

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KLASİK VE MODERN DÖNEM TEFSİR
MUKADDİMELERİNDE YEDİ HARF KONUSU -TABERÎ, İBN
ATIYYE, KÂSİMÎ VE SÜLEYMAN ATEŞ ÖRNEĞİNDE
MUKAYESELİ BİR İNCELEME**

(Yüksek Lisans Tezi)

Celal ÖZDİN

Danışman

Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR

RİZE

2024

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR danışmanlığında, Celal ÖZDİN tarafından hazırlanan *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Konusu -Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş Örneğinde Mukayeseli Bir İnceleme* adlı bu tez çalışması, 21/11/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi İmran ÇELİK	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Osman BOSTAN	

ETİK BEYAN

Temel İslâm Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Klasik ve Modern Dönem Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Konusu -Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş Örneğinde Mukayeseli Bir İnceleme” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve/veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağına hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

21/11/2024

Celal ÖZDİN

ÖN SÖZ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, Taberî, İbn Atıyye, Kâsimî ve Süleyman Ateş'in yedi harf görüşlerini karşılaştırmalı bir şekilde incelemek ve bu görüşlerin Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanması açısından önemini ortaya koymaktır. Her bir âlimin bu konudaki görüşleri, tefsir mukaddimelerinden alıntılar ve analizler ile birlikte sunulacaktır. Bu sayede, Kur'ân vahyinin korunması ve farklı lehçelerdeki telaffuz farklılıklarının Kur'ân'ın anlamını nasıl etkileyebileceği hususunda daha derin bir anlayışa ulaşmak amaçlanmaktadır.

Bu çalışma ile Hicrî 3. yüzyılda, eserleriyle ilmin öncülerinden biri olan, Taberî'nin kapsamlı tefsiri *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, Hicrî 6. asırda Endülüs bölgesinden İbn Atıyye'nin tefsir alanındaki eseri *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-azîz* gibi önemli klasik dönem tefsirlerinin mukaddimelerinde ele aldıkları yedi harf konusu mukayeseli bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca modern dönemden 19. yüzyılda Şam'ın önde gelen âlimlerinden Cemaleddin el-Kâsimî'nin kaleme aldığı *Meḥâsinü't-te'vil* ve çağdaş tefsir anlayışının öncülerinden Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* gibi önemli tefsirlerin mukaddimelerinde ele aldıkları yedi harf konusu ile klasik ve modern dönem tefsir anlayışları arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın nihayete ermesinde emeği geçenlere teşekkürlerimi sunmak isterim. Tez çalışmam boyunca bana büyük destek veren saatlerce kıymetli zamanını ayırarak beni yönlendiren ve değerli düzeltmelerde bulunarak tezimin bu aşamaya gelmesini sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez jürimde yer alıp tezimin olgunlaşmasında önemli katkılarda bulunan Dr. Öğretim Üyesi İmran ÇELİK ve Dr. Öğretim Üyesi Osman BOSTAN hocalarıma teşekkür ederim. İlâveten araştırma süresince tecrübesinden yararlandığım Temel MAHMUTOĞLU'na, sunduğu katkılar ve paylaştığı bilgiler için teşekkür ederim.

Celal ÖZDİN

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1
1. MÜFESSİRLER HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	4
1.1. Taberî.....	4
1.1.1. Hayatı	4
1.1.2. İlmî Kişiliği.....	6
1.1.3. Tefsiri	8
1.1.4. Kıraat İlmindeki Yeri	10
1.2. İbn Atıyye.....	12
1.2.1. Hayatı	12
1.2.2. İlmî Kişiliği.....	14
1.2.3. Tefsiri	15
1.2.4. Kıraat İlmindeki Yeri	16
1.3. Kâsımî.....	18
1.3.1. Hayatı	18
1.3.2. İlmî Kişiliği.....	19
1.3.3. Tefsiri	21
1.3.4. Kıraat İlmindeki Yeri	22
1.4. Süleyman Ateş.....	24
1.4.1. Hayatı	24
1.4.2. İlmî Kişiliği.....	25
1.4.3. Tefsiri	26
1.4.4. Kıraat İlmindeki Yeri	28
2. YEDİ HARF MESELESİ VE MÜFESSİRLERİN GÖRÜŞLERİNİN MUKAYESESİ.....	30
2.1. Yedi Harfin Mahiyeti	30
2.2. Yedi Harf Konusunda Yapılan Çalışmalar.....	34

2.3..Müfessirlerin Yedi Harfe Yaklaşımlarının Genel Değerlendirilmesi.....	36
2.4. Müfessirlerin Yedi Harfe Yaklaşımlarının Mukayesesi	41
2.4.1. Hadiste Sözü Geçen “Harf” Kelimesinin Manası.....	41
2.4.2. Hadiste Geçen Yedi’nin Manası	44
2.4.3. Yedi Harf Yedi Lehçedir Görüşü.....	47
2.4.4. Yedi Harfin Yedi Müterâdif Lafız olduğu Görüşü	50
2.4.5. Müterâdif Okumaların Yedi Harften Sayılmayacağı Görüşü.....	52
2.4.6. Yedi Harfin Yedi Vecih Olarak Değerlendirilmesi	54
2.4.7. Yedi Harf Yedi Kıraattir Görüşü	56
2.4.8. Müfessirlerin Yedi Harfe Eleştirel Yaklaşımları	58
2.4.9. Yedi Harf Ruhsatının Verilme Zamanı	600
2.4.10. Yedi Harfin Neshi Meselesi.....	611
2.4.11. Müfessirlerin Mukaddimelerinde Yer Verdiği Yedi Harf Hadisleri... 64	
2.4.11.1. Taberî’nin Tefsir Mukaddimesinde Yer Verdiği Hadisler	644
2.4.11.2. İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş’in Tefsir Mukaddimelerinde Yer	
Verdiği Hadisler.....	72
3.	
SONUÇ.....	744
4. KAYNAKÇA.....	777

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR
Hazırlayan : Celal ÖZDİN
Yıl : 2024
Sayfa Sayısı : 82

ÖZET

KLASİK VE MODERN DÖNEM TEFSİR MUKADDİMELERİNDE YEDİ HARF KONUSU -TABERÎ, İBN ATIYYE, KÂSİMÎ VE SÜLEYMAN ATEŞ ÖRNEĞİNDE MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Bu çalışmada, Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş'in tefsirlerinin mukaddimelerindeki yedi harf konusu incelenmiş ve gözden geçirilmiştir. Çalışmanın asıl hedefi, Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş'in yedi harf konusuna ne kadar değindiği, bu meseleyi nasıl yorumladığı ayrıca söz konusu müfessirlerin konu hakkındaki benzerlik ve farklarını tespit etmek ve bununla ilgili yorumlarını ortaya koymaktır. Bu amaçla, ilk etapta mukaddimelerdeki yedi harf konusu baştan sona kadar titizlikle okunmuştur. Okuma neticesinde elde edilen bilgilerden oluşan veriler, konu başlıkları şeklinde iki bölümde ele alınmıştır. Giriş bölümünde temel esaslar ve çalışmanın metodu verilmiştir. Birinci bölümde dört müfessirin hayatı, ilmî kişiliği, tefsiri ve kıraat ilmindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, İbn Atıyye'nin *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-azîz*, Cemâleddin el-Kâsımî'nin *Mehâsinü't-te'vîl'i* ve Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserlerin mukaddimelerindeki yedi harf konusu ele alınmış ve mukayese edilmiştir. Çalışma sonuç ve kaynakça ile sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, Mukaddime, Yedi Harf, Lehçe, Mukayese

Recep Tayyip Erdoğan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences
Thesis Type : Master's Thesis
Supervisor : Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR
Author : Celal ÖZDİN
Year : 2024
Pages : 82

ABSTRACT

**THE SEVEN LETTER ISSUE IN CLASSICAL AND MODERN PERIOD
COMMENTARY INTRODUCTIONS - A COMPARATIVE STUDY WITH
THE EXAMPLES OF TABERI, IBN ATIYYE, KASIMI AND SULEYMAN
ATEŞ**

In this study, the topic of the seven letters is examined and reviewed in the introductions written by Tabari, Ibn Atiyya, Qasimi, and Süleyman Ateş to their tafsirs. The main objective of the study is to determine to what extent Tabari, Ibn Atiyya, Qasimi, and Süleyman Ateş dealt with the topic of the seven letters, how they interpreted this issue, and to identify their similarities and differences and to present their thoughts on this matter. To this end, first of all, the topic of the seven letters in the introductions was read meticulously from beginning to end. The data obtained from the materials obtained as a result of the evaluation was taken up in two parts in the form of topic headings. The basic principles and the method of the study are given in the introductory section. In the first section, information is given about the life, scientific personality, tafsir, and place in the science of reading of the four interpreters who are the subject of our study. In the second section, the topic of the seven letters in the introductions of Ibn Jarir al-Tabari's *Jami'ul-bayan an ta'wil-i ayi'l-Qur'an*, Ibn Atiyya's *al-Muharrar al-wajiz fi tafsiri'l-Kitabi'l-aziz*, Jala'uddin al-Qasimi's *Mahasinut-ta'wil*, and The issue of the seven letters in the introductions of The subject of seven letters in the introductions of Süleyman Ateş's work titled Contemporary Interpretation of the Great Qur'an was discussed and compared. The study ends with a conclusion and bibliography.

Keywords: Qiraat, Tafsir, Mukaddime, Seven letters, Dialect, Comparison

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, bint (oğlu/kızı)
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluh
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Hd.	: Hadis
Hz.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Y.	: Yayınları

GİRİŞ

İslâm ilim geleneği nice eserler vererek tarihe iz bırakmış âlimlerle doludur. Bu âlimler, genellikle birden fazla alanda uzmanlaşmış, ansiklopedik bir bilgi birikimine sahip olmuşlardır. Sahip oldukları bu bilgiyi özgün ve bağımsız eserlere dönüştürerek hem kendi dönemlerini hem de sonraki nesilleri etkilemişler ve ilim tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Kültür mirasımıza katkıda bulunan bu değerli âlimlerin fikir dünyalarını keşfetmek, ilmî ve kültürel zenginliğimizi ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda bu çalışmalar, gelecekteki çalışmalara ve farklı yorumlara temel oluşturarak ilim geleneğimizin canlı kalmasına katkıda bulunmaktadır.

“Klasik ve Modern Dönem Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Konusu - Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş Örneğinde Mukayeseli Bir İnceleme” başlıklı çalışmamız farklı dönemlerin önde gelen tefsir âlimlerinin eserlerinin mukaddimelerini merkez almaktadır. Klasik dönem’den Taberî ve İbn Atıyye ile modern dönem’den Kâsımî ve Süleyman Ateş’in tefsir mukaddimelerinde yer alan yedi harf konusundaki benzerlik ve farklılıkları analiz ederek, klasik ve modern tefsir anlayışları arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu durum, çalışmamızın konusunu oluşturmuş ve bizi bu alanda araştırma yapmaya sevketmiştir.

Seçilen müfessirler, kendi dönemlerinde öne çıkan ve yedi harf konusuna önemli derecede yer veren âlimlerdir. Bu müfessirlerin farklı coğrafyalarda ve dönemlerde yaşamış olmaları yedi harf konusuna ilişkin farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Çalışmamız, yedi harf konusuna önemli katkılarda bulunan ve kendi dönemlerinde öne çıkan seçkin müfessirleri incelemektedir. Bu müfessirlerin eserleri, tefsir literatüründe önemli bir yere sahiptir ve geniş kitleler tarafından okunmaktadır. Bu nedenlerle, çalışmamızda bahsi geçen müfessirlerin eserlerinin mukaddimelerindeki yedi harf konusunu ele almak tercih edilmiştir.

Bu çalışmada, klasik ve modern dönemden seçilen dört önemli müfessirin yedi harf konusundaki bakış açıları karşılaştırılarak, bu konudaki farklı görüşlerin ortaya konması ve Kur’ân’ın farklı telaffuz seçeneklerinin Kur’ân-ı Kerim’in okunması ve anlaşılması üzerindeki etkisini daha iyi anlamak amaçlanmaktadır. Allah’ın (c.c.)

adının geçtiği her yerde (c.c.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) isminin zikredildiği her yerde (s.a.v.), dört büyük meleğin isimlerinin geçtiği yerlerde ise (a.s.) kısaltmaları kullanılmıştır. Âyetlerin anlamları, Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı Kur'ân meali temel alınarak verilmiştir.

Yedi harf konusu, İslamî ilimler alanında ilk dönemden itibaren önemli bir tartışma konusu olmuş ve bu konu üzerine klasik ve modern dönem âlimleriyle birlikte, özellikle 20. yüzyıldan itibaren Oryantalistler de akademik çalışmalar yapmıştır. Yedi harf meselesi, Mekkî b. Ebî Tâlib'in, (ö. 437/1045) *el-İbâne* ve Ebû Şâme el-Makdisî'nin, (ö. 665/1267) *el-Mürşidü'l-vecîz* adlı eserlerinde geniş yer bulmuştur. Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne*'si, ilk beş asırlık dönemde yedi harf ve kıraat farklılıkları üzerine yazılmış önemli bir eser olması sebebiyle kıraat ilmi için temel bir kaynak niteliğindedir. Eser, kıraatlerin anlamı, mahiyeti ve bu konuya ilişkin diğer bilgileri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Özellikle kıraatlerin ortaya çıkışı ve yedi harf çerçevesindeki yorumlar hakkında sunduğu açıklayıcı bilgiler, beşinci yüzyıldan itibaren gelişen kıraat literatüründe önemli bir referans noktası olmuştur. *el-Mürşidü'l-vecîz* adlı eseri ile tanınan Ebû Şâme el-Makdisî, yedinci asırda yedi harf meselesini derinlemesine incelediği bu çalışmasıyla kıraat ilmine önemli katkılarda bulunmuş bir âlimdir. Özellikle bu eserin, yedi harf konusuna dair kapsamlı bir inceleme sunması ve konuyla ilgili birçok soruya cevap araması, onu bu alanda başvuru kaynaklarından biri haline getirmiştir.

Yedi harf konusu üzerine yapılan güncel çalışmalarda Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar -Oryantalistlerin Görüşleri-* ve İsmail Karaçam'ın *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati* adlı eserleri ön plana çıkmaktadır. Çetin'in eseri, konuyu çok yönlü incelerken, Karaçam'ın eseri hadislerin detaylı analiziyle dikkat çekmektedir. Bu sayede, yedi harf konusuna dair doğru ve güncel bilgilere ulaşmak isteyenler için bu iki eser de önemli bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca tezin ileriki kısımlarında da işaret edildiği üzere yapılan bir çok lisansüstü ve makale çalışmalarında da direkt veya dolaylı olarak yedi harf konusuna yer verilmiştir.

Çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmada ele alınan müfessirlerin hayatları, ilmî kişilikleri, tefsirleri ve kıraat ilmindeki yerleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgiler ışığında, müfessirlerin yedi harf konusundaki yorumlarının arka planı ve bağlamı anlaşılmasına çalışılmıştır. İkinci bölümde önce yedi

harfin mahiyeti, yedi harf hakkında yapılan çalışmalar, yedi harfin genel bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra yedi harf konusuna dair mufessirlerin mukaddimelerinde yer verdikleri yedi harf konusu kapsamlı bir şekilde mukayese edilmiştir.

Bu çalışmada, yedi harf konusunu incelemek için çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Taberı, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş'in tefsirleri, çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu tefsirlerde yedi harfe dair yorumlar ve gürüşler analiz edilmiştir. Yedi harf konusunu mufessirlerin yorumları bağlamında ele alarak özün bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Klasik ve ağdaş dönem tasavvurlarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemek suretiyle yedi harf konusuna dair yeni bilgiler ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu alışma, Taberı, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş'in yedi harf hakkındaki gürüşleriyle sınırlıdır. Kur'ân-ı Kerim'in yedi harf üzere indirildiğine dair hadisi temel alan âlimler, bu konuda farklı yorum ve yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu eşitlilik, yedi harfin tam olarak ne olduğu ve Kur'ân'ın okunuşu üzerindeki etkileri hakkında daha derinlemesine araştırmalara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Gelecekte ulûmü'l-Kur'ân kaynaklarında ve tefsirlerde yer alan yedi harf konusunda yapılacak çalışmalar bu konudaki bilgi birikimimizi artırarak Kur'ân'ın vahyedildiği yedi harf ve özelliklerine dair daha kapsamlı bir anlayış sunabilir.

1. MÜFESSİRLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

Tezimizin birinci bölümünde Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş'in hayatı, ilmî kişiliği, kıraat ilmindeki yeri ve tefsirlerinden bahsedilecektir.

1.1. Taberî

1.1.1. Hayatı

İslâmî ilimlerin gelişim çağı olan hicrî üçüncü asrın ilk çeyreğinde Taberistan'ın Âmül şehrinde dünyaya gelen Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, (ö. 310/923) müfessir, muhaddis, kıraat âlimi, tarihçi, fakih ve müctehiddir.¹ Doğduğu şehir Âmül'de Kur'ân ve hadis eğitimi alan Taberî, ilk tahsilini burada tamamlamıştır.² İslâm kaynaklarında kendisinden bahsedilirken genellikle kısaca İmam Taberî, İbn Cerîr veya sadece Taberî isimleri kullanılmıştır.³

Taberî'nin doğum tarihi, ihtilafli olmakla beraber yaygın olan görüşe göre hicri 224 yılının sonuna denk gelmektedir. Doğum tarihindeki bu belirsizlik bazı çalışmalarda Taberî'nin yaşadığı bölgede insanların yaşının doğum sırasında vuku bulan önemli bir olaya göre belirlenmesi geleneğine bağlanmaktadır.⁴

Taberî dünya nimetlerine ve zenginliğine önem vermeyen, zamanının çoğunu ve enerjisini ilme ayıran kanaatkâr bir şahsiyettir.⁵ Babası hayatta iken onun katkılarıyla, vefatından sonra ise babasından kalan arazilerin gelirleriyle geçimini sağlamaya çalışmıştır.⁶ Babasının desteğiyle geçimini sağlaması, Taberî'nin ailesine

¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mü'cemü'l-üdebâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1957), 18/48; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 1/1; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 528; Fatih Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uludağ Üniversitesi, 2008), 4.

² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 529; Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/314; Mehmet Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Akdeniz Üniversitesi, 2021), 34.

³ Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 32.

⁴ Atik Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı ve Te'vil Tercihleri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, 2004), 5; Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, 4.

⁵ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315-316; Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı*, 6; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 34.

⁶ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315-316; Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı*, 6.

olan bağıllığının yanı sıra, ilme odaklanmasına olanak tanıyarak maddi konularda babasının yardımını kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir. Babasının desteği olmadan da geçimini sağlayabileceği düşünülse de ilmî araştırmalara daha fazla zaman ayırabilmek adına bu desteği kabul etmiş olması mümkündür. Bu durum, Taberî'nin irade gücü ve kararlılığı hakkında ipuçları sunmaktadır.

Taberî, hiç evlenmemiş ve ömrünü bekâr olarak geçirmiştir. İslâm dünyasında çocuk sahibi olan erkeklere verilen künyelerin aksine, Taberî gibi evlenmemiş kişilere de saygı göstergesi olarak künye verilmesi geleneği bulunmaktaydı. Bu gelenek doğrultusunda Taberî, Ebû Ca'fer künyesiyle anılmıştır.⁷ Taberî, dini konulardaki derin bilgisi ve engin birikimi ile tanınan bir âlimdir. Bu nedenle, evliliğin ibadet ve ahlâk açısından önemini ve sorumluluklarını bilen bir kişi olarak, evliliği hayatının merkezine koymak yerine, ilmî çalışmalarına ve ibadetlerine odaklanmayı tercih etmiş olabilir.

Taberî 85 veya 86 yaşında iken 27 Şevval 310 tarihinde pazar akşamı vefat etmiştir.⁸ Vefat ettiği gününün sabahı, Rahmet-i Yakup Mahallesi'ndeki, evinin bahçesine defnedilmiştir.⁹ Taberî'yi Râfizîlikle itham eden bazı Hanbelî mezhebi mensuplarının cenaze defin işlemlerine engel olmaları sebebiyle cenazesi akşamleyin defnedilebilmiştir.¹⁰

Taberî'nin ölümü, İslâm dünyasında büyük bir üzüntüye neden olmuş, ölümü pek çok âlimi derinden etkilemiştir. Bunlardan birisi de İbn Arabî'dir. (ö. 541/1147) O, Taberî'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmiştir: “Büyük bir olay, çok önemli bir hâdise ki çok sabredicilerin sabrını kırmıştır. İlimlerin öldüğü duyuruldu. Muhammed b. Cerîr'in ölüm haberi geldi.”¹¹ Taberî'nin kabri Bağdat'ta

⁷ Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, 39/314; Nizamettin Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'an İlimleri Açısından İncelenmesi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2010), 23.

⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/4; Taberî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/260, Terc: Mehmet Keskin, Çağrı Y., İstanbul, 1994; Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, 11.

⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/4; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 530; Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, 39/315; Ali Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014), 41.

¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 530; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 35.

¹¹ Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, 11.

halkın ziyaretine açık durumdadır.¹² Mezarı, ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir.

1.1.2. İlmî Kişiliği

Taberî'nin yaşadığı dönem dikkate alındığında fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat gibi ilimlerin oldukça geliştiğini söylemek yerinde olacaktır. Fıkıhî mezhepler oluşum süreçlerini tamamlamış, belâgat, nahiv ve sarf gibi ilimler de gelişim dönemlerinin zirvesini yaşamaktaydı. O dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatına dair birçok eser de telif edilmişti.¹³ Taberî'nin ilim yolculuğunun bu bilgiler ışığında ele alınması, onun ilmî kişiliğinin derinliğini ve zenginliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Taberî'nin yaşadığı dönemde, ilim tahsili için başka ilim merkezlerine gitmek yaygın bir uygulamaydı. Bu nedenle ilim tahsili için baba ocağında gerekli temeli aldıktan sonra, pek çok ilim merkezine gitti. Taberî, ilim tahsili için ilk olarak Rey'e gitti ve burada tefsir, fıkıh, hadis ve tarih gibi çeşitli alanlarda ilim tahsil etti. Daha sonra, aynı amaçla İran'ın diğer şehirlerini ziyaret etti. Bağdat, Basra, Kûfe ve Vâst gibi şehirlerde de ilim tahsiline devam etti.¹⁴ Taberî, ilim tahsili için yaptığı seyahatlerde, dönemin en önemli ilim adamlarından ders aldı. Daha sonra, Bağdat'ta ilim çalışmalarını sürdürerek, tefsir, meâni, hadis, kıraat ve tarih alanlarında uzmanlaştı.¹⁵ Taberî, bu alanlarda yaptığı çalışmalarla, İslâm ilim dünyasına önemli katkılarda bulundu.

Taberî, küçük yaştan itibaren kendini ilme adamıştır. Yedi yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve dokuz yaşında hadisleri bir araya toplamaya başlamıştır. Bu erken yaşta başlayan yoğun ilmî çalışmaları, ilerleyen yıllarda büyük bir âlim olmasının temelini atmıştır.¹⁶ Gençlik yıllarında Arap dili ve edebiyatını derinlemesine

¹² Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 42.

¹³ Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmî Açısından Değerlendirilmesi*, 35; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 528.

¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 529; Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı*, 6-7.

¹⁵ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315; Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 26.

¹⁶ Hamevî, *Mü'cemü'l-üdebâ*, 18/49; Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/1; Hasan Kurt, *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1991), 9; Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı*, 6; Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 35.

incelemiş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Daha sonra, bu bilgilerini başkalarıyla paylaşmak için tedrise başlamıştır.¹⁷ Taberî, ilim dünyasına önemli katkılarda bulunmak için kendisine teklif edilen maddi ve sosyal imkânlardan vazgeçmiş ve mütevazî bir hayat yaşamayı tercih etmiştir.¹⁸

Taberî İslâm ilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuş bir âlimdir. Taberî, ömrü boyunca yazmaya devam etmiş ve her gün ortalama kırk varak eser üretmiştir. Taberî, geniş bir bilgi birikimine ve derin bir analiz yeteneğine sahiptir. Eserleri, İslâmî ilimler ve tarih alanındaki çalışmalar için önemli bir kaynak niteliğindedir.¹⁹

Dini ilimlere derinlemesine vakıf olan müfessir, mantık, aritmetik, cebir ve tıp gibi alanlarda da bilgi sahibidir.²⁰ Bu durum, Taberî'nin çok yönlü bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Taberî, hadis âlimleri tarafından sika ve sadûk biri olarak kabul edilir ve usûlü hadis ilmine vakıftır.²¹ Râvisi belli olmayan rivayetleri kullanmamıştır. Bu rivayetler, doğruluğu kesin olarak bilinemediği için Taberî tarafından güvenilir görülmemiştir.

Taberî, sadece meşhur ve güvenilir isnatlarla gelen bilgileri kullanmıştır.²² Bu durum, Taberî'nin kaynak konusunda seçici davrandığını göstermektedir. Ayrıca onun bu tavrı tefsir çalışmalarının objektifliğini ve güvenilirliğini de artırmaktadır.

Taberî'nin yaşadığı dönemde, Bağdat, İslâm dünyasının en önemli ilim merkeziydi. Şehir, farklı mezhep ve görüşlere mensup âlimlerle doluydu. Hanbelîler, Bağdat'taki en büyük mezhep grubuydu. Hanbelîler, Taberî'nin görüşlerini eleştiriyor ve eserlerini yasaklamak için ona baskı yapıyorlardı. Hanbelîlerin baskısına rağmen, ilmini yaymaya devam etti. Ancak, birçok talebesi, Hanbelîlerin baskısı nedeniyle Taberî'den ilim alamadı. Talebelerinden bazıları, onun eserlerini gizlice okuyarak ilim tahsil etti. Bu sebeple bilinen talebelerinin sayısı çok fazla değildir.²³

¹⁷ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/316; Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 23-24.

¹⁸ Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 24.

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 530; Muhammed Yuşa Yaşar, *Taberî'nin Temel İtikâdî Görüşleri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul Üniversitesi, 2012), 10.

²⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/4; Abdülmecit Okcu, *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsiri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2000), 8; Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, 8.

²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 538.

²² Hamevî, *Mü'cemü'l-üdebâ*, 18/59; Yaşar, *Taberî'nin Temel İtikâdî Görüşleri*, 8.

²³ Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 29.

1.1.3. Tefsiri

İslâmî ilimler, tabiîn döneminde kendi başına birer bilim dalı haline gelmeye başlamıştır. Kur'ân tefsiri, İslâm'ın ilk dönemlerinde sözlü olarak aktarılırken, İslâm'ın yayılmasıyla birlikte yazılı hale getirilmiştir. Müslümanların artan sayısı ve farklı kültürlerden insanların İslâm'a girmesi, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için yeni tefsirlerin yazılmasına neden olmuştur. Böylece tefsir, müstakil bir bilim dalı olarak gelişmiştir. Taberî'nin tefsiri de müstakil tefsir geleneğinin bu dönemdeki gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.²⁴ Taberî'nin günümüze ulaşan ve onu İslâm ve batı dünyasında üne kavuşturan eseri²⁵ *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l Kur'ân ve Tefsîru İbn Cerîr ve Tefsîrû't Taberî* adlarıyla bilinen²⁶ meşhur tefsiridir.²⁷ Bu eser, Taberî'nin fıkıh, hadis, tefsir, kıraat ve kelâm gibi ilimlerdeki maharetlerini gösteren önemli bir teliftir.²⁸ Eser, Kur'ân âyetlerinin tamamının tefsir ilmî açısından incelendiği ilk tefsir kitabıdır.²⁹ Taberî, bu tefsiri yazarken kendisinden önceki dönemde yazılan ve günümüze ulaşmayan eserlerden de yararlanmıştır. Taberî tefsiri, sonraki dönemlerde bu konuda yapılan çalışmalar için de çok önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu tefsir, Kur'ân âyetlerinin tefsiri konusundaki en kapsamlı ve en güvenilir kaynaklardan biridir.³⁰ Taberî'nin tefsiri, Kur'ân'ın bütünü, âyetleri ve sûreleri tek tek ele alarak inceleyen bir tefsirdir.³¹ Taberî tefsiri, Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak isteyenler için müracaat edilmesi gereken en temel eserlerden biridir.

²⁴ Ali İhsan Özdemir, "Ebû Ca'fer et-Taberî ve 'Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân' Ad'lı Tefsirinin Özellikleri", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 14/1 (2001), 150.

²⁵ Okcu, *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 21.

²⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 7/105.

²⁷ Sümeyye Erdoğan, *Taberî Tefsiri'nde Hıristiyanlık* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uludağ Üniversitesi, 2022), 19.

²⁸ Okcu, *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 20-21; Fatma Akdokur, "Tehzîbu'l-âsâr" Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, ts.), 34.

²⁹ Özdemir, "Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân", 150; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 61.

³⁰ İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerir et-Taberî ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi Basımevi* 16 (1970), 100-101; Yaşar, *Taberî'nin Temel İtikâdi Görüşleri*, 10; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 61.

³¹ Özdemir, "Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân", 150.

Taberî, tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sözlere olan üstünlüğü, Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiği, Kur'ân'ın tefsiri ve te'vilinin yapılmasının gerekliliği, yedi harf konusu, Kur'ân'ın re'y ve rivayet yoluyla tefsiri, Kur'ân'ı tefsir eden sahâbîlerin görüşleri, Kur'ân'ın tefsirini hoş görenler ve hoş görmeyenler, Kur'ân ve sûrelerin isimleri, sûre ve âyetin mânaları gibi konuları işlemekte,³² özellikle Kur'ân'ın Arap dilinin en güzel ve en mükemmel örneği olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Kur'ân'da sadece Arapça kelimeler bulunduğunu belirtir. Ancak, Kur'ân'ın indirilmesinden önce başka dillerden bazı kelimelerin Arapçaya uyarlandığını ve böylece Arapça bir yapı kazandığını da ekler. Ona göre Kur'ân'da Arapça olmayan kelimelerin sayıları da çok azdır ve Kur'ân'ın Arap diliyle nâzil olduğu gerçeğini zayıflatacak şeyler değildir.³³

Taberî'nin tefsiri hem rivayet hem de dirâyet tefsir tasniflerine dâhil edilmektedir. Ancak, tefsirinde rivayet yöntemine daha fazla ağırlık verdiği için çoğunluk tarafından bir rivayet tefsiri olarak değerlendirilmektedir. Taberî'nin tefsirinde, âyetlerin yorumunda kullanılan rivayetlerin sayısı, değişik yollarla toplam 38.397'dir.³⁴ Bu sayı, Taberî'nin tefsirinin bir rivayet tefsiri olarak kabul edilmesinin ana sebebidir. Taberî, tefsirinde kullandığı rivayetleri, titizlikle incelemiş ve değerlendirmiştir. Rivayetlerin sıhhatine ve güvenilirliğine dikkat etmiş, zayıf ve uydurma rivayetleri eserinden çıkarmıştır.³⁵

Taberî tefsiri, İslâm dünyasının en önemli tefsirlerinden biridir. Bu tefsir, 30 cüzden³⁶ oluşmaktadır. Ancak, Mısırlı iki kardeş olan Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958) ve Mahmûd Muhammed Şâkir (ö. 1418/1997) tarafından yapılan tahkik ve hâşiye çalışması, sadece 13. cüze kadar tamamlanmıştır. Ahmed Muhammed Şâkir'in vefatıyla bu çalışma yarıda kalmıştır.³⁷ Mahmûd Muhammed Şâkir, daha

³² Necattin Hanay, *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2005), 11-12; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 65.

³³ Cerrahoğlu, "Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân", 7/105.

³⁴ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebi Hatim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi* (Ankara: Kitabiyat yayınları, 2003), 86-87; Erdoğan, *Taberî Tefsiri'nde Hıristiyanlık*, 19.

³⁵ Erdoğan, *Taberî Tefsiri'nde Hıristiyanlık*, 19-20.

³⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/9.

³⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 535; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 63.

sonraki yıllarda eksik kalan kısmın tahkikine devam etmiş ve 1969 yılında çalışmayı tamamlamıştır. Tahkikli olan kısmı, o tarihte Kahire’de yayımlanmıştır.³⁸ Kerîm Aytekin ve Hasan Karakaya (ö. 1439/2018) tarafından 1996 yılında İstanbul’da dokuz cilt halinde Türkçeye çevrilen Taberî tefsiri, Mehmet Keskin tarafından da 2008 yılında altı cilt halinde Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁹

Batılı oryantalistler, Taberî tefsirinin uzun süre kaybolduğunu ve 1901 yılında Mısır’da ilk kez basıldığını iddia etmişlerdir. Bu iddialar, uzun yıllar boyunca tefsir tarihçiliğinde kabul görmüştür. Ancak, günümüzde yapılan araştırmalar, kütüphane kayıtları ve Osmanlı arşiv belgeleri sayesinde bu iddiaların gerçeklerle uyuşmadığı ortaya konmuştur. Taberî tefsiri, kaybolup bulunmak yerine sürekli olarak kullanılmış ve farklı dönemlerde çeşitli yerlerde nüshaları bulunmuştur. Ayrıca, tefsirin ilk basımının Mısır’da değil, İstanbul’da yapıldığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Bu durum, tefsir tarihçiliğinde oryantalistlerin görüşlerinin mutlak kabul edilmemesi gerektiğini ve her iddianın titizlikle incelenmesi gerektiğini göstermektedir.⁴⁰

1.1.4. Kıraat İlmindeki Yeri

Taberî erken yaşlardan itibaren Kur’ân’ı ezberlemiş, hayatı boyunca bu ilahi kitaba derin bir bağlılık göstermiş ve güzel bir tilavetle onu okumasıyla tanınmıştır. İbn Mücâhid (ö. 324/936) mescide giderken Taberî’nin Rahmân sûresini okuduğunu duymuş ve okuyuşunun güzelliğini anlatmak için: “Allah Teâlâ’nın bu sûreyi bundan daha güzel okuyan birini yarattığını sanmıyorum.” demiştir.⁴¹ Ayrıca farklı Kur’ân kıraatlerini de bilirdi.⁴² Bunun nedeni, Süleyman b. Abdirrahmân et-Talhî (ö.

³⁸ Muhammed Harb, “Mahmûd Muhammed Şâkir”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), 27/369-370; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 64.

³⁹ Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, 39/317; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 64.

⁴⁰ Necmettin Gökkır, “Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberî Tefsiri Matbuatı Örneği”, *kisbu ilahiyat dergisi*, (2019), 7.

⁴¹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/5.

⁴² Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/5; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 51.

252/857)⁴³ ve Ahmet b. Yusuf et-Tağlebî (ö. 237/852)⁴⁴ gibi devrinin en önemli kıraat âlimlerinden dersler almış olmasıydı. Taberî, Şam kıraatinin en üst düzeydeki temsilcilerinden olan Abbas b. Velid el-Beyrûtî'den (ö. 271/884) dersler alarak bu kıraatin tamamını öğrendi.⁴⁵ Daha sonra Mısır'a giderek Yûnus b. Abdüla'lâ es-Sadeî'nden (ö. 264/877) Verş (ö. 197/812) ve Hamza (ö. 156/773) kıraatlerini öğrenmiştir.⁴⁶ Ancak farklı hocalardan kıraat ilmini tahsil ettikten sonra en çok eleştirdiği kıraat Hamza'nın kıraati olmuştur.⁴⁷

Taberî, kıraat konusunda derin bir bilgi birikimine sahiptir. Bu bilgisini tefsirinde de kullanmış, kıraatleri titizlikle incelemiş ve güvenilir bulmadığı kıraatleri reddetmiştir. Her kıraati birbirinden ayırmaya çalışmış, her birinin kaynağını, te'vilini ve okuyucusunu belirtmiştir. Bununla birlikte, tercih ettiği kıraatleri de gerekçeleriyle açıklamıştır.⁴⁸ Taberî Kur'ân-ı Kerîm'in farklı kıraatlerini inceleyen önemli bir tefsir eseri olan "*el-Cami' fi'l-kirâât*"ı yazmıştır. Bu eserde, Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Suriye ve Mısır'daki kıraat imamlarının okuduğu meşhur ve şâz kıraatleri incelemiştir.⁴⁹ Taberî, kıraatleri daha çok kelime kalıbındaki farklılığı ifade eden

⁴³ Cerrahoğlu, "Taberî ve Tefsiri", 83; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315; Akdokur, "*Tehzîbu'l-âsâr*" Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği, 14; Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 50.

⁴⁴ Cerrahoğlu, "Taberî ve Tefsiri", 83; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315; Akdokur, "*Tehzîbu'l-âsâr*" Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği, 13; Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 50.

⁴⁵ Cerrahoğlu, "Taberî ve Tefsiri", 83; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315; Akdokur, "*Tehzîbu'l-âsâr*" Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği, 14; Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 50.

⁴⁶ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/3; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315; Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 50; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 51.

⁴⁷ Hamevî, *Mü'cemü'l-üdebâ*, 18/66; Okcu, *Kirâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 10; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 51; Bk. Hamza b. Habîb'in kıraatine dair birtakım eleştiriler zikredilse de İbn Mücâhid'in yedili sisteme dair kaleme aldığı Kitâbü's-Seb'a'sında Hamza b. Habîb'in kıraatine yer vermesi ayrıca Zehebî'nin Hamza b. Habîb'in kıraatinin sıhhatinde icmâ olduğunu ifade etmiş olması bu eleştirilerin tutarlı olmadığını bir göstergesidir. Osman Bostan, "*Hamza ve Kıraatinin Özellikleri*", *On Dört Kıraat İmanı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 175.

⁴⁸ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/5; Cerrahoğlu, "Taberî ve Tefsiri", 91; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 539; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 51.

⁴⁹ Okcu, *Kirâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 28; Yüksek, *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, 50; Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 51.

ferşü'l-huruf yönünden incelemiş, tilavet kurallarına, usûl konularına çok değinmemiştir. Anlam farklılıkları varsa onları belirtmiştir.⁵⁰

Kıraat alanında Taberî'den istifade eden pek çok talebe olmuştur. Ancak tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki öğrencilerine nazaran kıraat konusundaki öğrencilerinin sayısı daha azdır.⁵¹ Muhammed b. Ahmet Ebû Bekr ed-Dâcûnî el-Mukrî, (ö. 324/935) İbn Mücâhid, Ömer b. Muhammed Ebû Tahir el-Bağdâdî, (ö. 349/960) Ahmed b. Ca'fer el-Fergânî (ö. 362/960) ve Ahmed b. Abdullah Ebü'l-Hasan el-Cübbî (ö. 381/991) bunlardan bazılarıdır.⁵²

Taberî, kıraatleri incelerken hem önceki âlimlerin nakillerini aktarmış hem de bazı kıraatleri tenkit eden Halîl b. Ahmed, (ö. 175/791) Ebü'l-Hasan el-Ahfeş, (ö. 177/793) Kisâî, (ö. 189/805) Sîbeveyhi, (ö. 194/809) Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, (ö. 207/822) Asmaî, (ö. 216/831) Ebû Ubeyd, (ö. 224/839) Ebû Hâtim es-Sicistânî, (ö. 255/869) İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Ebu'l-'Abbâs el-Müberred (ö. 285/898) gibi âlimlerin yöntemini benimseyerek, sahih kabul edilen bazı kıraatleri sorgulamış ve eleştirmiştir.⁵³ Taberî, kendi döneminin kıraat literatürüne hakim olmuş, kıraat değerlendirme ve tercihlerinde dil bilimi ilkelerini göz önünde bulundurarak kıraatlerin sahih olmasını ve mushaf hattına uygunluğunu esas almıştır.⁵⁴

1.2. İbn Atıyye

1.2.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147) olan İbn Atıyye,⁵⁵ hicrî 481/1088'de Gırnata'da doğmuştur.⁵⁶ Hicrî beşinci asrın sonlarından hicrî altıncı asrın ortalarına kadar yaşamış bir İslâm âlimidir. Yaşadığı dönem, Endülüs'te Murâbitlar'ın hüküm

⁵⁰ Okcu, *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 28.

⁵¹ Okcu, *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 14.

⁵² Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 40.

⁵³ Naif Yaşar, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", (ts.), 62; Okcu, *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*, 150-151.

⁵⁴ Yaşar, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", 84.

⁵⁵ Abdulhamit Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 19/339.

⁵⁶ Abdurrahim Kaplan, "İbn Atıyye Tefsirinde Şefaât", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 150.

sürdüğü döneme (1090-1147) denk gelmektedir.⁵⁷ Milâdî 1086 yılında Endülüs'ü yeniden müslümanların kontrolü altına alan Murâbitlar, 1147 yılında Hristiyanlarla yapılan savaşta yenilerek yıkıldılar. Dolayısıyla, İbn Atıyye'nin yaşamı Murâbitlar'ın kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönemi kapsamaktadır.⁵⁸

İbn Atıyye'nin dedelerinin Rebîa veya Mudar kabilesine mensup olduğu kaydedilmektedir. Bu aileden İbn Atıyye'ye kadar pek çok âlim ve idareci yetişmiştir. Babası Gâlib b. Abdirrahmân, (ö. 528/1133) Endülüs'te hadis ve fıkıh alanında uzman bir âlimdir.⁵⁹ İbn Atıyye'nin yaşadığı dönemde Gırnata şehirlerinden olan Kurtuba (Cordoba), Mürsiye (Murcia) ve İşbîlye (Sevilla)'de çokça medrese bulunmaktadır. Burada bir medresede hoca olan babasından ve diğer âlimlerden ilim öğrenmeye başlayan İbn Atıyye, 12-13 yaşlarında birçok hocadan farklı ilimlerde icâzet almıştır.⁶⁰

İbn Atıyye, Endülüs tefsir geleneğinin en önemli temsilcilerinden biridir. Kıraat, hadis, fıkıh, kelâm ve tarih gibi farklı alanlarda kendini yetiştirmiş,⁶¹ ancak asıl şöhretini *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* adlı tefsiriyle kazanmıştır.⁶² İbn Atıyye, hayatının büyük bir kısmını kadı olarak geçirmiştir. Hicrî 529 yılında Meriyye şehrinin kadısı olarak görevlendirilmiş ve burada on iki yıldan fazla kadılık yapmıştır. Kadılığı döneminde adaletiyle tanınmış, adından sıkça söz ettirmiştir. İbn Atıyye ile ilgili kaynaklarda, onun ilim adamı ve kadılık vasfının yanında birçok gazveye katıldığı bilgisine de yer verilmiştir.⁶³ İbn Atıyye, Batı Endülüs'teki Lûrka (Lorca) şehrinde 25 Ramazan 541'de (28 Şubat 1147) vefat etmiştir.⁶⁴

⁵⁷ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/338; Rıfat Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dicle Üniversitesi, 2019), 2.

⁵⁸ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/338; Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Sürecinde Ortaya Çıkan Bazı Hususlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (ts.), 244-245; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 2.

⁵⁹ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/338.

⁶⁰ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/338.

⁶¹ Yasir Asel Zaynal Albayati, *Tefsirde Bağlam (Siyak) ve el-Muharrerü'l-vecîz Örneği* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, 2016), 5.

⁶² Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/339; Mustafa Cihad Bakkal, "İbn Atıyye'nin Nüzül Sebebi Rivayetlerini Yorumlama Yöntemi ve Tenkidi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 300.

⁶³ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/339; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 13.

⁶⁴ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/339; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 13.

1.2.2. İlmî Kişiliği

İlk tahsilini babası Ebû Bekr Gâlib b. Atıyye'den (ö. 528/1133) alan müfessir, tarihçi, edebiyatçı, hadisçi, tefsirci, fıkıhçı, lugatçı ve nahivcî olarak tanınır. İlme önem veren bir aileden gelmesi, keskin bir kavrama kabiliyetinin olması ve ilme olan merakı onun iyi bir müfessir olmasına katkıda bulunmuştur. Pek çok âlim gibi o da İşbîliyye, Melensiye, Belensiye ve Ceyyân gibi şehirlere ilmî seyahatler yapmış,⁶⁵ 30 hocadan ders almıştır.⁶⁶ Endülüs'ün önemli âlimlerinden olan İbn Atıyye, İslâm kültürünün bu topraklardaki gelişimine büyük katkı sağlamıştır.⁶⁷

İbn Atıyye, birçok öğrenciye ilim öğretmiş, Granada ve Almeria şehirleri başta olmak üzere pek çok şehirde öğrenciler onun ilminden istifade etmiştir. En tanınan öğrencileri arasında; Ebû Bekr b. Hayr el- İşbîlî, (ö. 575/1179) Ebû Bekr b. Tufeyl el-Kaysî, (ö. 581/1185) Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdullah Ebû el- Kâsım İbn Hubeyş, (ö. 584/1188) Ebû Ca'fer el-Lahmî el-Kurtubî, (ö. 592/1195) İbnü'l-Fers diye bilinen Abdurrahmân el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 597/1200) ve Abdulmelik b. Ebû Cemre Ebû Bekr el-Mürsî (ö. 599/1202) gibi âlimler yer almaktadır.⁶⁸

İbn Atıyye'nin eserleri hakkında kaynaklar sadece iki kitaptan söz etmektedir. Bunlardan biri tefsir alanındaki *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, diğeri ise tabakat alanındaki *el-Fihrist*'tir.⁶⁹ Sahip olduğu derin ilme ve sanatlara rağmen çok az eser meydana getirmiştir.⁷⁰ Bunun başlıca sebepleri arasında; İbn Atıyye'nin, hayatı boyunca kadılık yapması, ilmî araştırma ve hocalık gibi yoğun bir mesai harcaması, çok yüksek ilmî standartlara sahip bir âlim olması, eserlerini bu standartlara uygun yazmak için çok titiz davranması gibi nedenler sayılabilir.⁷¹

⁶⁵ Abdulhamit Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsü" (1999), 19/339; Albayâtı, *el-Muharrerü'l-veciz Örneği*, 5; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 22; Kaplan, "İbn Atıyye Tefsirinde Şefaât", 150,151.

⁶⁶ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsü", 19/338-339; Albayâtı, *el-Muharrerü'l-veciz Örneği*, 4.

⁶⁷ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsü", 19/339.

⁶⁸ Albayâtı, *el-Muharrerü'l-veciz Örneği*, 10-11; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 19-20.

⁶⁹ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsü", 19/339; Enes Erdim, *Zemahşerî ve İbn 'Atıyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2010), 21.

⁷⁰ Albayâtı, *el-Muharrerü'l-veciz Örneği*, 11.

⁷¹ Albayâtı, *el-Muharrerü'l-veciz Örneği*, 11-12.

1.2.3. Tefsiri

el-Muharrerü'l-vecîz. İbn Atıyye'nin babasının hayatta olduğu dönemde yazmaya başladığı ve muhtemelen Meriye kadılığı sırasında tamamladığı, hacimli bir tefsirdir. Eserin ismi kaynaklarda *el-Vecîz* veya *el-Câmi 'u'l-muharrerü's-sahîhu'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* şeklinde de geçmektedir.⁷² İbn Atıyye, tefsirinde rivayet ve dirâyet usulünü birlikte uygulamıştır. Rivayet usulünde, âyetleri tefsir ederken, hadis, siyer, fıkıh ve tefsir kaynaklarından yararlanmış; dirâyet usulünde ise âyetlerin anlamını, Arap dilbilgisi, sözlük ve edebiyat kurallarına göre yorumlamıştır. Te'vil ve şiirle istişhâd yöntemini kullanarak, dil bilimine ağırlık vererek, âyetlerin anlamını daha açık ve anlaşılır hale getirmiştir.⁷³ İbn Atıyye'nin tefsiri coğrafi sınırları aşarak İslam dünyasının farklı bölgelerinde büyük bir itibar kazanmıştır. Müellif bu tefsiri sayesinde Endülüs'te tanınan, bilinen bir müfessir olmuş ve ilim otoritesi haline gelmiştir.⁷⁴

İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*'inde âyetleri tefsir etmek ve anlamlarını açıklamakla kalmamış, aynı zamanda kıraatler, dil bilgisi, gramer, belagat, lehçeler, farklı itikadî ve amelî mezheplerin görüşleri ve batıl fırkalara reddiyeler gibi birçok konuya değinerek eserini zenginleştirmiştir.⁷⁵

İbn Atıyye'nin, *el-Muharrerü'l-vecîz*'de en çok Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* tefsirini kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır.⁷⁶ Tefsirinde Taberî'ye 800'den fazla yerde atıfta bulunmaktadır. Bunun dışında, Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Bekir en-Nakkâş'ın (ö. 351/962) *Şifâü's-sudûr*'ü, Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-Hidâye*'si, Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ı ve Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Meâni'l Kur'ân*'ı yararlandığı kaynaklar arasında yer almaktadır.⁷⁷

⁷² Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/339.

⁷³ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsî", 19/339; İdris Erdem, *İbn Atıyye'nin "el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l kitâbi'l-'azîz" Adlı Eserinin Dil Özellikleri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dicle Üniversitesi, 2014), 77; Kaplan, "İbn Atıyye Tefsirinde Şefaat", 151.

⁷⁴ Albayacı, *el-Muharrerü'l-vecîz Örneği*, 15.

⁷⁵ Erdem, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*, 84.

⁷⁶ Erdem, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*, 78; Enes Büyük, "el-Muharrerü'l-vecîz'in Kaynakları, Nüshaları, Neşirleri ve Hakkında Yapılan Bilimsel Çalışmalar", *Dergiabant* 10/2 (2022), 398.

⁷⁷ Büyük, "el-Muharrerü'l-vecîz'in Kaynakları", 398.

el-Muharrerü'l-vecîz adlı tefsir ilk defâ Ahmed Sâdık el-Mellâh'ın tahkikiyle 1974 yılında Kahire'de eksik olarak basılmış, daha sonra 1975-1991 yıllarında Muhammediye şehrinde Fas Vakıflar Bakanlığı tarafından 16 cilt olarak yayımlanmıştır. Kitabın İstanbul Ayasofya 119 numaralı el yazması ise Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Bu baskı, Abdüsselâm Abdüşşafi Muhammed tarafından titizlikle incelenmiş ve düzeltilmiştir. İncelenen bu nüshanın ilk baskısı 1993 yılında, ikinci baskısı ise 2001 yılında beş cilt olarak yayımlanmıştır.⁷⁸

1.2.4. Kıraat İlmindeki Yeri

İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz* adlı tefsirinde kıraat ilmine çok önem vermektedir. Tefsirin büyük bir kısmı kıraat ile ilgili rivayetlerden oluşmaktadır. İbn Atıyye, tefsirinde gerek mütevâtir gerekse şâz bütün kıraatleri ele almayı hedeflediğini belirtmektedir. Ayrıca, kıraat farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan mâna değişikliklerini de açıklamayı düşündüğünü ifade etmektedir.⁷⁹ Müellifin tefsirinin mukaddimesi, kıraat ilmî meselelerini işleyen mukaddimeler arasında en önemli ve etkili olanlarından biridir. Mukaddimede, kıraat ilminin temel kavramları ve konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, kıraat ilminin Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması açısından önemi vurgulanmaktadır.⁸⁰

İbn Atıyye, kıraat farklılıklarını aktarırken sahih kıraatlerin doğru ve eksiksiz bir şekilde nakledilmesi için özen göstermiştir.⁸¹ Tefsirinde kıraat konusunda Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin *el-Kırâât*, Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Muhteseb fî tebyîni vüücûhi şevâzzi'l-kırâât*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'*, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, et-Teysîr fî'l-kırâati's-seb'* ve *el-Muhtevî ale's-şevâzzi*

⁷⁸ Birişik, "İbn Atıyye el-Endelüsi", 19/339; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 24.

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdülhak. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'aziz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2001), I/34-35; Erdem, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*, 91.

⁸⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/43-48 Bilgi için ayrıca bk. Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 23; Kadir Taşpınar, "İbn Atıyye ve İbn Cüzey Tefsirlerinin Mukaddimelerinde Yer Alan Kıraat Meselelerine Mukayeseli Bir Bakış" 10/2 (2022), 284.

⁸¹ Kaplan, "İbn Atıyye Tefsirinde Şefaât", 151.

mine'l-kirâât adlı eserlerini kullanmıştır.⁸² Kıraatleri ele alırken görüşlerini desteklemek için ayrıca Harun b. Mûsa el-A'ver, (ö. 170/786) Sîbeveyhi, Kisâî, Ferrâ, Ahfeş, Ebû Abdillâh el-Mâlikî, (ö. 268/882) Ebu'l-'Abbâs el-Müberred, Kâsım b. Sâbit es-Sarakustî, (ö. 302/914-15) İbn Cerîr et-Taberî, Ebû İshâk ez-Zeccâc, İbn Mücâhid, Ebû Câ'fer en-Nahhâs, (ö. 338/949) Ebû Bekr en-Nakkâş, Ebû İshâk es-Sa'lebî, Alî b. Süleyman ez-Zehrâvî, (ö. 431/1039) Mekkî b. Ebî Tâlib, Ahmed el-Mehdevî, (ö. 440/1048) Ebû Alî el-Ehvâzî, (ö. 446/1055) İbn Sîde (ö. 458/1066) ve Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094) gibi âlimlerden nakilde bulunmuştur.⁸³

İbn Atıyye, tefsirinde yedi kıraat görüşünü benimsemiş, 10 kıraat tabirini kullanmamıştır. Çünkü 10 kıraat çok sonraları, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ile birlikte teknik anlamda yaygınlık kazanmıştır. 10 kıraat görüşü, Endülüs bölgesinde yaygın olmadığı için İbn Atıyye'nin eserinde de yer almamıştır. Endülüs bölgesinde kıraat ile ilgili yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğu, yedi kıraat görüşüne dayanmıştır. Tefsirinde on kıraat imamlarından bazılarının kıraatlerine yer vermiştir. Ancak bunları, yedi kıraat imamlarının kıraatleriyle uyumlu olan kıraatler olarak değerlendirmiştir.⁸⁴

İbn Atıyye, kıraatlerin Arapça ile uyumluluğunu temel olarak kıraat tevcihini gerçekleştirmiştir. Her ne kadar kıraatleri tabi olunan bir sünnet olarak görse de bu yaklaşımı onu kıraatleri Arap dili açısından tartışmaktan alıkoymamıştır. Müfessir, kıraatlere yönelik eleştirel bir yaklaşım sergileyerek, yer yer bir kıraati diğerine tercih etmiş, iki kıraati eşit düzeyde görmüş veya bir kıraati diğerine üstün tutmaktan geri durmamıştır.⁸⁵

İbn Atıyye, Kur'ân-ı Kerim'in farklı okunuşları olan kıraatleri değerlendirirken, Arapça dilbilgisinin temelini oluşturan nahiv ilminin kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu sayede, kıraatlerin dilbilgisi açısından doğruluğunu ve anlamsal bütünlüğünü inceleyerek tercihlerini belirlemiştir.⁸⁶

⁸² Büyük, "el-Muharrerü'l-vecîz'in Kaynakları", 399.

⁸³ Erdem, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*, 93.

⁸⁴ Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 226.

⁸⁵ Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 227.

⁸⁶ Erdem, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*, 97.

İbn Atıyye'ye göre kıraatlerin önem dereceleri farklıdır ve kârîler de aynı şekilde farklı seviyelerdedir. Ona göre kıraatler dört gruba ayrılır:⁸⁷

a. Mütevâtir kıraat; Kur'ân'ın aslını temsil eden ve namazın kılınması için yeterli olan, güvenilir senedlerle rivayet edilmiş olan kıraatlerdir.

b. Şâz kıraat; üzerinde icmâ edilmeyen ve tilâvetiyle namazın kılınması geçerli görülmemiş kıraatlerdir.

c. Bazı sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetler; sadece o kişiler tarafından rivayet edildiği kabul edilen kıraatlerdir.

d. Zayıf ve merdûd rivayetler; Ebû's-Semmâl (ö. 160/777) vb. gibi âlimlerden nakledilip güvenilirliği şüpheli olan rivayetlerdir.

1.3. Kâsımî

1.3.1. Hayatı

Müellifin tam ismi Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım b. Sâlih b. İsmâîl b. Ebî Bekr el-Kâsımî ed-Dımaşkî'dir.⁸⁸ Kâsımî'nin dedesi Şam'ın fakih kimselerindendi ve ilk zamanlar geçimini berberlik yaparak sağladığı için "hallâk" lakabıyla bilinirdi.⁸⁹ Geçmiş yüzyılın önemli ilim ve düşünce insanlarından Cemâleddîn el-Kâsımî, (ö. 1332/1914) Osmanlı yönetimi altındaki Suriye'de yaşamıştır. Doğum yeri olan Şam'a nispetle Dımaşkî nisbesiyle anılmıştır.⁹⁰ 1866

⁸⁷ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/48; Erdem, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*, 91.

⁸⁸ Ali Turgut, "Cemaleddin el-Kâsımî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Asiklopedisi*, (1993), 7/311; Selâmi Bağcı, *Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin Mehâsinü't te'vil Adli Tefsiri ve Bilimsel Açıdan Değerlendirilmesi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2004), 11; Samed Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vil'inde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uludağ Üniversitesi, 2022), 23.

⁸⁹ Zâfir el-Kâsımî, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve asruhu* (Dımaşk: Matbaatu'l-Hâşimiyye, 1965), 20; Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vil'i*, 23.

⁹⁰ Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2022), 1/56; Mehmet Günay, "Suriye Seleflüğünün Önderi Cemâleddin el-Kâsımî (1866-1914): Hayatı, Islahatçı Kişiliği ve Fıkhî Eserleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 119.

yılında Şam şehrinin Kanevât Mahallesi'nde⁹¹ doğmuş ve 1914 yılında Şam'da vefat etmiştir. Hayatının tamamını Şam bölgesi sınırları içerisinde geçirmiştir.⁹²

Kâsımî, henüz gençliğinin ilk yıllarında ilme ve irfana olan aşkıyla ders vermeye ve babasının cami derslerinde ona yardımcı olmaya başlamıştır. Yirmi yaşındayken Annâbe Camii'nde imamlık görevine başlamış, o dönemdeki valinin görevlendirmesiyle, dört yıl boyunca Suriye'nin farklı yerleşim yerlerinde ramazan aylarında vaazlar ve dersler vermiştir. Babasının vefatı üzerine, cami cemaatinin yoğun ısrarıyla onun yerine Sinâniye Camii'nde imamlık görevini yürütmüş, aynı zamanda burada ders verme görevini de sürdürmüştür.⁹³ Kâsımî bir evlilik yapmış ve bu evlilikten Muhammed Ziyâ'ud-Din (1897–1928), Muhammed Müslim (1907–1931), Muhammed Zâfir (1913–1984) adında üç çocuğu dünyaya gelmiştir.⁹⁴ Kâsımî, çok sayıda ülke ve şehir gezdikten sonra, iyileşmesi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanmıştır. 1914 yılının 18 Nisan'ında 49 yaşında vefat etmiş ve Dımaşk'taki Babu's-sağîr mezarlığına defnedilmiştir.⁹⁵

1.3.2. İlmi Kişiliği

Kâsımî, babası ve dedesi sayesinde ilim ve irfanla beslenen bir aile ortamında büyüdü. Dedesi ilimde derinleşmiş ve takva sahibi bir zattır. Babası da musiki ve edebiyat alanında geniş bir birikime sahiptir. Kâsımî, bu ilmî ve kültürel iklimin hâkim olduğu bir ortamda, okumaya ve bilgi edinmeye meraklı bir şahsiyet olarak

⁹¹ Kâsımî, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve asruhu*, 20; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/57; Muhammed Sıddık, *XX. Asırda Şam'da Hadis Çalışmaları* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2022), 22.

⁹² Mehmet Günay, "Cemâlüddîn el-Kâsımî Hayatı ve İlmi Kişiliği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 254-255; Nizar Abaza, *Cemâlüddîn el-Kâsımî: Ehadu ulemai'l-İslahi'l-hadis fi'ş-Şam* (Dımaşk: Darü'l Kalem, 1997), 17-18; Şuayip Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 319.

⁹³ Kâsımî, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve asruhu*, 38; Günay, "Cemâlüddîn el-Kâsımî Hayatı ve İlmi Kişiliği", 255; Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", 320.

⁹⁴ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/28; Geniş bilgi için bk. Muhammed Beznâsır Acemî, *Âlü'l-Kâsımî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999), 117-170; Süleyman Şirin, *Cemâleddîn el-Kâsımî'nin (1283/1866-1332/1914) Hadis İlmindeki Yeri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2006), 6.

⁹⁵ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/34; Şirin, *Cemâleddîn el-Kâsımî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 9; Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vîl'i*, 32; Sıddık, *XX. Asırda Şam'da Hadis Çalışmaları*, 22.

yetiştirilmiştir.⁹⁶ İlk eğitimini babasından alarak ilim yoluna girmiştir.⁹⁷ Daha sonra Zâhiriye Medresesi'nde temel ilimlerde dönemin önde gelen âlimlerinden özel dersler alarak bilgi birikimini artırmıştır. Eğitim hayatı boyunca kıraat ve tefsir alanındaki eserleri başta olmak üzere, Arapça dil bilgisi, tefsir, hadis ve diğer ilim dallarına ait eserler okumuştur. Tahsilini kısa sürede tamamlayarak, henüz küçük yaşlarda iken ders vermeye başlamıştır.⁹⁸

1903 senesinde Suriye selefliğinin öncülerinden, Abdürrezzâk el-Bîâtâr (ö. 1334/1916) ile Mısır'a yolculuk yapan Kâsımî, o dönem Mısır müftüsü olan Muhammed Abduh (ö. 1322/1905) ile görüşmüş, onun tefsir sohbetlerine katılmıştır. Ayrıca Abduh'un en tanınmış öğrencisi, Muhammed Reşîd Rızâ (ö. 1353/1935) ile de bu dönemde tanışmıştır.⁹⁹ Kâsımî, Abduh'un fikirlerinden büyük bir ilham almıştır. Onun tavsiyesi üzerine Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserini inceleyerek bu eserin ihtisarını yapmıştır.¹⁰⁰ Muhammed Reşîd Rızâ ile Kâsımî sürekli irtibat halinde kalmışlardır. Eserlerini büyük bir ilgiyle takip eden Reşîd Rızâ, onları el-Menâr dergisinde tanıtarak, Kâsımî'nin fikirlerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, bazı eserlerine yazdığı takriz yazılarıyla da görüşlerine destek vermiştir.¹⁰¹

Kâsımî, birçok âlimden ders almış ve onların ilminden istifade etmiştir. Kendisinden ilim aldığı hocalarının çoğu, Şam'ın en tanınmış ve saygın âlimlerindedir. Hocası Abdülmecid el-Hânî'nin (ö. 1318/1900) rehberliğinde, yirmiye yakın eseri okuyarak tasavvuf ve ilim alanında derin bir bilgi birikimine sahip olmuştur.¹⁰² Kâsımî, ilmi uğruna her türlü fedakârlığı yapmaya hazır bir âlimdir. Ömrünün büyük bir kısmını ders okutmaya ve öğrencilerini yetiştirmeye adanmıştır. Onun ders halkasından birçok ilim adamı yetişmiştir.¹⁰³ 72 civarında eser kaleme

⁹⁶ Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vîl'i*, 24.

⁹⁷ Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vîl'i*, 32.

⁹⁸ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/29; Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", 319-320.

⁹⁹ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/31-32; Bağcı, *Kâsımî'nin Mehâsinü't te'vîl Adlı Tefsiri*, 13; Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", 320.

¹⁰⁰ Şirin, *Cemâleddin el-Kâsımî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 11.

¹⁰¹ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/31; Şirin, *Cemâleddin el-Kâsımî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 9, 11.

¹⁰² Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/29-30; Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vîl'i*, 34.

¹⁰³ Şirin, *Cemâleddin el-Kâsımî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 11.

almıştır. Bu eserlerin bir kısmı, daha önce yazılmış eserlerin özetlerini, bir kısmı derlemelerini, bir kısmı ise kendi özgün fikirlerini içeren teliflerden oluşmaktadır.¹⁰⁴ Eserlerinde görüş belirtirken herhangi bir mezhep veya ekolü temel almamasıyla dikkat çekmektedir. Ona göre, doğru ve sıhhatli bir bilgi olduktan sonra, bir görüşün hangi mezhebe veya ekole ait olduğu önemli değildir. Bu nedenle, Kâsımî'nin eserlerinde, dört mezhebin görüşlerinin yanı sıra, Mu'tezilî, Hâricî, Zeydî ve Ca'ferî gibi farklı mezhep ve ekollerden de alıntılar bulunmaktadır.¹⁰⁵ Kâsımî, kısa ömrüne rağmen, fikirlerini gelecek nesillere aktaracak bir ilim mirası bırakmıştır.¹⁰⁶

1.3.3. Tefsiri

Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil* adlı tefsirini kaleme alırken, insanların Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamaları ve bu sayede aydınlanmaları için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu çabanın bir göstergesi olarak, tefsirini yazmak için 13 yılını harcamıştır. Ancak, hazırlık aşamaları ile birlikte düşünüldüğünde, ömrünün yarısını bu tefsire adanmış anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Kâsımî, kapsamlı tefsir çalışmasına 1899 Şubat'ında başlamıştır. İlk iki cildi 1903 yılına kadar tamamlamış ve daha sonra bunları gözden geçirerek bazı küçük düzeltmeler yapmıştır.¹⁰⁸ Tefsirini kaleme alırken, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Zemahşerî, (ö. 538/1144) Fahreddin er-Râzî, (ö. 606/1210) İbn Kayyim el-Cevziyye, (ö. 751/1350) İbn Kesîr, (ö. 774/1373) Şehâbeddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659) ve Ebü's-Suûd Efendi'nin (ö. 982/1574) görüşlerinden ve yorumlarından geniş ölçüde faydalanmıştır.¹⁰⁹

20. yüzyılın sonlarında yazılan ve daha çok "Kâsımî Tefsiri" olarak bilinen *Mehâsinü't-te'vil* tefsirinin mukaddimesi, içeriği ve üslûbuyla dikkat çekmektedir. Bu bölüm, tefsir ilminin temel kaynakları, müfessirlerin sınıflandırılması, âyetlerin iniş sebepleri, zâhir ve bâtın, Kur'ân üslûbu, nâsîh ve mensûh, müşkil âyetler, Kur'ân'ın toplanması, sahâbe tefsiri, Kur'ân'a bağlı ilimler, re'y tefsiri, kıraatler, tefsirde

¹⁰⁴ Şirin, *Cemâleddin el-Kâsımî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 16.

¹⁰⁵ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 2022, 1/58; Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vil'i*, 42.

¹⁰⁶ Sıddık, *XX. Asırda Şam'da Hadis Çalışmaları*, 24.

¹⁰⁷ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 2022, 1/40.

¹⁰⁸ Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vil'i*, 51.

¹⁰⁹ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 2022, 1/43; Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vil'i*, 59.

sünnetin yeri, yedi harf meselesi, tefsir ve kıraat çeşitleri gibi usûl-i tefsir konularına dair önemli bilgiler içermektedir.¹¹⁰ 17 ciltten oluşan eserin birinci cildi tefsir usulünü ele almaktadır. Tefsir kısmı ise ikinci ciltten itibaren başlamaktadır. Eserin ilk baskısı, Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî tarafından hicrî 1376-1377 yılları arasında yapılmıştır. Bu baskının kontrolü, tashihi, numaralandırılması ve hadislerinin tahrîci, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (ö. 1387/1968) tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci baskısı ise, Dârü'l-Fıkr tarafından ilk baskı esas alınarak 1978 yılında Beyrût'ta yapılmıştır.¹¹¹ Kâsımî'nin tefsiri, farklı tefsir geleneklerini bir araya getiren, bu nedenle de farklı değerlendirmelere konu olan bir eserdir. Kâsımî, tefsirini yazarken eski tefsir yöntemlerinden (rivayet), yeni anlayışlardan (ıslahatçı) ve bilimsel yaklaşımlardan (ilmî) yararlanmıştır. Bu nedenle de eseri, bu geleneklerin özelliklerini taşımaktadır. Kâsımî'nin tefsiri, bir yandan geleneksel tefsirin özelliklerini muhafaza ederken, diğer yandan yeni yaklaşımları da içermektedir. Bu nedenle eser, farklı yönlerden değerlendirilebilir.¹¹² Kâsımî, tefsir yapmak isteyenlerin başvurması gereken dört temel kaynaktan söz etmektedir. Bu kaynaklar şunlardır: Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakiller, sahâbe sözleri, dilbilimsel tefsir ve ictihada dayalı te'vîl'den oluşmaktadır.¹¹³ Ancak tefsirinde hadis zayıf ve uydurma olanlarından kaçınmanın önemini vurguladığı görülmektedir.¹¹⁴

1.3.4. Kıraat İlmindeki Yeri

Kâsımî, Kur'ân okumayı Şeyh Abdurrahman b. Ali el-Mısırî'den (ö. 1316/1898) öğrenmiştir. Daha sonra Şam'ın en büyük kurrâsı Şeyh Ahmed el-Hulvânî'den (ö. 1308/1891) kıraat ilmi eğitimi almıştır. Bu hocasının nezaretinde Kur'ân-ı Kerîm'i Âsım kıraatine göre okumuştur. Kıraat ilmiyle ilgili birçok eseri de yine bu hocasından okuyarak öğrenmiştir.¹¹⁵

¹¹⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 32-33; Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsmi Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", 318.

¹¹¹ Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vîl'i*, 51.

¹¹² Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/49.

¹¹³ Murat Bahar, "Cemâleddîn el-Kâsımî'nin Kimliği, Kişiliği ve Mehâsinü't-te'vîl Adlı Eseri", *Burdur İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2021), 136.

¹¹⁴ Yazar, *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve Mehâsinü't te'vîl'i*, 69.

¹¹⁵ Şirin, *Cemâleddin el-Kâsımî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 10.

Kâsımî, kıraatlerin kaynağının yedi kıraat olduğunu ve bunların tamamının tevâtür derecesinde olduğunu söylemektedir. Bu konuda, tanınmış usûl kitapları *el-Burhân* ve *el-İtkân*'dan ve diğer bazı kaynaklardan yaptığı atıflarla, yedi kıraat imamına ulaşan senedlerin kıraat kitaplarındaki senedlere göre âhâd olduğunu ve tevâtür derecesine ulaşamayacağını söyleyenlere şu şekilde yanıt vermektedir:

Senedlerin bir gruba inhisarı, kıraatin başkalarından gelmesine engel oluşturmaz. Kıraatler ve senedler, o imamlara ve senedlerinde zikredilenlere, harfleri onların zapt etmeleri ve korumaları sebebiyle nispet edilmiştir. Onların her tabakasında tevâtür derecesine varan râvi vardır. Çünkü Kur'ân'ı imamlarla beraber her beldeden çok sayıda kişi almıştır. Akabinde de çok sayıda insan onlardan aktarmıştır. Bu nedenle yedi kıraatin tamamı mütevâtirdir.¹¹⁶

Kâsımî, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sahih olarak gelen her türlü kıraatin kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. İbnü'l-Cezerî'ye atıfta bulunarak, tüm kıraatlerin aynı âyetin farklı okunuşları gibi eşit değerde olduğunu ve birini tercih etmenin diğerlerini reddetmek anlamına gelmediğini belirtmektedir.¹¹⁷

Kur'ân'ın anlamını ve yorumunu ortaya koymak, tefsir ilmiyle uğraşan âlimlerin temel amacıdır. Bu nedenle onlar genellikle kıraatlerin ferş kısmına odaklanmışlardır. Ayrıca âyetin anlaşılmasına ve yorumlanmasına yardımcı olan şâz rivayetlerden de yararlanmaktan çekinmemişlerdir. Hatta kıraatlerin kime ait olduğunu çoğu zaman belirtmemiş, onları isimsiz olarak aktarmışlardır. Tefsir alanında önemli bir eser olan *Mehâsinü't-te'vil*'i kaleme alan Kâsımî de sahih ve şâz kıraatlerden gerektiğinde faydalanmıştır. Ona göre şâz kıraatler, mütevâtir olanları açıklamaktadır.¹¹⁸

Kâsımî, kıraatlerin kime ait olduğunu, kıraat-i seb'a ismini zikretmeksizin belirtmiş, iki kıraat arasındaki anlam farkını ortaya koymuştur. Kendisinden önce bu konuda yapılmış açıklamalara benzer şekilde yorum yapmıştır. Bu, onun kıraatler ve yorumları konusunda önceki kaynaklardan yararlandığını göstermektedir.¹¹⁹ Âyetleri

¹¹⁶ Cemâlüddin el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/301; Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vil İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", 325-326.

¹¹⁷ Karataş, "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vil İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", 326.

¹¹⁸ Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 289; Mustafa Kılıç, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kıraat Tefsir İlişkisi-Mehâsinü't-te'vil Örneği-", *İsar Yayınları*, (2019), 486.

¹¹⁹ Kılıç, "Kıraat-Tefsir İlişkisi", 2019, 500.

tefsir ederken sahih ve şâz ayrımı yapmaksızın farklı kıraatleri ve onların yorumlarını bir arada değerlendirmiştir.¹²⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kâsımî'nin tefsirinde yer alan farklı kıraatler ve onların yorumları, İslâmî ilimler açısından önemli bir yere sahiptir. Onun bu yaklaşımı, kıraat ilminin ilerlemesine, tefsir çalışmalarına ve İslâm düşünce sisteminin gelişimine katkı sağlamıştır.

1.4. Süleyman Ateş

1.4.1. Hayatı

Müfessir 31 Ocak 1933 yılında Elazığ'ın Tadım Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası İbrahim Ağa, annesi Behiye Hanım'dır. Babası, okuma-yazma bilmeyen ama dindar bir insandır. Ateş'in babası bu nedenle, oğlunu dini eğitim alması için köy hocasına göndermiştir. Süleyman Ateş, 10 yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş,¹²¹ İzzet Paşa Kur'ân Kursu'nda tecvid ve kıraat eğitimi almıştır. Daha sonra, emekli imam Hacı Muharrem Kösetürkmen Efendi'den (ö. 1383/1964) Arapça dersleri almaya başlamıştır. Arapça bilgisini ilerlettikten sonra, Erzurum'a giderek Erzurumlu âlim Hacı Faruk Bey'den (ö. 1372/1953) Kâfiye, Mollacâmi ve Mantık dersleri almıştır. Hacı Faruk Bey'in vefatından sonra, birkaç ay boyunca dönemin Erzurum Müftüsü Solakzâde Sadık Efendi'den (ö. 1379/1960) çeşitli dersler almıştır.¹²² 1952 yılında Erzurum'da Hakkı Usta Efendi'nin kızı Naciye Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Mehmet Şemseddin, Atike, Kasım, Ömer, Muharrem ve Esra adında altı çocuğu olmuştur. İlk çocukları Mehmet Şemseddin, on aylıkken vefat etmiştir. Naciye

¹²⁰ Kılıç, "Kıraat-Tefsir İlişkisi", 2019, 500.

¹²¹ Ali Karataş, *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri ve Tasavvufi Yönü* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dicle Üniversitesi, 2002), 1; İsmihan Kayhan Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hıristiyanlık* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2006), 1; Mevlüt Şahin, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Kur'an'ın Çağdaş Yorumları* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, 2006), 19; İhsan Koç, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Akademik Tefsir Çalışmalarında Nesh Meselesine Teorik ve Pratik Yaklaşım: Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Trakya Üniversitesi, 2019), 17; Gökhan Atmaca - Ali Karataş (ed.), *Tefsire Adanmış Bir Ömür Süleyman Ateş* (Ankara: Fecr Yayın, 2020), 37; Cihad Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri Adli Eserlerdeki Metotların Karşılaştırılması* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2022), 18.

¹²² Şahin, *Kur'an'ın Çağdaş Yorumları*, 19; Atmaca - Karataş, *Tefsire Adanmış Bir Ömür Süleyman Ateş*, 38.

Hanım 1997 yılında vefat ettikten sonra, Süleyman Ateş ikinci evliliğini gerçekleştirmiş ve Süleyman Can adında bir erkek çocuğu olmuştur.¹²³ Ateş, günümüzde de hayattadır.

1.4.2. İlmî Kişiliği

Süleyman Ateş, 1960 yılında İmam-Hatip Okulu'nu ve aynı yıl Elazığ Lisesi'ni bitirerek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girmiştir. Öğrencilik yıllarında Ankara İki Şerefeli ve İbadullah Camilerinde dört yıl imam-hatiplik yapmıştır.¹²⁴ 1964 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden birincilikle mezun olan Süleyman Ateş, bir yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, Temmuz 1965'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Kürsüsü'ne asistan olarak atanmıştır. 1968 yılında tefsir alanındaki doktorasını tamamlayarak ilâhiyat doktoru ünvanını almıştır.¹²⁵ 1976 yılının Nisan ayında 7/11724 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Diyanet İşleri Başkanı olarak atanmış ve bu görevi bir buçuk yıl boyunca yürütmüştür.

1978 yılında fakültesine geri dönen Ateş, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun 9 Ocak 1979 tarihli kararıyla profesör ünvanını almış ardından aynı yıl Batı Almanya'ya gitmiştir.¹²⁶ 1979 yılında, Almanya'nın Bochum kentinde bulunan Ruhr Üniversitesi'nde, alanındaki çalışmalarıyla ilgili araştırmalar yapmış, bir yandan da Almanca dil kursuna devam etmiştir. Bu yıllarda, Suudi Arabistan'daki İmam Muhammed Üniversitesi'nden davet alan Ateş, Riyad'a gitmiş ve bu üniversitenin Usûlüddîn Fakültesi'nde tefsir dersleri vermeye başlamıştır.¹²⁷ 18 Kasım 1982'de Ankara'ya geri dönen Ateş, daha sonra İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili olarak görev yapmıştır. Bir sonraki eğitim-öğretim yılında yeniden İmam Muhammed Üniversitesi'ne geçmiş ve 1987 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. 1987-1988 eğitim-öğretim yılında da Cezayir Emir Abdulkadir İslâm İlimleri Üniversitesi'nde Tefsir ve Tasavvuf dersleri vermiştir. Yurda dönen Ateş, Samsun Ondokuz Mayıs

¹²³ Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 18.

¹²⁴ Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hıristiyanlık*, 1-2.

¹²⁵ Şahin, *Kur'an'ın Çağdaş Yorumları*, 19; Koç, *Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği*, 17.

¹²⁶ Karataş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2; Şahin, *Kur'an'ın Çağdaş Yorumları*, 19-20; Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hıristiyanlık*, 2.

¹²⁷ Şahin, *Kur'an'ın Çağdaş Yorumları*, 20; Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hıristiyanlık*, 2.

Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Bölüm Başkanlığı'na getirilmiştir.¹²⁸ 1995'te İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Ateş aynı zamanda Temel İslâm Bilimleri Bölüm Başkanlığı'nı da yürütmüştür. 1999'da emekliye ayrılan Ateş, yüzden fazla eser kaleme almıştır.¹²⁹

Ateş'in en çok bilinen eserleri, on iki ciltten oluşan *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli* ile *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*'dir. Şiirle de ilgilenen Ateş, az da olsa yazdığı şiirlerinde "Sırrı" mahlasını kullanır. Hacı Muharrem Efendi, Süleyman Ateş'in yetişmesinde büyük emek harcamış ve kendisine büyük bir teveccüh göstermiştir. Bu teveccühün bir göstergesi olarak da kendisine "Sırrı" mahlasını vermiştir.¹³⁰

1.4.3. Tefsiri

Süleyman Ateş *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eseri üzerinde 20 yıl çalışma yapmış ve 12 cilt halinde yayımlanmıştır.¹³¹ Ateş, tefsiri yazmadaki amacının, günümüz insanının anlayabileceği bir dille, Kur'ân'ı Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin anlayışıyla sunmak ve uyanmakta olan İslâm gençliğine ışık tutmak olduğunu belirtmiştir. Kendisinden önce yazılan tefsirlerin artık günümüz gençliğine hitap etmediğini düşünmektedir.¹³²

Tefsirinin adına dair özel bir açıklamada bulunmamakla birlikte, mukaddimesinde Türkiye'deki mevcut Kur'ân-ı Kerim tercüme ve tefsirlerinin genel bir değerlendirmesini yapar. Bu eserlerin dilinin eski ve geleneksel bir üslupta olduğunu, günümüz insanının bu eserleri anlamakta zorlanacağını belirtir. Aynı zamanda, bu tefsirlerde kullanılan yöntemlerin çağdaş bilimsel yaklaşımlardan uzak olduğunu ve birçok zayıf rivayetin eleştirilmeden aktarıldığını vurgular. Bu durumun, tefsirlerin gereğinden uzun ve anlaşılması güç olmasına yol açtığını ifade eder. Ateş'in bu eleştirileri, kendi tefsirinde daha anlaşılır bir dil, güncel bir yöntem ve güvenilir kaynaklara dayalı bir yaklaşım benimseyeceğinin ipuçlarını vermektedir.¹³³

¹²⁸ Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hristiyanlık*, 2-3; Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 20.

¹²⁹ Koç, *Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği*, 18.

¹³⁰ Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hristiyanlık*, 3.

¹³¹ Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hristiyanlık*, 5.

¹³² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/59; Koç, *Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği*, 21.

¹³³ Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 30-31.

Tefsirini yazarken ilk olarak tefsire giriş konularını ele almıştır. Ateş, “Tefsire Giriş” başlıklı çalışmasında, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatı, Kur’ân-ı Kerim’in indiriliş süreci, vahiy şekilleri, yazılması ve ezberlenmesi gibi konulara değinerek genel bir çerçeve çizdikten sonra, Kur’ân-ı Kerim’in toplanması sürecinde yaşanan tartışmaları ve özellikle İbn Mes‘ûd’un komisyon başkanlığına itirazını örnek vererek mushafın hazırlanışındaki farklı görüşleri ele almaktadır. Ayrıca tefsirinde âyet ve sûreler hakkındaki bilgileri sunarken farklı görüşleri ele almış, kıraatler konusunda noktalama, harekeleme, ta‘şir ve tahzip gibi konulara değinerek sahâbe dönemindeki okuyuş farklılıkları, yedi harf ve yedi kıraat meselesini derinlemesine incelemiştir.¹³⁴ Tefsirinde, her sûrenin başında sûrenin iniş yeri, iniş sırası ve özeti verilmektedir. Sûrenin meâlinden sonra, sûrenin içeriği özetlenerek, izaha muhtaç kelimeler ve âyetlerin işaret ettiği olaylar tefsir edilmektedir. Tefsirde, kelimelerin açıklamaları, iniş sırasına göre ilk geçtiği yerlerde daha ayrıntılı olarak yapılmaktadır. Bununla birlikte, okuyucunun tereddüt etmemesi için tertipteki sıraya göre de gerekli açıklamalar yapılmaktadır. Hüküm ayetlerine özellikle önem veren müellif, fıkıh mezheplerinin görüşlerine yer vermek suretiyle kendi görüşlerini de dile getirmektedir. Âyetlerin izahında hadislerden istifade eden müfessir hadislerin kaynağına da işaret etmektedir.¹³⁵

Kur’ân’ı anlama ve yorumlama, geçmişten günümüze devam eden ve önemini koruyan bir konudur. Klasik ve çağdaş tefsirlerde, âyetleri açıklamak için hadislere sıklıkla başvurulmaktadır. Ancak klasik tefsirlerde, sahih hadisler genellikle kabul edilmektedir ve onlara karşı ciddi bir şüphe veya itiraz yöneltilmemektedir. Çağdaş tefsir müelliflerinden biri olan Süleyman Ateş, hadislerin doğruluğunu kabul etse de birçoğunu aklî ve tarihsel gerekçelerle eleştirmemektedir. Ateş’in tefsirinde, hadislerin sened ve metin açısından eleştirileri yer almaktadır. Bu eleştirilerde, hadislerin Kur’ân’a aykırılığı ve tarihsel olaylarla tutarsızlığı öne çıkmaktadır.¹³⁶

¹³⁴ Koç, *Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği*, 20; Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadis ve Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 39.

¹³⁵ Karataş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 27-28; Şahin, *Kur’ân’ın Çağdaş Yorumları*, 21; Koç, *Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği*, 19.

¹³⁶ Yavuz Köktaş, “Yüce Kur’ân’ın Tefsiri Adlı Eserde Geçen Bazı Hadis Tenkidlerinin Değerlendirilmesi”, *Diyanet İlmî Dergi* 40/4 (2004), 60.

Zayıf hadisler ve Kur'ân'ın ruhuna aykırı rivayetler delil olarak kullanılmamıştır. İnsan ve kâinatın yaratılışı ile ilgili âyetler, modern bilimin ışığı altında açıklanmıştır. Dinler tarihi açısından dikkat çeken bir nokta ise Peygamber kıssalarını anlatan âyetlerin tefsirinde, mevcut Kitab-ı Mukaddes'e de başvurularak karşılaştırmalar yapılması ve varsa mevcut tarihi bilgilere yer verilmesidir. Anlamları açık olan âyetler ise uzun uzadıya tefsir edilmemiş, herkes için faydalı bir tefsir oluşturulmak istenmiştir.¹³⁷ Ateş'in tefsirinde, klasik ve çağdaş birçok kaynaktan yararlanılmıştır. Ateş, tefsirinin 12. cildinde kaynaklarını alfabetik sıraya göre vermiştir. Klasik kaynaklardan özellikle Kurtubî, Râzî ve Taberî'den faydalanmış, çağdaş kaynaklardan ise İzzet Derveze (ö. 1404/1984), Muhammed Reşit Rıza ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1360/1942) tefsirlerine müracaat etmiştir.¹³⁸

1.4.4. Kıraat İlmindeki Yeri

Ateş, kıraat farklılıklarının aslen mevcut olmadığına, sonradan geliştiğine ve Kur'ân'ın mesajını etkilemediğine kanaat getirmiştir. Elimizdeki mevcut Kur'ân hattının, farklı okumaları giderecek nitelikte olduğunu savunmuştur. Müslümanların bir metin üzerinde uzlaştıklarını ve Hz. Osman'ın da bu nedenle Kur'ân'ı yeniden yazdırıp çoğalttığını ve bu resmi mushaf dışındaki nüshaları da yaktığını vurgulamıştır. Ateş, artık bu mushafı terk etmenin doğru olmadığını savunmuştur.¹³⁹

Ateş, kıraatler meselesinde Kur'ân'ın yedi harf üzere okunması konusuna odaklanmıştır. İlgili hadisleri yorumlayarak, bu konudaki farklı yorumları değerlendirmiştir. Ateş'e göre Kur'ân, üzerinde düşünmeyi ve uygulamayı gerektiren bir kitaptır. Bu nedenle Kur'ân'da önemli olan kelimelerin telaffuzu değil, taşıdığı anlamdır. Kur'ân, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sadece bir lehçe ile yani Kureyş lehçesi ile indirilmiştir.¹⁴⁰ Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğundan söz edilirken, kastedilen yedi ayrı kıraat şekli değildir. Bu yedi harf, zamanla ortadan kalkmış, ancak Arap

¹³⁷ Şahin, *Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları*, 20-21; Koçak, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hıristiyanlık*, 6.

¹³⁸ Şahin, *Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları*, 22.

¹³⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/42-43; Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 154.

¹⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/13-16; Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 40.

dilinin ve gramerinin gelişmesiyle doğal olarak ortaya çıkan yedi kıraat meşru olmuştur. Bu okuma şekillerinin Kur'ân'ın anlamını değiştirmesi söz konusu olmasa da farklı tefsir anlayışlarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ateş'e göre müfessir, tefsir yaparken bu okuma şekillerini göz önünde bulundurmalıdır.¹⁴¹

Müellife göre, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevâtür yoluyla nakledildiği iddia edilen yedi kıraat, kıraat imamlarından tevâtür yoluyla gelmemiş, bu kıraatler kendilerine nisbet edilen imamlardan meşhur olmuştur. Bu kıraatler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bu imamlardan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar olan yol tevâtür değil, âhâd yoludur. Âhâd haberler ise kesinlik ifade etmez, ancak zanna dayanır. Bu nedenle, zanna dayalı olan bu kıraatlere dalmanın bir faydası yoktur. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın korunmuşluğu konusunda şüphe uyandırır.¹⁴²

¹⁴¹ Süleyman Ateş, "Kırâatlarda Tevatür Meselesi", Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV, (İstanbul, 2002), 331.

¹⁴² Ateş, "Kırâatlarda Tevatür Meselesi", 331.

2. YEDİ HARF MESELESİ VE MÜFESSİRLERİN GÖRÜŞLERİNİN MUKAYESESİ

2.1. Yedi Harfin Mahiyeti

Yedi harf/ahrufu's-seb'a konusu, birçok kaynakta ele alınmış ve bir sonraki başlıkta izah edileceği üzere bu konuda müstakil pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu tezde, konuların okuyucuya anlaşılır bir şekilde aktarılması dikkate alınarak, yedi harfin mahiyeti ve ne olduğu hakkında kısa bir bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Yedi harf meselesi incelendiğinde, “ahruf” kelimesinin harfin çoğulu olduğu,¹⁴³ “harf” kelimesinin lügatte vecih anlamına geldiği, aynı kelimenin lügat ve lehçe anlamlarını da taşıdığı görülmektedir.¹⁴⁴ Yedi harf meselesi, Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili bir konudur. Bu konuda farklı görüşler vardır. Buna göre yedi harf;

- Kur'ân'daki kelimeleri müterâdifleriyle birbirinin yerine koyarak okumaktır.
- Yedi harf, Kur'ân'ın farklı Arap lehçeleriyle okunmasıdır.
- Yedi harf, Kur'ân'da dağınık bulunan ve yedi grupta toplanan vecihlerle (okuyuş farklılıkları ile) Kur'ân'ı okumaktır.
- Yedi harf, yedi kıraattir.
- Yedi harfin anlaşılmaz bir mesele olduğu ve yedi sayısının gerçek anlamında olmadığı şeklinde görüşler de ileri sürülmüştür.¹⁴⁵

Yedi harfin anlamı konusunda insanlar arasında çok farklı görüşler vardır. Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olması, Kur'ân'da bulunan farklı lehçe ve kıraatlerdeki kelimelerin anlamlarına işaret etmektedir. Bu farklı lehçe ve kıraatler, anlamları aynı olan ancak telaffuzları farklı olan kelimeleri veya hem anlamları hem de telaffuzları farklı olan kelimeleri içermektedir.¹⁴⁶ Kur'ân'ın tüm insanlara ulaşmasını ve

¹⁴³ Abdurrahman Çetin, “Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf”, *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 1/3 (1987), 73.

¹⁴⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “hrf” 9/41; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 35-37; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Konya: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 99; Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 77.

¹⁴⁵ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 123-142; Harun Ögmüş, “Yedi Harf Meselesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 6-8.

¹⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü'l-ibâne an meâni'l-kırâât*, çev. Fatih Çollak (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2003), 31.

anlaşılmasını isteyen Hz. Peygamber (s.a.v.), farklı lehçelere sahip müslümanların Kur'ân'ı kendi lehçelerine göre okumalarına izin verilmesini Allah'tan (c.c.) talep etmiştir.¹⁴⁷

Yedi harf hadisleri, ilerleyen sayfalarda “Müfessirlerin Mukaddimelerinde Yer Verdiği Yedi Harf Hadisleri” başlığı altında kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Burada ise farklı kaynaklarda yer alan, en çok zikredilen beş hadis hem Arapça metinleri hem de Türkçe anlamlarıyla birlikte sunulacaklardır. Yedi harf meselesinin hadis literatüründeki en güçlü dayanaklarından biri, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) rivayet ettiği hadistir:

1- حدثني يونس بن عبد الأعلى، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: أخبرني يونس، عن ابن شهاب، قال: أخبرني عروة بن الزبير: أن المسور بن مخرمة وعبد الرحمن بن عبد القاري أخبراه: أنهما سمعا عمر بن الخطاب رضي الله عنه يقول: سمعت هشام بن حكيم يقرأ سورة الفرقان في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فاستمعت لقراءته، فإذا هو يقرأها على حروف كثيرة لم يُقرئها رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكنت أساوره في الصلاة، فتصبرت حتى سلم، فلما سلم لببته بردائه فقلت: من أقرأك هذه السورة التي سمعتك تقرأها؟ قال: أقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم! فقلت: كذبت، فوالله إن رسول الله صلى الله عليه وسلم لهو أقراني هذه السورة التي سمعتك تقرأها! فانطلقت به أقوده إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله، إني سمعت هذا يقرأ سورة الفرقان على حروف لم تُقرئها، وأنت أقرأتني سورة الفرقان! قال: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أرسله يا عمر، اقرأ يا هشام. فقرأ عليه القراءة التي سمعته يقرأها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هكذا أنزلت. ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اقرأ يا عمر. فقرأت القراءة التي أقراني رسول الله صلى الله عليه وسلم، ففقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هكذا أنزلت. ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف، فاقرأوا ما تيسر منها

“Resûlullah hayatta iken Hişâm b. Hakîm'in Furkân sûresini okuduğunu duyudum. Okuyuşuna kulak verdim. Bir de baktım ki, Resûlullah'ın bana okutmadığı birçok harfle onu okuyordu. Neredeyse namazda üzerine atılacaktım. Selam verinceye kadar güçlüklerle sabrettim. Sonra yakasından tutup: Okuduğun şekliyle bu sûreyi sana kim öğretti? dedim. Resûlullah okuttu, dedi. Ben de: Yalan söylüyorsun, vallahi bizzat Resûlullah senin okuduğun bu sûreyi bana okutmuştur, dedim. O'nu sürükleyerek Resûlullah'a götürdüm: Ya Resûlellah bu şahsı, senin bana öğretmediğin birtakım harflerle Furkân sûresini okurken işittim. Hâlbuki Farkân sûresini sen bana

¹⁴⁷ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011), 32-34; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 49.

öğretmiştin dedim. Resûlullah: “Onu serbest bırak ya Ömer” buyurdu; Oku ya Hişâm dedi. Benim daha önce duyduğum gibi okudu. Resûlullah: Böyle indirilmiştir buyurdu. Sonra: Ya Ömer, oku dedi. Ben de Resûlullah’ın bana daha önce okuttuğu gibi okudum. Resûlullah: Böyle indirilmiştir buyurdu; sonra şöyle devam etti: Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bu yedi harften kolayınıza gidenle okuyunuz.”¹⁴⁸

2- حدثنا محمد بن المثني، قال: حدثنا محمد بن جعفر، قال: حدثنا شعبة، عن الحكم، عن مجاهد، عن ابن أبي ليلى، عن أبي ابن كعب: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان عند أضاة بني غفار، قال: فأتاه جبريل فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على حرفٍ. قال: أسأل الله مغفاته ومغفرته، وإن أمتي لا تطيق ذلك. قال: ثم أتاه الثانية فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على حرفين. قال: أسأل الله مغفاته ومغفرته، وإن أمتي لا تطيق ذلك. ثم جاءه الثالثة فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على ثلاثة أحرف. قال: أسأل الله مغفاته ومغفرته، وإن أمتي لا تطيق ذلك. ثم جاءه الرابعة فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على سبعة أحرف، فأبى حرف قرأوا عليه فقد أصابوا

“Peygamber (s.a.v.) Edâtu Benî Ğifar’daydı. Cibrîl (a.s.) geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı bir harf üzere okutmanı emrediyor” dedi. Peygamber (s.a.v.): “Allah’tan (c.c.) âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” dedi. Sonra Cibrîl (a.s.) ikinci defa geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı iki harf üzere okutmanı emrediyor” dedi. Peygamber (s.a.v.) yine: “Allah’tan (c.c.) âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” buyurdu. Sonra Cibrîl (a.s.) üçüncü defa O’na geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı üç harf üzere okutmanı emrediyor” dedi. Peygamber: “Allah’tan (c.c.) âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” buyurdu. Sonra Cibrîl (a.s.) dördüncü defa geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı yedi harf üzere okutmanı emrediyor, bunlardan hangi harf üzere okurlarsa, doğru okumuş olurlar.” dedi.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu’s-sahîh* (İstanbul, 1979), “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5, 27; “Tevhid”, 53; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Camiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut, 1955), “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 270; Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş’as, *es-Sünen* (Mısır, 1952), “Vitr”, 22; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), “Kıraat”, 11; Ahmed b. Şuayb Nesaî, *es-Sünen* (Mısır, 1964), “İftitâh”, 37; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, ts., 1/74-75; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 99-100.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid vd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 35/103; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (Beyrut: Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, 1955), “Salâtü’l-müsâfirîn”, 48 (No.821); Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/35; Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 61.

3- بما حدثنا به خالد بن أسلم، قال: حدثنا أنس بن عياض، عن أبي حازم، عن أبي سلمة، قال:- لا أعلمه إلا عن أبي هريرة:- أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أنزل القرآن على سبعة أحرف، فالمرء في القرآن كقر - ثلاث مرات- فما عزفت منه فاعملوا به، وما جهلتم منه فردوه إلى عالمه

Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurdu: “*Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kur’ân hakkında tartışmaya girmek küfürdür. Bu cümle üç defa tekrarlanmıştır. Bu yedi harften bildiğinizi okuyunuz. Bilmediğiniz şeyleri bilene sorunuz.*”¹⁵⁰

4- حدثنا أبو كريب قال حدثنا حسين بن علي، وأبو أسامة، عن زائدة، عن عاصم، عن زرّ، عن أبيّ، قال: لقي رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل عند أحجار المرء فقال: إني بُعثتُ إلى أمة أميين، منهم الغلام والخادم والشيخ العاسي والعجوز، فقال جبريل: فليقرأوا القرآن على سبعة أحرف

Übey b. Ka‘b’dan rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) Ahcâru’l-mira’da (Medine dışında Kuba’da bir yer adı) Cibrîl (a.s.) ile buluştu ve O’na şöyle dedi: “*Ben ümmî bir topluma gönderildim. Onların içinde kölesi, hizmetçisi, yaşlısı var.*” Cibrîl (a.s.) de O’na dedi ki: “*Kur’ân’ı yedi harf üzere okusunlar.*”¹⁵¹

5- حدثنا يونس، قال: أخبرنا سفيان، عن عمرو بن دينار، قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: أنزل القرآن على سبعة أحرف، كلها شافٍ كافٍ

Amr b. Dinâr’dan, (ö. 126/744 [?]) Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Hepsi de şâfidir, kâfidir.*”¹⁵²

Yedi harf ile ilgili hadislere göre, Kur’ân’ın okunuşunda farklı lehçe ve telaffuzlara izin verilmiştir. Yedi harf hadisleri, Kur’ân’ın okunuşunda gösterilen kolaylık ve genişlik sayesinde dinin daha fazla kişiye ulaşmasını ve anlaşılmasını sağlayan önemli bir ilkedir. Bu hadislerde, rahmet ayetini azâb ile veya azâb ayetini rahmet ile değiştirmedikçe, anlam değişikliğine yol açmayan farklı lehçe ve telaffuzlarla Kur’ân okumanın caiz olduğu ifade edilmektedir.

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/369; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/21; Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 76-77.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/132; Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb b. Süreyc eş-Şâşî, *el-Müsned*, thk. Mahfûzürrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 1990), 3/362; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/31; Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 62.

¹⁵² Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Sa’d b. Abdullah b. Abdülazîz Âlü Humeyyid (Riyad: Daru’s-Sami’i, 1997), 1/159; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/39.

“Ahrufu’s-seb’a” ile ilgili yapılan araştırmalarda, bu meseleyle ilgili rivayetlerin (tekrar edenler hariç) yaklaşık altmış civarında olduğu;¹⁵³ bu rivayetleri nakleden sahâbenin sayısının da 25 civarında olduđu¹⁵⁴ belirtilmektedir. Pek çok sahih ve mütevâtir derecesindeki rivayetlerle sabittir ki, “yedi harf” ile ilgili nakiller, tek tek olmasa bile, birlikte değerlendirildiğinde, mütevâtir derecesine ulaşır.¹⁵⁵ Yedi harf meselesi, Kur’ân’ın anlaşılması ve okunması açasından önemli bir konudur. Bu konu hakkında farklı görüşler olsa da bunların tümü Kur’ân’ın Allah (c.c.) tarafından indirildiğini ve doğruluğunu teyit eder.¹⁵⁶

2.2. Yedi Harf Konusunda Yapılan Çalışmalar

Yedi harf meselesi, İslâmî ilimler arasında önemli bir yere sahip olan ve pek çok tefsir, hadis ve ulûmu’l-Kur’ân kaynaklarında ele alınan bir konudur. Yedi harf meselesinin önemini vurgulayan hadis bilginleri, bu konuya kendi eserlerinde özel bölümler ayırmışlardır. Örneğin, San’ânî, (ö. 211/826) Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Hibbân, (ö. 354/965) Beyhakî, (ö. 458/1066) İbnü’l-Esîr, (ö. 606/1209) Heysemî (ö. 807/1404) ve Hindî (ö. 975/1567) gibi hadisçiler, eserlerinde bu konuya geniş yer ayırmışlardır. Mâlik b. Enes, Tayâlisî, (ö. 204/819) Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Hâkim, (ö. 405/1014) Deylemî (ö. 509/1115) ve Askalânî (ö. 852/1448) gibi hadisçiler ise eserlerinde bu hadisleri zaman zaman zikretmişlerdir.¹⁵⁷

Yedi harf meselesi, Mekkî b. Ebî Tâlib’in, *el-İbâne* ve Ebû Şâme el-Makdisî’nin, *el-Mürşidü’l-vecîz* adlı eserlerinde geniş yer bulmuştur. Ayrıca Ebû Hâtim es-Sicistânî, *Mukaddimetân*; İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*; Tahâvî (ö. 321/933), *Müşkilü’l-âsâr*; Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403/1013), *Nüketü’l-intisâr*; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu’l-beyân*; Ebü’l Fazl er-Râzî,

¹⁵³ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 43; Yaşar Akaslan, “İbnü’l-Cezerî’nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 269.

¹⁵⁴ Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 42; Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, 49-50; Akaslan, “İbnü’l-Cezerî’nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”, 269.

¹⁵⁵ Akaslan, “İbnü’l-Cezerî’nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”, 269.

¹⁵⁶ Ebu’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/21; Akaslan, “İbnü’l-Cezerî’nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”, 269.

¹⁵⁷ Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 22.

el-Levâih; İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-İhkâm*; İbn Abdilberr, *Kitâbü't-temhîd*; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*; İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), *Fünûnü'l-efnân*; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*; Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Bürhân*; İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'an*; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*; Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân*; Abdülfettâh el-Kârî (ö. 1014/1605), *Hâdisü'l-ahrufi's-seb'a*; Cemâleddin el-Kâsımî,¹⁵⁸ *Mehâsinü't-te'vil*; Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-irfân*; Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'an* ve Subhî es-Sâlih de *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an* adlı eserlerinde bu konuya geniş yer veren müelliflerdendir. Yedi harf konusunda Mennâü'l-Kattân'ın (ö. 1419/1999),¹⁵⁹ *Nüzûlü'l-Kur'an alâ seb'ati ahruf'u* ve Hasen Ziyâüddin İtr'in (ö. 1431/2010),¹⁶⁰ *el-Ahrufu's-Seb'a* isimli eserleri bu konuda yapılan müstakil çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.¹⁶¹ Bunun yanında, Türkçe olarak kaleme alınan bazı eserlerde de yedi harf konusuna yer verilmiştir.¹⁶²

Yedi harf konusunda kaleme alınan müstakil makaleler, Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf*; Tayyar Altıkulaç, *Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi*; Mehmet Dağ, *Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği*, *Kur'an'ın Anlam ve Telaffuza Dayalı Okunması: Yedi Harf Ruhsatı*; Ahmet Karadağ, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme*; Kerim Buladı, *Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları*; Harun Öğmüç, *Yedi Harf Meselesi*; Osman Kaya, *Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)*; Hacı Önen, *Ebû Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Harfin Anlamı*; Yusuf Kalemli, *İnanç*

¹⁵⁸ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 2022, 1/34.

¹⁵⁹ Kadir İltir, *Tâhir İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-tenvîr İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Ele Aldığı Hususları Tefsirine Uyarlaması* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019), 121.

¹⁶⁰ Abdullah Hikmet Atan, "Hadis ve Sünnete Adanmış Bir Ömür: Prof.Dr. Nûreddin İtr", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 45 (2021), 201.

¹⁶¹ Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 23.

¹⁶² Yedi harf konusuna yer veren Türkçe çalışmaların bir kısmı için bk. Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercesmesi*; Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*; Muhammed Tayyib Okiç, *Usûl-ü Tefsir Notları*; Osman Keskioglu, *Kur'an Tarihi ile Kur'an-ı Kerim Bilgileri*; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller ile Tefsir Usûlü*; Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'n Çağdaş Tefsiri*; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*; Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif ve Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*.

Bağlamında Yedi Harf-Vahiy İlişkisi adlı çalışmalardan oluşmaktadır. Sayed Nematullah Mansoor, *el-Ahrufu's-Seb'a Hakkındaki Rivayetlerin Sened ve Metin Açısından Değerlendirilmesi* adlı Yüksek Lisans tezi de yedi harfi konu edinen müstakil bir çalışmadır. Buna ilaveten bazı araştırmacılar da tez ve makalelerinde yedi harf konusuna kısmen değinmişlerdir.¹⁶³

2.3. Müfessirlerin Yedi Harfe Yaklaşımlarının Genel Değerlendirilmesi

Kıraat ilminin temel meselelerinden biri olan yedi harf konusu, İslâm âlimlerinin dikkatlerini epeyce meşgul etmiş ve onlarca farklı yoruma konu olmuştur. Tefsir mukaddimelerinde yedi harf meselesini derinlemesine analiz eden müfessirler arasında Taberî ön plana çıkmaktadır. Bu başlık altında, Taberî'nin yanı sıra İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş gibi diğer müfessirlerin yedi harf hakkındaki görüşleri karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir.

Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadis rivayetleri, başta kütüb-i sitte olmak üzere birçok hadis kitabında yer almaktadır. “Müfessirlerin mukaddimelerinde Yer Verdiği Yedi Harf Hadisleri” başlığı altında da değinileceği üzere Taberî, bu

¹⁶³Yedi harf konusuna yer veren tez ve makalelerin bir kısmı için bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in nüzülü ve kıraatı: Kur'an-ı Kerim'in indiği yedi harf ve okunduğu yedi kıraat*; Abdulhalim Turan, *Kıraat İlminde Yedi Harf Lehçe İlişkisi*; Abdulmecit Okcu, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsiri*; Nizamettin Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*; Muhammed İsa Yüksek, *Kıraat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*; İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsiri'nde Kıraat Olgusu*; Yunus Yalçın, *Kıraat Farklılıklarının Fikhî İstinbatlara Etkisi*; Ömer Özbek, *Sibtu'l-Hayyât'ın el-İhtiyâr fî Kıraâti'l-'Aşr Adlı Eserinin Kıraat İlmi'ndeki Yeri*; Atik Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri*; Ergin Çoban, *Taberî ve İbn Aşur Tefsir Mukaddimelerinin Usul Açısından Değerlendirilmesi*; Rıfat Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*; Enes Erdim, *Zemahşerî ve İbn Atıyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*; Süleyman Ateş, *Kıraatlarda Tevâtür Meselesi*; Mehmet Dağ, *Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği, Kur'ân'ın Anlam ve Telaffuza Dayalı Okunması: Yedi Harf Ruhsatı*; Mustafa Öztürk, *Kur'ân Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış*; Ahmet Karadağ, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme*; Mehmet Çalışkan, *Kur'ân'ın Nuzülü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi*; Harun Ögmüş, *Yedi Harf Meselesi*; İhsan Kahveci, *Kevserî'nin Mütevatir Kıraatler-Kur'an İlişkisi Bağlamında Son Arz, Yedi Harf ve Kur'an'ın Cem'i Meselelerine Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Analizi*; Abdulmecit Okcu, *Taberî'nin Yedi Harf Hakkındaki Görüşleri*; Hayrettin Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim'in Kıraatinde 7 Harf Meselesi*; Necattin Hanay, *Taberî'ye Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Yedi Harf ve Kıraatleri Savunma Refleksi*; Mustafa Ünver, *Yedi Harf Meselesinin Lisans Düzeyi Öğrencilerine Anlatımında/Anlatılmamasında Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine*; Naif Yaşar, *Taberî'nin Kıraatlara Bakışı*; Şuayip Karataş, *Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vil İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu*; Murat Bahar, *Cemâleddin el-Kâsımî'nin Kimliği, Kişiliği ve Mehâsinü't-te'vil Adlı Eseri* ve Kadir Taşpınar, *İbn Atıyye ve İbn Cüzey Tefsirlerinin Mukaddimelerinde Yer Alan Kıraat Meselelerine Mukayeseli Bir Bakış*.

hadislerden bazıları mükerrer olmak üzere, tefsirinde varyantlarıyla beraber 40 tanesini nakletmektedir.¹⁶⁴ İbn Atıyye'nin, yedi harf konusu başlığı altında beş farklı hadise yer verdiği görülmektedir.¹⁶⁵ Kâsımî, mukaddimenin başında bu konuya değinmiş ve Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair beş hadisi çeşitli tarikleriyle birlikte nakletmektedir.¹⁶⁶ Süleyman Ateş ise "Kıraatler Meselesi" başlığı altında varyantlarıyla beraber 11 hadise yer vererek konuyu ele almaktadır.¹⁶⁷

Taberî, yedi harf meselesine Kur'ân'ın Arapça indirildiğini ifade eden âyetlerle başlar¹⁶⁸ ve bu âyetlerin hem genellemelere hem de özel durumlara hitap edebilecek şekilde yorumlanabileceğini söylemektedir. Bu ihtimalin, ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklamalarıyla ortaya çıkacağını, âlimlerin bu konuda kesin bir hüküm veremeyeceğini kaydetmektedir. Taberî, konuya bu şekilde giriş yaptıktan sonra, bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen "*Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir.*"¹⁶⁹ hadisini ele almaktadır. Bu hadisin âyetleri özelleştirdiğini, yani Kur'ân'ın bütün Arap lehçeleri ve dilleri ile indirildiğinin kastedilmediğini, bunlardan bir kısmının lisaniyle nazil olduğunun murad edildiğini söylemektedir.¹⁷⁰

Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadisi, 14 sahâbeden 46 farklı yolla nakletmektedir.¹⁷¹ Kur'ân'ın nüzûlü konusunu önemseyen Taberî, tefsirinin mukaddimesinin yaklaşık üçte ikisini yani 48 sayfayı yedi harf meselesine ayırmaktadır.¹⁷²

¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/20-67 Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi, 78-79.

¹⁶⁵ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/43-48 Konu hakkında bilgi için bk. Gökçen Kalkan, Cemâleddin el-Kâsımî ve Tefsirdeki Metodu (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2007), 76.

¹⁶⁶ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/178-185 Konu hakkında bilgi için bk. Gökçen Kalkan, Cemâleddin el-Kâsımî ve Tefsirdeki Metodu (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2007), 76.

¹⁶⁷ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/22-45.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/13.

¹⁶⁹ Buhârî, *el-Camiu's-sahîh*, "Fedâilü'l Kur'ân", 6; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/21, 31, 48.

¹⁷⁰ Abdülmecit Okçu, *Kıraat Açısından Tâberî ve Tefsiri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2000), 47; Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 101; Abdülmecit Okcu, "Taberî'nin Yedi Harf Hakkındaki Görüşleri", (2010), 191.

¹⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/20-67.

¹⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/20-67; Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 101.

İbn Atıyye ise yedi harf meselesine tahsis ettiği bölümü, “Şüphesiz bu kur’ân, yedi harf üzere indirildi. Ondan kolayınıza geleni okuyun.”¹⁷³ hadisi ile başlatmaktadır.¹⁷⁴ Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636 [?]) arasında yaşanan ihtilafı konu alan hadisten başka, yedi harf hakkında dört hadise daha yer veren müellif, konuyu başta zikrettiği hadis ekseninde şekillendirmektedir.¹⁷⁵

Kâsımî de İbn Atıyye gibi yedi harf konusuna Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yedi harf hakkındaki hadisi ile başlar ve devamında Hz. Ömer’in başından geçen olayı, Übey b. Kâ‘b’dan (ö. 33/654) gelen rivayeti ve diğer bazı rivayetleri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) izniyle ilişkilendirerek zikretmektedir. İbn Kuteybe’den atıfla, bazı kabilelerin farklı okumalarına da değinen Kâsımî, bu kabilelerden her birinin kendi lehçesinden ve çocukluklarından beri maruz kaldıkları ortamdaki koparılmasının oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Bu zorluğun ancak uzun sürece dayalı bir eğitimle aşılabileceğini hatırlatmaktadır.¹⁷⁶

Süleyman Ateş ise tefsirinin mukaddimesinde, Kur’ân’ın yedi harf üzere indirilmesine dair hadislerden yola çıkarak konuyu ele almaktadır. Bu rivayetlerin, bazen üç, bazen dört, bazen de yedi harf üzere okunduğunu belirtmektedir. Ancak bu rivayetlerin mütevatir derecesine ulaşmadığını ve kendi aralarında çelişki içerdiğini vurgulamaktadır.¹⁷⁷

Taberî, tefsirinin mukaddimesinde yedi harf meselesini; “Kur’ân Çeşitli Arap Lehçeleri Üzerine İnmıştır, Kur’ân Arap Şivelerinin Tümüyle İnmemiştir, Kur’ân’ın İndiği Yedi Lehçe Hangileridir?, Kur’ân Cennetin Yedi Kapısından İnmıştır, Aynı Kelimelerin Çeşitli Şekillerde Okunması Yedi Farklı Lehçe Sayılmaz ve Kur’ân Âyetlerinin Manasını Anlamak” başlıkları altında ele almaktadır.

İbn Atıyye ise tefsirinin mukaddimesinde ahrufu’s-seb‘a kavramına özel bir önem vermekte ve bu konuyu ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde incelemektedir. Yedi harf hakkındaki bu kapsamlı değerlendirmesinde, temel dayanak noktası olarak

¹⁷³ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 1/43.

¹⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 1/43.

¹⁷⁵ Taşpınar, “İbn Atıyye ve İbn Cüzey Tefsir Mukaddimeleri”, 293.

¹⁷⁶ Karataş, “Kâsımî’nin Mehâsinü’t-te’vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu”, 327.

¹⁷⁷ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 22; Akkoyun, *et-Tefsîru’l-Hadîs ve Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 152.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) "Şüphesiz Kur'an Yedi Harf Üzere İndirilmiştir. Ondan Kolayınıza Geleni Okuyunuz." hadisini başlık olarak kullanmakta ve konuyu dokuz sayfada ele almaktadır.¹⁷⁸

Kâsımî, "Hız. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Yedi Harf İle Kur'an Okuma Ruhsatının Verilmesi, Yedi Harfin Kur'an'ın Mucizevi Yönlerinden Biri Olması, Yedi Harf Üzere İndirildi Hadisindeki Yedinin Manası, Hadiste Sözü Geçen Harf Kelimesinin Manası, Bir Harfin Merfu, Mensub ve Buna Benzer Hareke ile Okunuşundaki İhtilafın Yedi Harften Olmadığının Beyanı" başlıkları altında konuyu sekiz sayfada değerlendirmektedir.¹⁷⁹

Süleyman Ateş ise yedi harf konusunu "Kıraatler Meselesi" başlığı altında ele almış tek başlık altında konuyu 24 sayfada detaylandırmıştır.¹⁸⁰

Yedi harf konusunda görüşlerini mukayese ettiğimiz müfessirlerin, önceki âlimlerden istifade etmenin yanında kendi yorumlarını da dile getirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda Taberî, yedi harf konusundaki hadisleri mukaddimesinde aktararak kendi yorumunu ortaya koymuştur. Bu yorum, Kur'an'ın farklı Arap lehçeleriyle ve farklı vecihlerle okunmasının mümkün olduğunu vurgulamaktadır. İbn Atıyye, yedi harf yorumunda ağırlıklı olarak Taberî'den yararlanmaktadır. Ancak İbn Atıyye, Eş'arî kelâmcısı Bâkılânî'nin görüşlerine de yer vererek Taberî'nin yorumunu biraz daha genişletmektedir. Kâsımî ise Taberî ve İbn Atıyye'nin görüşlerine atıflarda bulunarak bu iki müfessirin yorumlarını karşılaştırmaktadır. Süleyman Ateş ise Taberî, İbn Atıyye, Kurtubî, Bâkılânî ve Tahâvî gibi müfessirlerin görüşlerini inceleyerek kendi yorumunu oluşturmaktadır. Ateş, yedi harf meselesini, klasik yorumlardan farklı olarak, daha güncel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Taberî tefsirinin mukaddimesinde yedi harfle ilgili bize ulaşan hadislerin senedlerinin sayısı 46'dır. Bu senedlerin 38'i, râvilerinin güvenilirliği ve rivayet zincirlerindeki kopukluğun olmaması bakımından sahih kabul edilmektedir. Dört senedde ise râvilerin güvenilirliği bakımından bir sorun yoktur, ancak rivayet zincirlerinde kopukluk vardır. Bu kopukluk, sahâbeden rivayetlerin sahih olması ve

¹⁷⁸ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/43-51.

¹⁷⁹ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, ts., 1/178-185.

¹⁸⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/22-45.

diğer muttasıl senedli hadislerle manalarının uyumlu bulunmasıyla giderilmiştir.¹⁸¹ Taberî, zayıf hadisleri de “Bu zayıf bir görüştür.” diye belirtmiştir. İbn Atıyye ve Kâsımî, yedi harf konusundaki izahlarında hadislerin senedine özen göstererek sadece sahih kabul edilen sınırlı sayıda hadise dayanmayı tercih etmişlerdir. Süleyman Ateş ise ağırlıklı olarak sahih hadislere yer vermiş, Taberî'nin zayıf olarak değerlendirdiği bir hadisi de nakletmiştir.

Taberî, konunun sonunda “Kur’ân cennetin yedi kapısından inmiştir.”¹⁸² hadisine yer vererek, yedi harf meselesi hakkındaki düşüncelerini derinleştirmiş ve bu hadisle bağlamış bulunmaktadır.

İbn Atıyye, yedi harf hakkındaki görüşlerini sonlandırırken, özellikle Hz. Osman dönemindeki Kur’ân’ın durumunu mercek altına almıştır. Ona göre, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen yedi harf rivayetleri, sahabîlerin farklı coğrafyalara dağılmasıyla birlikte çok sayıda farklı kıraatin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Arap olmayanların İslâma girmesiyle bu durum daha da karmaşıklaşmış, hatta müslümanlar arasında fitneye yol açacak duruma gelmiştir. Hz. Osman, bir grup âlim sahâbeyi görevlendirerek Kur’ân’ı Kureyş lehçesine göre yazdırmalarını emretmiştir. İbn Atıyye’ye göre bu emrin amacı, farklı lehçeler arasında Kureyş lehçesi varsa bunun tercih edilmesidir. Ancak rivayetle sabit olmayan bir şeyi Kureyş lehçesine göre yazmak, Kur’ân’ın ruhuna aykırıdır. Zamanla insanlar, Hz. Osman tarafından toplanan mushaf üzerinde birleşmiştir ve diğer mushaflar imha edilerek tek bir metin üzerinde ittifak sağlanmıştır.¹⁸³

İbn Atıyye’ye göre, mushafın Kureyş lehçesiyle yazılmasındaki amaç, toplanan rivayetler içerisinde Kureyş lehçesinin olması durumunda Kureyş lehçesinin tercih edilmesidir. Müfessir rivayeten sabit olmayan bir şeyi Kureyş lehçesine göre yazmanın, Kur’ân’ın ruhuna aykırı olacağını belirtmektedir. Ona göre Hz. Osman döneminde istinsah edilen Kur’ân kıraati üzerinde insanlar birleşmiş geri kalan birçok

¹⁸¹ Abdu’s-Sabur Şahin, “el-Ahrufu’s-Seb’a”, çev. Tayyar Altıkulaç, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 12/1 (1973), 17.

¹⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 1/62.

¹⁸³ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 1/47-48; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 59.

kıraat terk edilmiştir. Hatta yanlışların önüne geçilmesi için diğer mushaflar imha edilmiştir.¹⁸⁴

Kâsımî, bir harfin merfû, mensub ve buna benzer hareke ile okunuşundaki ihtilafın yedi harften olmadığını beyanı hakkındaki görüşlerini Taberî'nin açıklamalarına yer vererek konuyu sonlandırmıştır.¹⁸⁵

Ateş ise Übey b. Kâ'b'ın rivayet ettiği yedi harf ile ilgili hadisi, Bâkılânî'nin açıklamasını dikkate alarak yorumlamıştır. Bâkılânî'ye göre, yedi harf, Kur'ân'ın farklı lehçelerde okunmasına izin veren bir ruhsattır. Ateş de bu yoruma katılarak, Kur'ân'ın anlaşılma için indirildiğini vurgulamıştır.¹⁸⁶

2.4. Müfessirlerin Yedi Harfe Yaklaşımlarının Mukayesesi

Bu başlık altında tezimizin konusu olan müfessirlerin mukaddimelerindeki yedi harf meseleleri tahlile tabi tutulacak ve kendi aralarında bir mukayesesi yapılacaktır. Müfessirlerin yedi harf hakkındaki görüşleri, belirlenen başlıklar altında değerlendirilerek aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulacaktır.

2.4.1. Hadiste Sözü Geçen “Harf” Kelimesinin Manası

Harf, bir şeyin ucunu, kenarını, sivri veya keskin kısmını veya hecâ harflerini ifade etmekte, hem de yön ve tarz anlamına gelmektedir.¹⁸⁷ Nitekim şu âyeti kerimede harf kelimesi vecih ve tarz anlamına gelmektedir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

“Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah 'a (c.c.) şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân işte budur.”¹⁸⁸ Taberî'ye göre “harf” kelimesi kıraat demektir.

¹⁸⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/47-48; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 59-60.

¹⁸⁵ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/184-185; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/425.

¹⁸⁶ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/44-45.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/41; Konu hakkında bilgi için bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012), 40.

¹⁸⁸ el-Hac, 22/11;

Arapça'da “falanın harfi” denince onun kıraati anlaşılmalıdır.¹⁸⁹ Taberî'ye göre, Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) “Kim Kur'ân'ı bir harf üzere okuyacak olursa onu bırakıp başkasına dönmessin.” sözüyle kastettiği, Kur'ân'ın emir ve yasaklarını okuyacak olanın, vaad ve tehditleri okumaması, vaad ve tehditleri okuyacak olanın da kıssaları ve misalleri okumaması anlamına gelmez. Aksine, o bu sözüyle, Kur'ân'ı bir kıraat üzere okuyacak olanın, o kıraati bırakıp başka bir kıraatle okumaması gerektiğini vurgulamıştır. Araplar, bir kişinin kıraatine harf dediği gibi alfabe harflerinden her birine de harf derler. Bu nedenle, Abdullah b. Mes'ûd'un sözü, “Kim Übey b. Kâ'b'ın kıraatiyle veya Zeyd b.Sâbit'in (ö. 45/665[?]) kıraatiyle ya da sahâbeden herhangi birinin okuduğu kıraatten biriyle Kur'ân okuyacak olursa, bu kıraati beğenmeyip başka bir kıraate geçmesin. Çünkü bu kıraatlerden bir kısmını inkâr etmek, tümünü inkâr etmek gibidir.” şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁹⁰ İbn Atıyye ise Bâkılânî'den yedi harfin anlamıyla ilgili şu hadisi aktarır: “*Kur'ân, yedi başlık altında yedi harf üzere inmiştir. Bunlar, yasaklar, emirler, helal ve haramlar, açık ve anlaşılır âyetler, kapalı ve anlaşılması güç âyetler, kıssalar ve benzetmelerdir. Yasaklarını yasak kabul edin, emirlerini emir kabul edin, helallerini helal, haramlarını haram kılın. Birbirinize bunlarla emredin ve kötülüklerden sakının. Açık âyetlerinden öğüt alın, kapalı âyetlerine ise iman edin.*”¹⁹¹ Müfessire göre, bu hadiste yedi harf, farklı anlamları ifade eden farklı okuma biçimleri olarak anlaşılmalıdır. Buradaki harf, yön ve tarz anlamına gelmektedir.

İbn Atıyye de Taberî gibi harf kelimesini anlamlandırmak ve açıklamak için Hac sûresinin 11. âyetine mukaddimesinde yer vermiştir. Müfessire göre, hadisin anlamı da Kur'ân'ın, yasaklar, emirler, helal ve haramlar vb. farklı konuları kapsayan yedi farklı yön ve tarz üzere indirildiği şeklindedir.¹⁹²

¹⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/47; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 36; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 103.

¹⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/47; Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/35-36.

¹⁹¹ Hadis için bk. İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân, (Neşr. Şu'ayb el-Arnaût/I-18), Müessesu'r-Risâle, Beyrut, 1993, Hd. No:745, 3/20; Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, (Neşr. Hamdi b. Abdulmecid/1-20), Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983, Hd.No: 8296, 9/26; Erdim, *Zemahşerî ve İbn 'Atıyye'nin Tefsirleri*, 44.

¹⁹² Erdim, *Zemahşerî ve İbn 'Atıyye'nin Tefsirleri*, 44.

Kâsımî ise, ed-Dânî'nin görüşüne yer vererek "harf" ile bazen vecih bazen de şekil kastedildiğini ifade etmektedir. Kâsımî de Tâberî ve İbn Atıyye gibi yedi harf hadisinde geçen "harf" kelimesini anlamlandırmak için Hac sûresinin 11. âyetini delil göstermiştir. Bu âyetteki harf kelimesi, yön ve tarz anlamına gelir. Yani, nimet, hayır dileğinin kabul edilmesi ve afiyet hali üzere ibadet etmek demektir. Bu halleri kişi için doğru giderse, huzur ve rahatlık içinde Allah'a (c.c.) ibadet eder.¹⁹³ Ancak bu hallerin aleyhine değişip Allah (c.c.) onu sıkıntı ve darlıkla sınaması durumunda ibadeti terk edip kâfir olacağını ifade eden âyet, bu durumda kişinin Allah'a (c.c.) sadece bir şekilde ibadet ettiğini söylemektedir. Bundan dolayı Peygamberimiz (s.a.v.), farklı kıraatlerin ve değişik lügâtlerin şekillerine "harfler" adını vermiştir.¹⁹⁴ Kâsımî, hadiste geçen harf kelimesinin anlamını açıklarken devamında Taberî'nin şu görüşüne yer vermektedir: İbn Mes'ûd'un "Kim Kur'ân'ı bir harf üzere okursa sakın onu bırakıp bir başkasına geçmesin." sözünü zikrederken, bu sözleriyle, o kendi kıraatiyle okuyanı kastettiğini söyler. Çünkü onun harfi, onun kıraatidir. Araplar, bir adamın kıraatine "filânın harfi" derler. Aynı şekilde, mukattaa harflerinden herhangi bir harfe de "harf" derler. Bu, şairin bir kasidesi hakkında "filânın kelimesi/sözü" demek gibidir.¹⁹⁵ Kâsımî, İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) atıfta bulunarak, sadece harflerden oluşan kelimelere kelime denilmesi fikrinin bazı dilbilginleri tarafından savunulduğunu, ancak bu kullanımın Arap dilinde yaygın olmadığını açıklamaktadır. Arapçada bu tür kelimelere "harf" denildiğini ve sadece isim ve fiillerin kelime olarak kabul edildiğini belirtmektedir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisi de bu kavrama örnektir: "*Kim Kur'ân'ı okursa her bir harf sebebiyle ona on sevap yazılır. Ben size elif, lâm, mîm bir harftir demiyorum. Fakat elif bir harf, lâm bir harf, mîm bir harftir.*"¹⁹⁶ Bu hadiste, Peygamberimiz (s.a.v.), elif, lâm, mîm'in üç ayrı harf olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, bazı nahivciler, bu üç harfi tek bir kelime olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu, Arap dilinde kullanılan bir kavram değildir. Araplar, bu üç harfi ayrı ayrı harf olarak kabul ederler.¹⁹⁷

¹⁹³ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/181.

¹⁹⁴ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/181.

¹⁹⁵ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/181.

¹⁹⁶ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fedâilu'l-Kur'ân", 16, (2910); Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2022, 1/420.

¹⁹⁷ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/181-182.

Süleyman Ateş ise yedi harf hadisinde geçen “harf”ten maksadın ne olduğunu ifade etmek için İbn Kuteybe’nin görüşünü benimsemiştir. “Harf”ten maksadın, Arap dilinde taraf, yan anlamına gelen “harf” kelimesi olduğunu, bu nedenle bu hadisin, Kur’ân’ın farklı lehçelerde ve farklı şekillerde okunabileceğini ifade ettiğini savunmuştur. Bu görüşe göre, “harf” kelimesi, tek bir sesi veya harfi değil, daha geniş bir anlamı ifade etmektedir. Bu anlam, kelimeyi oluşturan sesleri, kelimeyi, bir sözü, konuşmayı veya tüm kasideyi kapsamaktadır. Ateş de Taberî, İbn Atıyye ve Kâsımî gibi Hac sûresinin 11. âyetini delil göstererek harf kelimesini izah etmiştir. Müfessire göre, âyette Yüce Allah (c.c.), bazı insanların sadece bolluk ve rahatlık zamanlarında kendisine kulluk ettiklerini, darlık ve zorluk zamanlarında ise küfre saptıklarını bildirmektedir. Bu tür insanlar hem dünyayı hem de âhireti kaybetmişlerdir. Eğer Allah’a (c.c.) tam anlamıyla bağlı olsalardı hem şükür hem de sabır hallerinde hem bollukta hem de darlıkta O’na kulluk ederlerdi. Kullukları tek yönlü değil, çift yönlü olurdu.¹⁹⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş Hac sûresinin 11. âyetini delil göstererek “harf” kelimesinin kıraat anlamına geldiği konusunda ortak bir görüşe sahiptirler. Bu görüşe göre, Arapçada “falanın harfi” denildiğinde kastedilen, o kişinin kıraatidir.

2.4.2. Hadiste Geçen Yedi’nin Manası

Taberî, “yedi” kelimesinin bazı kişilerin iddia ettiği gibi kesretten kinaye değil, tam anlamıyla yedi sayısını ifade ettiğini savunmuştur. Bu görüşe göre, “yedi” kelimesi Kur’ân’da ve hadislerde birçok yerde geçmekte ve her yerde tam anlamıyla yedi sayısını ifade etmektedir. Örneğin, Allah’ın (c.c.) yedi göğü ve yedi yeri yarattığı, cennetin yedi katmanı olduğu ve İsrâfil’in yedi borusu olduğu gibi. Taberî, bu görüşünü desteklemek için dil bilgisi ve fıkıh kurallarına dayalı argümanlar da sunmuştur. Örneğin, “yedi” kelimesinin Arapçada kesretten kinaye anlamına gelen kelimelerden farklı bir gramer yapısına sahip olduğunu ve bu nedenle tam anlamıyla yedi sayısını ifade ettiğini savunmuştur.¹⁹⁹ Taberî’nin bu görüşü, İslâm âlimleri

¹⁹⁸ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/26-27.

¹⁹⁹ Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur’ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 103.

arasında geniş bir kabul görmüştür. Farklı mezheplerden birçok âlim de “yedi” kelimesinin tam anlamıyla yedi sayısını ifade ettiğini savunmuştur. Ancak bazı âlimler de Taberî'nin görüşüne karşı çıkmış ve “yedi” kelimesinin bazı durumlarda kesretten kinaye anlamına gelebileceğini, her zaman tam anlamıyla yedi sayısını ifade etmediğini, kullanıldığı bağlama göre anlamının değişebileceğini savunmuştur. Yedi harfin gerçek yedi rakamını ifade ettiğini savunanlardan Subhî es-Sâlih, yedi harf hadisinde yedi sayısının çokluk anlamında yorumlanmasını savunanları eleştirmektedir.²⁰⁰

İbn Atıyye, Ebû Ubeyde (ö. 18/639) ve diğer bazı âlimlerin, bahsi geçen hadisi Kur'ân'ın yedi farklı lehçeyle inmesi şeklinde yorumladıklarını aktarır. Bu lehçeler, yedi Arap kabilesine ait olan dillerdir. Bazı âlimler ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ifadesini tezyin etmek ve yedi sayısını netleştirmek için Rumlar da dâhil olmak üzere yedi Arap kabilesini belirlemeye çalışmışlardır. Bu arayışta, Peygamberimiz'in (s.a.v.) memleketine yakın bölgelere odaklanmışlardır. Ancak bu isimlendirmede ihtilaflar yaşanmış ve yedi sayısının dışına çıkmıştır.²⁰¹

İbn Atıyye, hadiste geçen yedi kabilenin kimler olduğunu ve Kur'ân'ın inmesine nasıl katkıda bulduklarını şu şekilde açıklamaktadır:

Kureyş ve Benû Sa'd b. Bekr kabileleri: Peygamberimiz (s.a.v.) Kureyşlidir ve süt anneleri Benû Sa'd'dan biridir. Bu iki kabilenin dili, Kur'ân'ın temelini oluşturmuştur. Kinâne, Huzeyl, Sakîf, Huzâa ve Dabbe kabileleri: Mekke'ye yakınlıkları ve Peygamberimiz (s.a.v.) ile sıkı ilişkileri sayesinde dillerine bir şeyler katarak Kur'ân okumalarına katkıda bulunmuşlardır. Temîm, Kays ve Orta Arap

²⁰⁰ Subhî Sâlih, (ö. 1406/1986) “yedi harf” hadisinde “yedi” sayısının çokluk anlamında yorumlanmasını savunanları eleştirmektedir. Bu görüşe göre “yedi”, gerçek bir sayıdan ziyade kolaylık, hoşgörü ve genişlik anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, onlu sayılarda yetmiş, yüzlü sayılarda yedi yüz gibi ifadelerde de rakamın kendisi değil, çokluk kastedilmektedir. Sâlih, bu görüşün oryantalistleri memnun edeceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu görüşün Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) ait olduğu fikrini de tuhaf karşılamaktadır. Süyûtî ise bu görüşü delillere dayanarak kuvvetli bir şekilde reddetmektedir. Bilgi için bk. Kadir Taşpınar, *Subhî Sâlih'in Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, ed. Yaşar Akaslan (İlahiyat, 2019), 198.

²⁰¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/45; Konu hakkında bilgi için bk. Erdim, *Zemahşerî ve İbn 'Atıyye'nin Tefsirleri*, 46.

Yarımadası'ndaki komşu kabileler: Peygamberimiz'in (s.a.v.) risaleti yayılırken bu kabilelerle de etkileşimi, dillerinin de Kur'ân'a yansımaya sebep olmuştur.²⁰²

Kâsımî, Taberî'nin aksine yedi harften kastedilenin “yedi” rakamı olmadığını savunmaktadır. Ona göre buradaki “yedi” sayısı, kelimenin kolayca okunabilmesi için kullanılan farklı biçimleri temsil etmektedir. Yüzler basamağında yedi yüz, onlar basamağında yetmiş ve birler basamağında yedi sayıları, çokluk ifade etmek için kullanılır. Bu sayıların kullanımı, belirli bir sayıya işaret etmekten ziyade, kelimenin farklı okunma biçimlerini göstermek içindir. Kâsımî, yedi harfle ilgili farklı görüşleri de paylaşır: Bazı âlimler, yedi harf kavramıyla -anlam ve şekli aynı kalmakla birlikte- harekenin değişmesi, filin mâzi ve emre dönüşmesi, harfin noktalyken noktasıza veya noktasızken noktalya dönüşmesi, bir harfin yakın mahreçli bir harfe ibdâl olması, takdim ve tehir değişikliği, bir kelimenin aynı anlamdaki başka kelimeye dönüşmesi gibi durumların kastedildiğini belirtmişlerdir. Kâsımî ise buradaki yediden kastın, herhangi bir sayıyı sınırlamaksızın, çokluk/kesret olduğunu savunmaktadır. Ona göre bu görüş, diğer farklı görüşleri de içerisinde barındırmaktadır. Kâsımî, yedi harften kastedilenin “yedi” rakamı olmadığını, bunun yerine kelimenin farklı okunma biçimlerini temsil ettiğini savunmaktadır.²⁰³

Tefsir mukaddimesinde yedi harf meselesini detaylı bir şekilde inceleyen Süleyman Ateş, bu sayının anlamına dair bir açıklama sunmamıştır. Farklı yorumlarda bulunmasına rağmen, yedinin manasına dair bir görüşüne mukaddimesinde rastlanmamıştır.

Değerlendirmemize göre Taberî, yedi harfin tam olarak “yedi” rakamı olduğunu savunmaktadır. İbn Atıyye'ye göre, Ebû Ubeyde ve bazı âlimler bu yedi harfi farklı Arap lehçeleriyle ilişkilendirmektedir. Ancak bu konuda çeşitli görüş ayrılıkları yaşanmakta ve yedi sayısı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamaktadır. Kâsımî yedi harften kastedilenin “yedi” rakamı olmadığını, çokluk/kesret, kolaylık ve genişlik ifade ettiğini belirtirken, Ateş de bu sayının anlamı hakkında net bir açıklamada bulunmamaktadır.

²⁰² İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/45; Konu hakkında bilgi için bk. Erdim, *Zemahşerî ve İbn Atıyye'nin Tefsirleri*, 46-47.

²⁰³ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/180; Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Karataş, “Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu”, 328.

2.4.3. Yedi Harf Yedi Lehçedir Görüşü

Taberî'nin Kur'ân'daki ifadelerin genel ve Arapça olduğunu vurgulaması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadisiyle birlikte değerlendirildiğinde, Kur'ân'ın farklı telaffuz ve lehçelerle okunabileceği yönündeki yedi lehçe görüşüne önemli bir zemin hazırladığı görülmektedir.

Taberî, mukaddimesinde bu hadisin farklı versiyonlarını aktardıktan sonra Kur'ân'ın aynı anlamda yedi lügat/lehçe ile indirilmiş olduğunu savunmaktadır. Bunu yaparken “تعال” (gel) anlamına gelen bazı farklı lafızları örnek vermektedir. Fakat bugün elimizdeki Kur'ân'ın tek harf/metin olduğunu da bildirmektedir.²⁰⁴ Taberî yukarıda geçen hadislerin birçoğuna değindikten sonra şöyle demektedir:

Şüphesiz ki Arap lehçeleri yediden daha çoktur. Bunun için sınır belirlemek imkânsızdır. Resûlullah ise “Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini beyan etmiştir. Bu ifadeden maksat da Kur'ân'ın yedi lehçe üzere indirildiğini bildirmektir. Ancak bu teze karşı çıkanlar, bu ifadeyi şu şekilde izah etmişlerdir: Kur'ân yedi yön (vecih, tarz) üzere indirilmiştir. Bunlar da emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar, örnekler vb. şeylerdir. Bu açıklamalar ümmetin geçmişteki seçkin âlimlerinden nakledilmiştir” derse cevaben deriz ki: Kur'ân'ın yedi yönle indirildiğini ifade edenler, bizim yedi lehçe üzerine indiğini söylememize muhalif bir görüş öne sürmüş değillerdir. Bizim zikrettiğimiz haberi, iddia edildiği gibi te'vil etmemişler, sadece Kur'ân'ın yedi vecih üzere indirildiğini söylemişlerdir ki bu da doğrudur.²⁰⁵

Taberî'nin hadiste geçen yedi harften kastedilenin yedi lehçe olduğunu savunmasının sebebi, Hz. Ömer, Abdullah İbn Mes'ûd, (ö. 32/652-53) Übey b. Kâ'b ve diğer sahâbeden rivayet edilen sahih haberlere dayanmasıdır. Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, yedi harf ile ilgili tartışmalar anlam değil, kelimelerin okunuşu ile ilgilidir. Eğer anlam üzerinde bir ihtilafa düşülmüş olsaydı, aynı âyet için farklı iki hüküm verilmiş ve her ikisi de geçerli sayılmış olurdu. Bu durumda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her iki okuyuşu da tasvip etmesi mümkün olmazdı.²⁰⁶

Taberî, Kur'ân'ın Arapça'nın tüm lehçeleriyle değil, yediyi aşan ve sayılamayacak kadar çok olan lehçelerin bir kısmıyla indirildiği görüşündedir. Bu görüş, Kur'ân'ın iki, üç, beş ve yedi farklı lehçe ile nazil olduğu rivayetlerine dayanmaktadır. Taberî'ye göre zamanla bu yedi lehçeden sadece biri günümüze kadar

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/20-21; Konu hakkında bilgi için bk. Sıtkı Güllü, “Taberî'nin, Tefsîr'indeki Kırâât Değerlendirmeleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 73.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/20-21; Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/33.

²⁰⁶ Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 102.

ulaşmıştır. İslâm ümmetine Kur'ân'ı koruma görevi yüklenmiştir, ancak bu koruma görevi, yedi lehçeden dilediğinin tercih edilmesi özgürlüğünü de kapsamaktadır.²⁰⁷

Taberî'ye göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kur'ân'ı farklı lehçelerle okumasına izin vermesi, Arap toplumunun çeşitliliğine ve farklı lehçelerin varlığına saygı göstergesidir. Bu sayede Kur'ân'ın mesajı, farklı lehçeler konuşan tüm kabileler tarafından kolayca anlaşılır ve benimsenebilir hale gelmiştir. Ancak Taberî, hangi kabilenin hangi lehçeyle Kur'ân okuduğuna dair rivayetlerin zayıf olduğunu ve güvenilir olmadığını da belirtmektedir. Bu rivayetlerin çoğunun asılsız veya abartılı olduğunu ve bu nedenle bu konuda kesin bir bilgi sahibi olmanın mümkün olmadığını savunmaktadır. Ayrıca Taberî, günümüzde farklı lehçelerle Kur'ân okuma uygulamasının ortadan kalktığını ve tek bir resmi okuyuş biçiminin kabul edildiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle hangi kabilenin hangi lehçeyle Kur'ân okuduğuna dair bilginin günümüzde herhangi bir pratik öneminin kalmadığını da ifade etmektedir.²⁰⁸

İbn Atıyye de yedi harfin yedi farklı lehçe olduğunu savunan âlimlerden biridir. Ona göre bu lehçeler arasında öncelikli olan Kureyş lehçesidir. Kureyş lehçesini Benu Sa'd b. Bekr lehçesi takip eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Benu Sa'd'de süt emip büyüdüğünü, bu süre zarfında Kinâne, Hüzeyl, Sakif, Huzâa, Esed ve Dabbe kabileleriyle de iç içe olduğunu ve bu kabilelerin lehçelerini de öğrendiğini savunur. Bu nedenle Kur'ân'daki yedi harf mevzusundaki yedi lügatin bu kabilelerin lehçeleri olduğunu öne sürer.²⁰⁹

Kâsımî ise yedi harfin yedi lehçe olduğu konusunda Taberî'nin görüşüne atıfta bulunarak Kur'ân'ın yedi farklı lehçede indirilmesinin büyük bir hikmet taşıdığını savunmaktadır. Ona göre eğer vahyin indiği toplumda Kur'ân tek bir lehçede okunması gerekseydi, farklı lehçelere sahip insanlar için oldukça zor olurdu. Bunu ancak uzun bir eğitimden sonra başarabilirlerdi. Allah (c.c.) ise rahmet ve lütfuyla tıpkı dinlerinde kolaylık sağladığı gibi dillerinde de genişlik ve harekelerde tasarruf imkânı

²⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/20-23; Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/38.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/21; Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/43; Konu hakkında bilgi için bk. Okcu, "Taberî'nin Yedi Harf Hakkındaki Görüşleri", 196-197.

²⁰⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecfz*, 1/46; Konu hakkında bilgi için bk. Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 57.

vermiştir.²¹⁰ Kâsımî'nin, Taberî'nin yedi harfin yedi lehçe olduğu görüşünü benimsediğini, Taberî'den yaptığı alıntılarla açıkça görmekteyiz.²¹¹ Bu alıntılar, Kâsımî'nin, Taberî'nin görüşüne katıldığını ve bu görüşü savunduğunu göstermektedir.

Süleyman Ateş'e göre insanların lehçelerini hemen değiştirmesi imkânsızdır. Ayrıca okuma-yazma bilmeyen birçok insan için âyetleri ezberlemek de zordur. Bu nedenle yedi harften kasıt, Kur'ân'ın o dönemki Arap lehçelerine göre okunabilmesidir.²¹² Ateş, hadislerde geçen yedi harf ile kastedilenin ne olduğuna dair otuz beş farklı görüş olduğunu belirtmiştir. Bu görüşleri inceledikten sonra Ateş, Allah'ın (c.c.) indirdiği yedi harfin, bir harf ve kelime üzerinde aynı anlamı veren yedi dil veya lehçe olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin, “هلم-تعال-اقبل” kelimeleri gibi, “gel” anlamına gelen benzer anlamlı kelimeler bu yedi lehçenin göstergesidir.²¹³

Ateş'e göre kiraat şekilleri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait değildir. Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konuştuğu Kureyş diliyle inmiştir ve o zamanki noktasız ve harekesiz Arap yazısıyla yazılmıştır. Bu yazı sistemi, çeşitli okuyuşlara imkân tanımaktadır. Hicretin dokuzuncu yılından itibaren farklı lehçelere sahip kabileler İslâm'a girmeye başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu kabilelere kendi lehçeleriyle Kur'ân okumalarına izin vermiştir. Bu okumalar, Kur'ân'ın anlamını değiştirmemektedir. Ateş, bu durumun “Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir.” hadisleriyle açıklanabileceğini savunmuştur. Ancak Ateş, bu hadislerin Kur'ân'ın her lehçeye göre ayrı ayrı indirildiği anlamına gelmediğini de vurgulamıştır. Ona göre bir kelimenin farklı şekillerde inmesinin bir hikmeti yoktur. Eğer bir kelime farklı şekillerde inmiş olsaydı, mushafa da bu şekilde yazılacaktı. Fakat farklı kelimelerin yazılmamış olması, Kur'ân'dan bazı şeylerin eksildiği anlamına gelir ki bu da Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbîleri tarafından kabul edilemez bir durumdur. Nitekim Kur'ân'da inişi tekrar eden âyetler mutlaka yazılmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir

²¹⁰ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/180; Konu hakkında bilgi için bk. Gökçen Kalkan, *Cemâleddin el-Kâsımî ve Tefsirdeki Metodu* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2007), 76.

²¹¹ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/180.

²¹² Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/43; Konu hakkında bilgi için bk. Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 153.

²¹³ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/25; Konu hakkında bilgi için bk. Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 152.

âyet ya da kelimeyi farklı şekilde okuduğuna dair de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²¹⁴

Diyebiliriz ki, müfessirlerin yedi harf konusunda farklı yorumlar getirmesine rağmen, dört müfessirin ortak olarak yedi lehçe görüşünü benimsemesi, bu görüşün tefsir geleneğinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ancak, bu görüşün müfessirler tarafından farklı şekilde yorumlanması, yedi harf konusundaki tartışmaların karmaşık bir yapıya sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

2.4.4. Yedi Harfin Yedi Müterâdif Lafız olduğu Görüşü

Taberî'ye göre yedi harf, farklı anlamlar taşıyan kelimeler olmayıp, tek bir kelimedede veya harfte farklı telaffuzlara sahip, fakat aynı anlama gelen (müterâdif) kelimelerdir. Bu görüşünü zikrettiği hadisler ile desteklemektedir.

Taberî, yedi harften birini inkâr etmenin küfür olduğuna inanmaktadır. Fakat bu inanç, Kur'ân'daki her kelimenin yedi farklı şekilde okunabileceği anlamına gelmez. Taberî'ye göre yedi harf, aynı anlamlara sahip yedi kelimeyi temsil etmektedir. Örnek olarak “gel” anlamına gelen “هلم-ايي-الي-قصدي-نحوي-قربي-تعال” kelimelerini vermektedir. Bu kelimelerden herhangi birini kabul etmeyen kişi, Taberî'ye göre yedi harfi de reddetmiş olmaktadır.²¹⁵

İbn Atıyye farklı kabilelerin lehçelerini de içeren yedi harf üzere indirilmiş olan Kur'ân'ın kıraatinde keyfi uygulamalara yer olmadığını, sahâbenin Kur'ân'da istedikleri kelimeleri keyfi olarak değiştirmediklerini savunmuştur. Bu farklı kıraatler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahâbeye kolaylık olsun diye öğrettiği şekilde gerçekleşmiştir. Eğer kıraat farklılıkları keyfi olsaydı, Kur'ân'ın mucizevi yönüne zarar verirdi. İbn Atıyye, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahâbeye Kur'ân'ı farklı lehçelerde okuduğunu, öğrettiğini ve bu konuda Übey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd'a farklı okumalar yaptırdığını örnek gösterir. Bu durum, kıraat farklılıklarının keyfi olmadığını, aksine Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bilinçli bir şekilde teşvik ettiği bir uygulama olduğunu gösterir.²¹⁶

²¹⁴ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/38-39.

²¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/49; Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/47; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 104.

²¹⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/45-48; Konu hakkında bilgi için bk. Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 59.

İbn Atıyye, âlimlerin “Kur’ân’ın yedi harf üzere indirilmiştir.” hadisinin anlamı konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını ve bunlardan bazılarının bu yedi harfin “هلم-اي-الي-قصدي-نحوي-قربي-تعال” gibi kelimelerde farklı telaffuzlarla aynı anlama gelen yedi farklı okuyuş biçimi olduğunu savunduklarını ifade edip bu görüşün zayıf olduğunu belirtmektedir.²¹⁷

Kâsımî ise İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’deki görüşlerine yer vererek müterâdif kelimelerle ilgili özetle şu hususlara değinmiştir: Hz. Osman halifeliği döneminde insanların Kur’ân kıraati hakkında ihtilafa düştüklerini ve bu konuda tartıştıklarını görünce bu durumun İslâm birliğini tehdit edeceğinden endişelenmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, farklı bölgelerden sahâbîleri toplayarak mevcut nüshaları mushaflar halinde çoğaltmıştır. Bu nüshaları Mekke, Yemen, Bahreyn, Basra, Kufe ve Şam bölgelerine göndermiştir. Medine’de ise kendisi için “el-İmam” adı verilen bir mushaf bulundurmıştır. Ümmet, Hz. Osman tarafından çoğaltılan bu mushaflar üzerinde ittifak etmiştir. Fakat bazı kişiler, bu nüshalarda bulunmayan fazlalıklar ve eksikliklerin yerine kelime eklemek veya kelimeleri değiştirmek gibi girişimlerde bulunmuştur. Hz. Osman bu duruma müdahale ederek, Kur’ân’dan olduğuna dair kesin bir delil bulunmayan fazlalıkların terk edilmesini ve asıl nüshalara uyulmasını emretmiştir. Ancak bazı kelimelerin yerine anlamda değişiklik yapmadan, farklı kelimelerin yazılmasına izin vermiştir.²¹⁸

Süleyman Ateş de yedi harfin yedi müterâdif lafız olduğu konusuna yer vermektedir. Ona göre, Kur’ân’ın anlamında değişiklik yapmayan durumlarda Hz. Muhammed’in (s.a.v.) eş anlamlı kelimelerle okunmasına izin vermesinin sebebi, insanlar tarafından daha kolay anlaşılmasıdır. Nitekim “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فُرْقَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ” *“Biz onu düşünüp anlayasınız diye, Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”*²¹⁹ gibi âyetlerde de Kur’ân’ın Arapça olarak indirilmesinin sebebi, “anlaşılması” olarak açıklanmıştır. Ateş, tüm peygamberlere vahyedilenlerin, o peygamberlerin konuştukları dil kalıplarına dökülerek vahyedildiğini savunur. Bu nedenle aynı dildeki farklı

²¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 1/43; Konu hakkında bilgi için bk. Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 55.

²¹⁸ Kâsımî, *Mehâsinü’t-te’vîl*, ts., 1/182.

²¹⁹ el-Yûsuf, 12/2; Benzer âyetler için bk. er-Ra’d, 13/37; en-Nahl, 16/103; eş-Şu’arâ, 26/193-195; ez-Zümer, 39/28; el-Fussilet, 41/3; ez-Zuhuf, 43/3; el-Ahkâf, 46/12.

kelimelerle ifade edilmesinde bir sakınca olmadığını, çünkü anlamların Allah (c.c.) katında dil kalıplarından bağımsız olduğunu vurgulamaktadır.²²⁰

Sonuç olarak Taberî, yedi harfin farklı anlamlara sahip yedi kelimeyi temsil ettiğini savunurken, İbn Atıyye aynı anlamdaki farklı kelimelerle Kur'ân kıraatini savunanların görüşünü zayıf bulmaktadır. Kâsımî'ye göre, bazı kelimelerin yerine anlamları aynı kalacak şekilde başka kelimeler de kullanılabilir. Ateş ise yedi harfin anlam değişikliğine yol açmayan durumlarda farklı kelimelerle okunmasına izin verildiğini savunmaktadır. Müterâdif kelimelerle ilgili yorumda İbn Atıyye'nin diğer müfessirlerden farklı düşüncede olduğu söylenebilir.

2.4.5. Müterâdif Okumaların Yedi Harften Sayılmayacağı Görüşü

Taberî, "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir." hadisini, kelimelerin şekillerinin korunması kaydıyla, farklı lehçelerle okunmasına izin veren bir çerçevede yorumlamaktadır. Bu yorumda, Taberî, sesli ve sessiz harflerin değişiminin, kelimenin anlamını ve kastedilen mesajı etkilemediği sürece, hadisin kapsamına girmediğini savunmaktadır. Buna gerekçe olarak Taberî, hadiste yedi harften (lehçeden) herhangi birini reddetmenin küfürle eşdeğer görüldüğünü, ancak farklı lehçelerle kelimelerin telaffuzunun küfür olarak değerlendirilmediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Taberî, kelimelerin farklı hareketlerle okunmasının, anlamda bir değişikliğe yol açmadığı sürece, dinden çıkarma gerekçesi olamayacağını belirtmektedir. Bunun aksini savunan hiçbir âlimin varlığından bahsetmemektedir.²²¹

İbn Atıyye de yedi harfin oluşumunda lügat ve i'rabın önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu görüş, "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir." hadisini yorumlamada yaygın olarak benimsenen görüşlerden biridir. İbn Atıyye'ye göre kelimelerin çeşitli anlamları ve ses değerleri, çok sayıda kıraatin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, bir kelimenin değişik lehçelerdeki telaffuzu, o kelimenin farklı kıraatlerde değişik şekilde okunmasına neden olabilmektedir. Kelimelerin farklı i'rab şekilleri de kıraatlerin çeşitliliğine katkı sağlamaktadır. Örneğin, bir kelimenin

²²⁰ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/37; Konu hakkında bilgi için bk. Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 153.

²²¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/43.

isim veya fiil olarak kullanılması, o kelimenin farklı kıraatlerde farklı şekilde okunmasına zemin hazırlayabilir.²²²

Kâsımî, “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir.” hadisi hakkındaki yorumunda Taberî’nin görüşlerini benimsediğini açıkça ifade etmektedir. Bu sayede Kâsımî, kelimelerin şekillerinin korunması kaydıyla, farklı ses değerleriyle ve farklı okuma biçimleriyle okunmasına izin veren Taberî’nin geniş bakış açısını benimsediğini göstermektedir.²²³

Kâsımî, Taberî’nin yorumunu benimsemekle, Kur’ân’ın sadece yedi farklı lehçeyle değil, aynı zamanda müterâdif kelimelerle de okunmasının kabul edilebilir olduğunu savunmaktadır.

Ateş de Taberî’ye benzer şekilde “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir.” hadisi şerifini, kelimelerin şekillerinin korunması kaydıyla, müterâdifleriyle okunmasına izin veren bir çerçevede yorumlamaktadır. Ateş’e göre, yedi harf sadece sesli ve sessiz harflerden oluşmaz, aynı zamanda bu harfler üstün, ötre, esre, sakin ve harekeli okunması gibi farklı okuma biçimleriyle de telaffuz edilebilir. Ateş’in savunduğu bu görüşe göre, bu müterâdif okumalar, bir kelimenin anlamını ve kastedilen mesajı etkilemediği sürece, dinden çıkarma gerekçesi olamaz.²²⁴

Ateş, bu yorumu savunurken Taberî’nin görüşlerine açıkça atıfta bulunmasa da her ikisinin de “yedi harf”ten kasıtlarının aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ateş de Taberî gibi, Kur’ân’ın sadece sesli ve sessiz harflerden oluşmadığını, aynı zamanda bu harflerin müterâdifleriyle de telaffuz edilebileceğini savunmaktadır.

Dört müfessirin de geniş bir bakış açısıyla yorumladığı bu müterâdif okumalar Kur’ân’ın okunmasında ve yorumlanmasında çeşitlilik ve esneklik sağlamaktadır. Bu durum, Kur’ân’ın farklı lehçelerde okunmasının önünü açmakta ve farklı toplulukların kendi geleneklerine ve anlayışlarına uygun şekilde Kur’ân’la etkileşime girmelerine imkân sunmaktadır.

²²² İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/45.

²²³ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/184-185.

²²⁴ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/36.

2.4.6. Yedi Harfin Yedi Vecih Olarak Değerlendirilmesi

Taberî, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair rivayetleri aktardıktan sonra Arap lehçelerinin yediyi aştığını ve sınırlandırmanın imkânsız olduğunu belirtmektedir. Resûlullah'ın "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir." hadisinin yedi lehçeyi ifade ettiğini savunmaktadır. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar, bu sözün Kur'ân'ın yedi farklı tarzda indirildiğini, emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar ve örnekler gibi farklı yönleri olduğunu savunmuşlardır. Taberî, Kur'ân'ın yedi vecihle indirildiğini savunanların, yedi lehçe ile indirildiği görüşüne karşıt bir görüş ortaya koymadıklarını, aksine Kur'ân'ın farklı yönlerini vurguladıklarını ve her iki görüşün de doğru olduğunu ifade etmektedir.²²⁵

İbn Atıyye, yedi vecih meselesine Bâkılânî'nin görüşleri üzerinden açıklık getirmektedir. İbn Atıyye, Bâkılânî'nin yedi harfin yorumu için Hz. Peygamber'den (s.a.v.), "Bu Kur'ân yedi kapıdan müteşekkil yedi harflidir. Bunların nehiy, emir, helal, haram, muhkem, muteşabih ve emsal olduğunu, helallerini helal, haramlarını da haram bilin. Emirlerine tutunup, nehiy ettiklerinden sakının, muhkemlerinden ibret alıp muteşabihlerine inanın."²²⁶ hadisini naklederek, yedi harfin manasının "yedi vücûh" şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmektedir.²²⁷ İbn Atıyye'nin naklettiğine göre Bâkılânî, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiği görüşüne farklı bir yorum getirmektedir. Ona göre yedi harf, yedi kıraat veya yedi vecih anlamına gelmektedir. Yedi harfi yedi lügat olarak yorumlayanları eleştiren Bâkılânî, Hz. Ömer, Übey b. Kâ'b, Hişâm b. Hakîm ve İbn Mes'ûd'un farklı kıraatlere sahip olmalarına rağmen lügatlerinin aynı olduğunu örnek göstermektedir. Bu durum, kıraat farklılığının harf farklılığından değil, üslup farklılığından kaynaklandığına işaret etmektedir. Bâkılânî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tasdik ettiği farklı kıraatleri de yedi harfin kapsamına dâhil etmekte ve bu farklılıkların Kur'ân'ın birçok yerinde mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Übey'in harfi, İbn Mes'ûd'un harfi gibi tabirler kullanıldığını da eklemektedir.²²⁸

²²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/20-21; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 102.

²²⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdf el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1410), 8/115; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/62-63.

²²⁷ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/44; Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 56.

²²⁸ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/44.

İbn Atıyye, yedi harfi yedi farklı lügat olarak yorumlayanlardandır. Bâkılânî'nin yedi harfin yedi kıraat veya üslup olduğunu savunan görüşüne karşı çıkan İbn Atıyye, Arap lehçeleri arasında farklılıklar olsa da bu farklılığın Arapların birbirlerini anlamayacakları düzeyde olmadığını savunmaktadır. Örnek olarak, Kureyş, Hüzeyl ve Sa'd b. Bekr kabilelerinin farklı kelimeler kullandıklarını fakat hepsinin birbirini anlayabildiğini ve nihayetinde hepsinin kelâmının aynı kapıya çıktığını belirtmektedir. İbn Atıyye'nin Bâkılânî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri ise Hişâm b. Hakîm, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın lügatlerinin aynı olduğu iddiasıdır. İbn Atıyye bu iddiayı reddeder. Ona göre Hişâm ve Hz. Ömer Kureyş'li, İbn Mes'ûd Hüzeyl kabilesinden, Übey ise Ensar'dandır. Bu sahâbîlerin lügatleri her zaman aynı olmayabilirdi. Hepsinin lügati bir olup aynı kabileden olsalardı, birbirlerine itiraz etmezlerdi. Her biri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlara, kendi lügatlerine uygun okuttuğu şekliyle okumaktadır. İbn Atıyye, Kur'ân'ın farklı vecihlerinin farklı lügatlere ve bazen de i'rab farklılıklarına dayandığını belirtmektedir.²²⁹

Kâsımî ise tefsir mukaddimesinde yedi harf konusuna geniş yer ayırırken, yedi vecih görüşüne nispeten az değinmektedir. Kâsımî'nin belirttiğine göre İbn Kuteybe, yedi harf hadisini değişiklik ortaya çıkartan vecihler şeklinde yorumlamaktadır.²³⁰ Kâsımî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yedi harf hadisi ile ilgili ifadelerinden hareketle farklı kıraat ve lügat şekillerine vecih anlamı verdiğini ifade etmektedir.²³¹ Bu bağlamda Kâsımî, yedi harf ve yedi vechin birbirini dışlayan değil, tamamlayan kavramlar olduğunu savunmuş gibi görünmektedir.

Ateş, yedi vecih meselesini ele alırken iki önemli âlimin görüşüne yer vermektedir. Bunlardan birisi Hattabî, (ö. 388/998) diğeri de İbn Kuteybe'dir. Hattabî'ye göre Kur'ân'da yedi farklı şekilde okunan âyetler vardır. Bu farklı okuma şekilleri Kur'ân'ın tamamında değil, sadece bir kısmında bulunur. İbn Kuteybe ise Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin, yedi dil vechi üzere inmesi anlamına geldiğini savunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'deki farklı kıraatleri (vecihler) inceleyerek, imla farklılıkları, kelimelerin yer değiştirmesi ve metnin imlasındaki eksiklik ya da fazlalık

²²⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/44-45.

²³⁰ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/180-181.

²³¹ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/181.

gibi unsurlara dayalı yedi farklı grupta sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada, farklı kıraatlerin metnin anlamını değiştirmediği yönündeki görüşünü vurgulamış ve böylece kıraat çeşitliliğinin Kur'ân'ın anlam bütünlüğüne zarar vermediğini savunmaktadır. Bu farklı dil vecihlerinin de Kur'ân'ın çeşitli yerlerine dağıldığını ifade etmektedir.²³²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Taberî, Kur'ân'ın yedi vecihle indirilmesi hakkındaki farklı görüşleri birbiriyle çelişmeyen tamamlayıcılar olarak değerlendirirken, İbn Atıyye bu konudaki görüşlerini Bâkılânî'ye yaptığı eleştirilere dayandırmakta ve farklı vecihlerin farklı dil ve gramer özelliklerine işaret etmektedir. Kâsımî ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisinden yola çıkarak yedi vechi farklı okuyuş ve dil şekilleriyle ilişkilendirirken, Ateş de konuyu Hattabî ve İbn Kuteybe gibi önemli âlimlerin görüşlerine yer vererek izah etmektedir.

2.4.7. Yedi Harf Yedi Kıraattir Görüşü

Taberî, yedi harfi yedi farklı kıraat olarak da yorumlamıştır.²³³ Taberî'nin aktardığı bilgilere göre, Hz. Osman, Kur'ân-ı Kerim'i tek bir mushaf halinde toplama kararı vermiştir. Bu kararın arkasındaki temel sebep, Hz. Osman'ın döneminde ortaya çıkan bazı kişilerin Kur'ân'ın inmiş olduğu yedi kıraatten bazılarını yalanlamasıdır. Oysa bu kıraatler, sahâbe tarafından bizzat Resûlullah'tan işitilip ezberlenmiş ve aktarılmıştır.²³⁴ Taberî'ye göre, günümüzde kullanılan Kur'ân hattı, yedi harften sadece birini kapsamaktadır. Diğer altı harf bu hatta yer almamaktadır. Meşhur yedi ve on kıraat, tek bir harfin içinde yer alan farklı okuma varyantlarıdır.²³⁵

Taberî, Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirildiği rivayetine dair farklı bir yorum sunmaktadır. Ona göre bu yedi harf, yedi veya on kıraatten ayrı bir meseleyi temsil eder ve yedi Arap lehçesini ifade eder.²³⁶ Yedi kıraat tasnifi, Taberî'den sonra vefat eden Ebû Bekr b. Mucâhid tarafından yapılmıştır. İbn Mucâhid, kendi anlayışına göre sahih bulduğu kıraatleri tasnif ederek yedi kıraat sistemini ortaya koymuştur.²³⁷

²³² Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/26.

²³³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/35.

²³⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1/42.

²³⁵ Okçu, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsiri*, 51.

²³⁶ Yaşar, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", 63.

²³⁷ Aydın, *İbn Cerîr eş-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı*, 50.

İbn Atıyye'nin tefsir mukaddimesi incelendiğinde, yedi harf ve yedi kıraat arasındaki ilişkiye dair açıklayıcı ve net bir bilginin bulunmadığı gözlemlenmektedir.

Kâsımî, Kur'ân'da bahsedilen yedi harfin bilinen yedi veya on kıraat ile aynı olmadığını savunmaktadır. Bu görüşünü desteklemek için Taberî'nin tefsir mukaddimesinde yedi harf ile ilgili görüşlerinden alıntılar yaparak onunla hemfikir olduğunu açıkça ifade etmektedir.²³⁸

Süleyman Ateş'in mukaddimesinde yer verdiği bilgilere göre Mürsî,²³⁹ (ö. 685/1287) avamın yedi harf ile yedi kıraatin kastedildiğine dair inancını eleştirmiş ve bu inanışı kötü bir cehalet olarak nitelendirmiştir.²⁴⁰

Ateş'e göre, âlimler, Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirildiği rivayetine dair yorumlarda ihtilaflar olsa da bunun Kur'ân'daki bir kelimenin yedi farklı şekilde okunacağı anlamına gelmediği konusunda fikir birliğindedirler. Bu durumdan çıkan sonuç, yedi harfin avamın sandığı gibi yedi meşhur kıraati kapsamadığıdır. Zira bu kıraat sahipleri Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zamanında henüz hayatta değillerdi ve okuma şekilleri ilk defa hicrî dördüncü yüzyılın başlarında Ebû Bekr b. Mucâhid tarafından derlenmiştir. Eğer hadisteki yedi harften kasıt mevcut yedi kıraat olsaydı, kendi görüşlerine aykırı kıraatleri sert bir şekilde eleştiren Ferrâ gibi Selef bilginlerini dinden çıkmış saymak gerekirdi. Ancak bu durum gerçekte böyle değildir. Ferrâ ve diğer Selef bilginleri, farklı kıraatleri eleştirseler de hiçbir zaman bu kıraat imamlarının dinden çıkmış olduğunu savunmamışlardır.²⁴¹ Ateş, yedi harfin bilinen yedi kıraat olmadığını izah etmek için eserinde Kurtubî'nin görüşlerine yer vermiştir. Kurtubî'nin aktardığı bilgilere göre, İbn Ebû Sufre (ö. 435/1044) ve Abdurrahmân b. Muhammed ed-Dâvûdî (ö. 467/1075) gibi birçok âlim, yedi kıraat olarak bilinen kıraatlerin sahâbeye izin verilen yedi harften farklı olduğunu savunmaktadır. Bu âlimlere göre yedi kıraat, Osman mushafının derlendiği harfe ait tek bir harften türemiştir. Bu kıraatler, her bir kıraat imamının rivayet edilen kıraatlerden beğendiklerini seçip

²³⁸ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, ts., 1/78-181.

²³⁹ Mürsî hakkında bilgi için bk. Mustafa Kara, "Mürsî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/55-56. Hicrî 616'da Endülüs'ün Murcia şehrinde doğan ve hayatının büyük bir kısmını ilim ve irşatla geçirdikten sonra, h. 685 yılında İskenderiye'de vefat eden Mürsî, İslâm dünyasının önemli âlimlerinden biri olarak anılır.

²⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/29.

²⁴¹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/29.

okumaları ve öğretilmeleri sonucunda meşhur olmuştur. Bu nedenle, Nâfi'nin (ö. 169/785) kıraati "Nâfi'nin harfi", İbn Kesîr'in kıraati ise "İbn Kesîr'in harfi" olarak adlandırılmıştır.²⁴²

Diyebiliriz ki, Taberî, yedi harfi yedi kıraatle ilişkilendirirken aslında bilinen yedi veya on kıraatin tek bir harfin içindeki farklı okuma biçimleri olduğunu ifade etmektedir. İbn Atıyye bu konuda net bir görüş belirtmemektedir. Kâsımî ise yedi harfin bilinen kıraatlerden farklı olduğunu savunarak Taberî'nin görüşlerini desteklemektedir. Ateş ise Mürsî'nin görüşüne dayanarak konuyu açıklamakta yani yedi harfin bilinen yedi kıraat olmadığını ifade etmektedir.

2.4.8. Müfessirlerin Yedi Harfe Eleştirel Yaklaşımları

Taberî, Kur'ân'ın farklı lehçelerde okunmasının farklı anlamlara yol açabileceği fikrini reddetmektedir. Bunu yapmak için sahâbenin farklı kıraatler okumasına rağmen fikhî konularda anlaşmazlığa düşmemelerini örnek göstermektedir. Eğer farklı kıraatler farklı anlamlara yol açsaydı, Resûlullah'ın her birini onaylamasının imkânsız olması gerekirdi. Bu durum, Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarının farklı kıraatlere göre çelişkili hale gelmesine yol açardı. Taberî, bu çelişkinin Kur'ân'ın Allah (c.c.) kelâmı olduğu gerçeğini reddetmek anlamına geleceğini savunmaktadır. Nitekim Nisâ sûresinin 82. âyetinde de belirtildiği gibi, Kur'ân'da çelişki olması düşünülemez. Taberî, bu âyetin kendi yedi harf yorumunu desteklediğini, farklı görüşleri ise çürüttüğünü ileri sürmektedir. Ona göre, yedi harf farklı lehçeleri temsil etmektedir.²⁴³

İbn Atıyye ise yedi harf konusundaki farklı görüşleri eleştirmek için eserinde Bâkılânî'nin fikirlerini ele almaktadır. Bâkılânî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onayladığı yedi kıraat biçiminin, Kur'ân'ın yedi farklı vecih ile okunması anlamına geldiğini savunmaktadır. Bu farklı okuyuşlar, Kur'ân'ın anlamını etkilemez, sadece telaffuzda çeşitlilik göstermektedir. Bâkılânî, bu görüşünü desteklemek için Kur'ân'da farklı vecihlerle okunan birçok örnek olduğunu ve bu farklılıkların "Übey'in harfi", "İbn Mes'ûd'un harfi" gibi isimlerle anıldığını belirtmektedir. İbn Atıyye ise Bâkılânî'nin

²⁴² Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/30.

²⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/43-44; Konu hakkında bilgi için bk. Okcu, "Taberî'nin Yedi Harf Hakkındaki Görüşleri", 191.

bu görüşüne karşı çıkar. Ona göre, yedi harf yedi farklı lügati temsil eder. Arap lehçeleri arasında farklılıklar olsa da bu farklılıkların Arapların birbirlerini anlamasını engellemediğini savunmaktadır. Farklı kabileler farklı kelimeler kullansalar da hepsi aynı dili konuşur ve birbirlerini anlarlar. Özetle Bâkılânî, yedi harfin yedi vechi, İbn Atıyye ise yedi farklı lügati temsil ettiğini savunmaktadır. Her iki âlim de farklı görüşlerini savunmak için Kur'ân'dan ve sahâbeden örnekler vermektedirler. Bu farklı yorumlar, Kur'ân'ın anlaşılmasında farklı bakış açıları sunmaktadır. Farklı Arap kabileleri konuşurken farklı kelimeler kullanabilseler de hepsi aynı dili konuştukları için birbirlerini anlayabilmektedirler. Örneğin, Kureyş kabilesi bir kelimeyi kullanırken, Hüzeyl kabilesi farklı bir kelime, Sa'd b. Bekr kabilesi ise bambaşka bir kelime kullanabilmektedir. Ancak bu kelime farklılıkları, kabilelerin birbirlerini anlamasını engellemez. Hepsi de Arapça'nın farklı lehçelerini konuştukları için ne demek istediklerini anlayabilmektedirler.²⁴⁴

İbn Atıyye, Kur'ân'daki farklı kıraat biçimlerinin iki temel sebebe dayandığını savunmaktadır:

1. Farklı Lügatler: Kur'ân, Arapçanın farklı lehçeleriyle nazil olmuştur. Bu farklı lehçeler, kelimelerin telaffuzunda ve anlamında değişikliklere yol açabilir.

2. İ'rab Farklılığı: Arapça'da kelimelerin cümlede farklı işlevler görmesine göre (özne, yüklem, nesne vb.) farklı i'rab biçimleri kullanılır. Bu durum kelimelerin telaffuzunda değişikliklere yol açarak kıraatlerde çeşitlilik oluşturabilir. Ancak bazı âlimler, İbn Atıyye'nin bu görüşünü eleştirirler. Onlara göre, Hz. Ömer ve Hişâm gibi aynı kabilede olan kişilerin farklı lügatlere sahip olması mümkün değildir. Bu nedenle, kıraat farklılıklarının sadece i'rab biçimindeki değişikliklerden kaynaklandığını savunurlar.²⁴⁵

Kâsımî'nin tefsir mukaddimesinde, yedi harf konusuyla ilgili herhangi bir eleştiriye rastlanmamıştır.

Ateş, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadisleri inceleyerek konuyu ele almaktadır. Bu hadisler, Kur'ân'ın bazen üç, bazen dört, bazen de yedi harf üzere okunduğunu ifade etmektedir. Ateş, bu hadislerin mütevatir derecesine ulaşmadığını

²⁴⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/43-44; Konu hakkında bilgi için bk. Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 56-57.

²⁴⁵ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/45; Konu hakkında bilgi için bk. Ablay, *İbn Atıyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 57.

ve kendi aralarında çelişkiler barındırdığını vurgulamaktadır. Doğru olduklarını varsaysak bile, günümüzde zannedildiği gibi bir kelimenin farklı şekillerde okunmasının, o kelimenin farklı anlamlara gelebileceği fikrine katılmadığını açıkça ifade etmektedir.²⁴⁶ Taberî'nin mukaddimesindeki yorumlardan da anlaşıldığı gibi, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadisler, Kur'ân'ın o dönemdeki ana Arap lehçelerine göre okunabileceğini göstermektedir. Elbette Kur'ân, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendi lehçesi olan Kureyş lehçesiyle inmiştir. Zaten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yetiştiği ve ilk muhatabının Kureyşliler olduğu bir ortamda, yabancı lehçelerle, Kureyş'e göre bozuk telaffuzla Kur'ân okunsa, Kureyşliler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu okuyuşunu garip karşılardı. Tıpkı İstanbul'da fasih Türkçenin konuşulduğu bir ortamda, Diyarbakır, Bitlis, Mardin, Erzurum veya Kayseri şivesiyle konuşmanın garip karşılandığı gibi. Kur'ân, İbrâhîm Sûresi'nin 4. ve Şu'arâ Sûresi'nin 195. âyetlerinde açıkça ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yetiştiği toplumun konuştuğu fasih bir Arap lehçesiyle inmiştir ki bu da Kureyş lehçesinden başkası değildir.²⁴⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Taberî, Kur'ân'ın farklı lehçelerde okunmasının anlam çeşitliliğine yol açtığı iddiasını reddederken, İbn Atıyye, yedi harf konusunda Bâkîllânî'nin ileri sürdüğü görüşleri detaylı bir şekilde inceleyerek, bazı noktalarda onun yorumlarına katılmamış ve alternatif bir değerlendirme sunmuştur. Kâsımî'nin yedi harf konusunda eleştirel bir yaklaşımına rastlanmamış, Ateş ise hadislerin kendi aralarında çelişkiler barındırdığını vurgulamıştır.

2.4.9. Yedi Harf Ruhsatının Verilme Zamanı

Yedi harf ruhsatı, Kur'ân-ı Kerim'in farklı lehçelerle okunmasına izin veren ve İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren tartışmalara yol açan bir uygulamadır. Bu ruhsatın verildiği kesin tarih ve kapsamı, Kur'ân tarihi ve ilimleri alanında hâlâ netlik kazanmamış önemli bir meseledir. Var olan hadislerdeki bazı ifadeler, bu iznin İslâm'ın ilk dönemlerinden ziyade hicretten sonra verildiğine işaret etmektedir.²⁴⁸ Taberî, İbn Atıyye ve Kâsımî gibi büyük müfessirlerin bu konuda açık bir bilgi

²⁴⁶ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/24-25.

²⁴⁷ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/37.

²⁴⁸ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 166.

vermemeleri de yedi harf ruhsatı hakkında herhangi net bir bilginin mevcut olmadığını göstermektedir.

Ateş'in görüşüne göre ise Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mensup olduğu Kureyş diliyle inmiş ve o zamanki noktasız ve harekesiz Arap yazısıyla yazılmıştır. Sahâbe Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duydukları şekilde okumalarına rağmen, yine de aralarında okuma farkları olduğu bütün kaynaklarda, tefsir ve hadis kitaplarında açıkça belirtilmiştir. Hicretin 9. yılından itibaren çeşitli bölgelerden heyetlerin gelmesiyle Arap kabileleri topluca İslâma girmeye başlamışlardı. Dolayısıyla bu bölgelerde yaşayan ve lehçeleri Kureyş lehçesinden oldukça farklı olan bu insanlara Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur'ân'ı kendi lehçeleriyle okuma izni vermiştir. Bu izin, yedi harf ruhsatı olarak bilinmektedir.²⁴⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki Taberî, İbn Atıyye ve Kâsımî mukaddimede yedi harf ruhsatının verilmiş zamanına yer vermemişlerdir. Ateş'e göre ise Hz. Peygamber (s.a.v.), farklı bölgelerden gelen ve Arapçanın çeşitli lehçelerini konuşan kabilelere, Kur'ân'ı kendi lehçeleriyle okuma izni vererek yedi harf ruhsatının, hicretin 9. yılından itibaren başlamış olabileceğini belirtmektedir.

2.4.10. Yedi Harfin Neshi Meselesi

Taberî, Kur'ân-ı Kerim'in farklı lehçelerle okunabilme imkânına değinirken, günümüzde bu durumun tek bir harfle sınırlı olduğunu şöyle izah etmektedir:

Bunlar neshedilip kaldırılmamıştır. Ümmet de okumakla mükellef olduğu şeyi kaybetmemiştir. Çünkü ümmet Kur'ân'ın hıfzı ile emrolunmuş, yedi harften dilediğini okuyup muhafaza etmekte ise serbest bırakılmıştır. Bu; yeminini bozan kimsenin, kefarete olarak, köle azad etmek veya fakirleri doyurmak yahut giydirmekten dilediğini seçmekte serbest olması gibidir. Bunlardan birisini yerine getiren kimse, üzerine vacip olan Allah (c.c.) hakkını nasıl yerine getirmiş olursa, bunun gibi ümmet de Kur'ân'ın hıfzı ve kiraatıyla emrolunmuş, fakat bu yedi harften birisiyle okumakta muhayyer bırakılmıştır.²⁵⁰

Birçok âlim, Hz. Osman mushafının yedi harfi de içeren bir mushaf olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre, Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu yedi farklı lehçe, Osman mushafında yer almaktadır. Ancak Taberî farklı bir görüştedir. Ona göre Hz. Osman, mushafları çoğaltmasından sonra yedi harfin tek bir harfe indirilmesine karar

²⁴⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/38.

²⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/53; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 104.

vermiştir. Bu kararın arkasında yatan sebep, müslümanlar arasında farklı lehçelerden dolayı oluşabilecek kargaşayı önlemektir. Taberî'ye göre Hz. Osman, ümmete olan şefkati ve merhameti gereği bu kararı almış ve müslümanları tek bir harf ve mushafta birleştirmiştir. Taberî'ye göre yedi harf üzere okumak farz değildir, ruhsattır. Hadisteki emir, yedi harfi farz kılan bir emir değil, mubah ve ruhsat olan bir emri ifade etmektedir. Bu, farklı lehçelerde okumaya izin veren bir ruhsattır.²⁵¹

Taberî, Osman mushafının tek bir harf ve kıraat etrafında toplandığını ve diğer altı harfle kıraatlerin terk edildiğini savunmaktadır. Ona göre bu altı harfle kıraati terk etmenin sebebi, altı harfin izlerinin silinmesi ve müslümanların bu kıraatlerin sıhhatini inkâr etmemiş olmalarına rağmen bunlarla kıraati arka arkaya terketmeleridir. Bu görüşe karşı bazı eleştiriler de mevcuttur. Eleştirenler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahâbeye yedi harf üzere okumayı emretmesinin bir mubahlık ve ruhsat değil, vacip ve farz anlamında bir emir olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre, yedi harfi bilmek ve bunlarla okumak bir farzdı ve sahâbîlerin bu farzı terk etmeleri caiz değildi. Taberî, sahâbenin yedi harfin tamamını nakletmemekle, nakletmekten sorumlu oldukları bir görevi ihmal etmediklerini savunmaktadır. Ona göre sahâbîler, İslâm ve müslümanların lehine olanı gözeterek, tek bir harf ve kıraate dayalı bir mushaf oluşturmanın ümmet için daha hayırlı olacağına karar vermişlerdir.²⁵²

İbn Atıyye'ye göre Hz. Osman döneminde Kur'ân'ın farklı lehçelerle okunması ve bu durumdan doğan ihtilaflar nedeniyle, Hz. Osman bir grup âlim sahâbeyi toplayarak Kur'ân'ı tek bir lehçeyle yazmalarını emretmiştir. Bu lehçenin Kureyş lehçesi olmasını tercih etmesinin sebebi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kureyş kabilesine mensup olması ve tabii olarak Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nazil olmasıdır. İbn Atıyye, rivayeten sabit olmayan bir şeyi Kureyş lehçesine göre yazmanın Kur'ân'ın ruhuna aykırı olduğunu savunur ve Hz. Osman döneminde istinsah edilen Kur'ân'ın kıraati üzerinde birleşildiğini, diğer kıraatlerin ise terk edildiğini ve yanlışlıkların önüne geçilmesi için diğer mushafların imha edildiğini de ekler.²⁵³

²⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/59; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 104.

²⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/59-60; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 2022, 1/424.

²⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/47.

Kâsımî de Hz. Osman'ın Kur'ân'ı topladığı sırada yalnızca mütevatir harf ile yetinmesi meselesinde Taberî'nin görüşlerine genişçe yer vererek onunla hemfikir olduğunu açıkça ifade etmektedir.²⁵⁴

Kâsımî, Kur'ân'ın yedi harf üzere okunmasına ilk dönemde bir ruhsat olarak bakarken, Hz. Osman döneminde tek bir lehçe üzere çoğaltılmasıyla birlikte bu ruhsatın kalktığını savunur. Bu durum, yedi kıraatin tümünü nakletmeyi terk edenlerin görevlerini ihmal ettiği sorusunu gündeme getirir. Kâsımî ise bu soruyu, tek bir lehçe üzere çoğaltmanın müslümanların yararına olduğunu ve yedi kıraatin muhafazasının İslâm ve müslümanlar için bir tehdit oluşturacağını savunarak cevaplar.²⁵⁵

Kâsımî'nin bu yaklaşımı, Kur'ân'ın okunuşu ve muhafazası ile ilgili önemli bir tartışmaya ışık tutmaktadır. Bir taraftan farklı lehçelerle okumanın çeşitliliği ve zenginliği vurgulanırken, diğer taraftan tek bir lehçe ile okumanın birlik ve beraberlik açısından önemi savunulmaktadır.

Ateş'e göre farklı lehçelerle okunan Kur'ân nüshaları, ümmet arasında ihtilaf ve karışıklığa yol açabilecekti. Hz. Osman, bu sorunu çözmek için Kur'ân nüshalarını tek bir mushaf nüshası hazırlatarak çoğaltmıştır. Ateş, Kur'ân'ın yedi farklı lehçeyle indiğini savunmuştur. Diğer lehçelerin tamamen ortadan kaldırılmadığı ve ümmetin kendi tercih ettiği lehçeyi koruması gerektiği görüşündedir. Bu görüşünü de Taberî'nin yorumlarına dayanarak desteklemektedir. Yani ümmetin dilediği kıraati koruması, diğer kıraatlerin neshedilip kaldırılmasına bağlı olmaksızın, bir serbestlik ve yükümlülük olarak ifade edilmiştir.²⁵⁶ Süleyman Ateş de Kâsımî gibi yedi harfin neshi meselesinde Taberî'nin görüşlerine genişçe yer vermiş, onun görüşlerine katıldığını belirtmiştir.

Kanaatimizce, Taberî'nin, yedi harften sadece birinin Hz. Osman mushafında yer alması ve diğerlerinin terk edilmesi konusundaki görüşü, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş gibi diğer müfessirler tarafından da benimsenmiş ve Kâsımî ile Ateş bu konuda Taberî'nin görüşlerine genişçe yer vermişlerdir.

²⁵⁴ Kâsımî, *Mehâsinü 't-te'vîl*, ts., 1/183.

²⁵⁵ Kâsımî, *Mehâsinü 't-te'vîl*, ts., 1/184; Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Kalkan, *Cemâleddin el-Kâsımî ve Tefsirdeki Metodu*, 77.

²⁵⁶ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/36; Konu hakkında bilgi için bk. Akkoyun, *et-Tefsîru 'l-Hadîs ve Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 152-153.

2.4.11. Müfessirlerin Mukaddimelerinde Yer Verdiği Yedi Harf Hadisleri

Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadisler, birçok İslâm âlimi tarafından incelenmiştir. Taberî, bu konuda en kapsamlı çalışmalardan birini yaparak yedi harf konusunda 40 hadise yer vermiştir. İbn Atıyye ve Kâsımî de Taberî gibi bu konuya eserlerinde geniş yer vermişlerdir. Ateş ise “Kıraatler Meselesi” başlığı altında hadisleri incelemiştir. Bu başlıkta dört müfessirin mukaddimelerinde yer alan hadisler ele alınacaktır. Ancak bu hadislerin birçoğu birbirinin tekrarı olduğundan, ana odak noktamız Taberî'nin hadisleri olacaktır. Diğer müfessirlerin benzer veya aynı hadislere yer vermesi durumunda, bu hadisler Taberî'deki sıralamalarına uygun şekilde belirtilecek, ancak tekrarlı anlatımlardan kaçınılacaktır. Böylece, hadis numaraları aracılığıyla hangi müfessirin hangi hadisi ele aldığı gösterilecektir. Hadisler, onları rivayet eden sahâbeye göre gruplandırılacaktır.

2.4.11.1. Taberî'nin Tefsir Mukaddimesinde Yer Verdiği Hadisler

Übey b. Ka'b'ın Rivayetleri

1. Übey b. Ka'b dedi ki: Mesciddeydim, namaz kılmak üzere birisi girdi. Yadırgadığım bir tarzda Kur'ân okudu. Sonra bir başkası daha geldi. O diğerinden de ayrı okudu. Beraberce Resûlullah'ın huzuruna vardık: Yâ Resûlellah, bu adam benim kabul etmeyeceğim bir şekilde Kur'ân okudu. Sonra şu şahıs geldi, daha da başka bir şekilde okudu, dedim. Resûlullah onlara okumalarını emretti, okudular, her ikisinin de okuyuşunu doğruladı. O zaman benim içime câhiliyet devrinde bile duymadığım bir şüphe düştü. Peygamber (s.a.v.) benim halimden bunu anlayınca göğsüme şöyle bir vurdu. Ben de baştan aşağı ter boşandım. Sanki Allah'ı (c.c.) görüyor gibi içimi bir dehşet bürümüşü. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: “*Yâ Übey, Kur'ân'ı bir harf üzere oku, diye bana Cibrîl (a.s.) gönderildi. Ümmetime kolaylaştırılmasını istedim. İkinci defa yine bir harf üzere okumamı söyledi. Ben, ümmetime kolaylaştırılması isteğimi yeniledim. Üçüncüsünde; Onu yedi harf üzere oku, bir de senin için her kolaylaştırma isteğine karşılık (yerine getirilmek üzere) bir dilek hakkı verilmiştir, diye bildirdi. Ben de: Allah'ım, ümmetimi bağışla; Allah'ım, ümmetimi*

bağışla, dedim. Üçüncü isteğimi, İbrahim (a.s.) dâhil olmak üzere herkesin bana ihtiyaç duyacağı güne erteledim.”²⁵⁷

2. Müslüman olalı beri kalbime hiçbir şüphe düşmemişti. Ama bir âyeti okuduktan sonra bir başka şahsın âyeti başka türlü okuması olayı, bu durumu değiştirmişti. Adama, bana Resûlullah böyle okuttu, dedim. O da aynı şeyi söyledi. Resûlullah’a vardım sen bana şu âyeti şöyle okutmamış mıydım? dedim. *Resûlullah: “evet” dedi. O şahıs da bana şöyle şöyle okutmadın mı? diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: “Evet, Cibrîl (a.s.) ve Mîkâil (a.s.) bana geldiler. Cibrîl (a.s.) sağıma, Mîkâil (a.s.) soluma oturdu. Cibrîl (a.s.) Kur’ân’ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil (a.s.) de: artırılmasını iste, dedi. Cibrîl (a.s.): Kur’ân’ı iki harf üzere oku, dedi. Mîkâil (a.s.): artırılmasını istememi söyledi. Böylece yedi harfe çıktı. Bunların her biri kâfidir, şâfidir.*”²⁵⁸

3. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir.*”²⁵⁹

4. Peygamber (s.a.v.) Ahcâru’l-mira’da (Medine dışında Kuba’da bir yer adı) Cibrîl (a.s.) ile buluştu ve O’na şöyle dedi: “*Ben ümmî bir topluma gönderildim. Onların içinde kölesi, hizmetçisi, yaşlısı var.*” Cibrîl (a.s.) de O’na dedi ki: “*Kur’ân’ı yedi harf üzere okusunlar.*”²⁶⁰

5. Resûlullah: “*Allah (c.c.) seni şüphe ve yalanlamadan korusun*” dedi ve şöyle devam etti. “*Allah (c.c.) bana Kur’ân’ı bir harf üzere okumamı emretti. Allah’ım, ümmetim için kolaylaştır, dedim. İki harf üzere oku, dedi. Sonra onu, cennetin yedi kapısından gelen her biri şâfi ve kâfi olan yedi harf üzere okumamı emretti.*”²⁶¹

Taberî, mukaddimesinde bu hadisi ayrı bir başlık altında ele alarak önemini vurguladığından, onun bu hadis hakkındaki görüşlerini izah etmeye çalışmak konuya daha iyi hâkim olmamızı sağlayacaktır.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/102; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1/561; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/32; Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 65-66.

²⁵⁸ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/233; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/69; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/30.

²⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/16; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/31.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/132; Şâşî, *el-Müsned*, 3/362; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/31; Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 62.

²⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/70; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/63.

Taberî'ye göre, Übey b. Kâ'b'ın Resûlullah'tan rivayet ettiği “*Ben Kur’ân’ı cennetin yedi kapısından, yedi harf üzere okumakla emrolundum.*” hadisindeki yedi harften maksat yedi lehçe, yedi kapıdan kasıt ise Kur’ân’ın ihtiva ettiği emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar ve misallerdir. Kişinin bunlarla amel etmesi halinde cenneti kazanacağı için bu öğretilere “cennetin kapıları” benzetmesi yapılmıştır.²⁶²

Taberî, bu hadisin farklı rivayetlerini sıraladıktan sonra, diğer semavî kitaplardan farklı olarak Kur’ân’ın iki özelliğinin altını çizer. Bu özellikler, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ümmetine bahşedilen fazilet ve ikramı gösterir.

Taberî'ye göre bu iki özellikten ilki şudur: Tevrat ve İncil gibi kitaplar tek bir lehçeyle indirildikleri için başka dillere çevrildiklerinde tefsir ve tercüme gerekir. Bu da o kitabı aslından okumak sayılmaz. Ancak Kur’ân yedi farklı lehçeyle inmiştir. Bu nedenle, yedi lehçeden biriyle okunan Kur’ân, aslından okunmuş gibi kabul edilir. Bu durumda, okuyan kişinin tercüme veya tefsire ihtiyacı yoktur. Sadece Kur’ân’ı yedi asıl lehçeden biri dışında bir dile çevirmek tercüme sayılır. Kişi çeviride başarılı olursa ona mütercim denir. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) “Kur’ân cennetin yedi kapısından indirilmiştir.” hadisi de bu anlama işaret eder.

Taberî'nin bahsettiği ikinci özellik ise şudur: Diğer semavî kitaplar, hükümler, helal ve haram gibi konulardan yoksun olarak indirilmiştir. Örneğin, Hz. Davut’a indirilen Zebûr sadece öğüt ve nasihat içerirken, Hz. İsâ’ya indirilen İncil ise övgü, şükür, affetmeye teşvik gibi öğütlerden oluşmaktadır. Bu kitapların takipçileri, emirlerine uydukları takdirde sadece belirli bir alanda cennete ulaşabilirler. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ümmetine indirilen Kur’ân-ı Kerim, hükümlerle doludur. Kur’ân’ın emirlerini yerine getirmek cennet kapılarından ilki, yasaklarından kaçınmak ikincisi, helal kıldıklarını helal kabul etmek üçüncüsü, haram kıldıklarını haram kabul etmek dördüncüsü, muhkem âyetlerine inanmak beşincisi, müteşabih âyetlerine teslim olmak altıncısı ve Kur’ân’ın öğütlerine kulak vermek ve onu kabul etmek yedincisidir. İşte Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*Kur’ân cennetin yedi kapısından indirilmiştir.*” hadisinden kastedilen budur.²⁶³

²⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/42; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 102.

²⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/66; Konu hakkında bilgi için bk. Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 106-107.

6. Peygamber (s.a.v.) Edâtu Benî Ğifar'daydı. Cibrîl (a.s.) geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı bir harf üzere okutmanı emrediyor” dedi. Peygamber (s.a.v.): “Allah’tan (c.c.) âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” dedi. Sonra Cibrîl (a.s.) ikinci defa geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı iki harf üzere okutmanı emrediyor” dedi. Peygamber (s.a.v.) yine: “Allah’tan (c.c.) âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” buyurdu. Sonra Cibrîl (a.s.) üçüncü defa O’na geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı üç harf üzere okutmanı emrediyor” dedi. Peygamber: “Allah’tan (c.c.) âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” buyurdu. Sonra Cibrîl (a.s.) dördüncü defa geldi ve: “Allah (c.c.) ümmetine Kur’ân’ı yedi harf üzere okutmanı emrediyor, bunlardan hangi harf üzere okurlarsa, doğru okumuş olurlar.” dedi.²⁶⁴

İbn Mes’ûd’un Rivayetleri

1. Resûlullah şöyle buyurdu: “Kur’ân yedi harf üzerine indirildi. Bunlardan her harfin bir açık, bir gizli manası vardır. Yine her harfin bir sınırı, her sınırın da anlaşılacak üzere bakılacak yönü vardır.”²⁶⁵

2. Abdullah İbn Mes’ûd: Kur’ân’dan bir sûre üzerinde ihtilaf ettik. Kimimiz 35, kimimiz 36 âyet olduğunu söylüyorduk. Resûlullah’a gittik. Bir de baktık ki, Ali de orada idi ve aralarında gizli görüşüyorlardı. Kıraat hususunda ihtilaf ettiğimizi söyledik. Resûlullah’ın yüzü birden bire kızardı ve: “Sizden öncekiler aralarındaki ihtilaflar yüzünden helak oldu.” buyurdu. Sonra Ali’ye gizlice bir şey söyledi. Bunun üzerine de Ali bize: “Resûlullah, nasıl öğretildi iseniz öylece okumanızı emrediyor.” dedi.²⁶⁶

3. Alkâme en-Nehâi (ö. 96/714) şöyle dedi: “İbn Mes’ûd Kûfe’den ayrılırken dostları etrafında toplanmışlar, o da onlarla vedalaşmış, sonra şöyle konuşmuştu: “Kur’ân hakkında tartışmayınız, onda ihtilaf yoktur; o hiçbir zaman değerden düşmez; okuyuştaki çeşitlilik onu tağyir etmez. İslâm şeriâtı, onun çizdiği sınırlar ve farzlar onda hep aynıdır. İki harften (okuyuştan) biri bir şeyi yasaklayıp diğeri o şeyi emreder

²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/103; Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salatü’l-müsafirîn”, 48 (No.821); Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/35; Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 61.

²⁶⁵ Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el-A’zamî (Beyrut: Tevzi’u’l-Mektebeti’l-İslâmî, 1983), 3/358; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/284; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/22.

²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/40; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/23.

olsaydı, o zaman ihtilaf olurdu. Hâlbuki Kur'ân, bütün bunları câmi olup, onda ne dinin çizdiği sınırlar ve farzlar, ne de İslâmın esasları üzerinde herhangi bir ihtilaf söz konusudur. Biz de Resûlullah'ın huzurunda onun hakkında tartıştığımız olur, bize okumamızı emreder, biz de okurduk. O da bize hepimizin güzel okuduğunu söylerdi. Allah'ın (c.c.) Resûlullah'a indirdiğini benden daha iyi bilen birisi bulsam, ona başvurur, onun bildiklerini de kendi bilgime katarım. Ben bizzat Resûlullah'ın ağzından 70 sûre ahzettim. Kur'ân O'na her Ramazan ayında arz olunuyordu. Vefat ettiği yıl ise Kur'ân O'na iki defa arz olunmuştu. Resûlullah bana Kur'ân öğretirken bir sûreyi bitirince ben de O'na okurdum ve bana güzel okuduğumu söylerdi. O halde kim benim okuyuşum üzere okuyorsa sakın onu bırakmasın ve kim de bu harflerden (yani yedi harften) biri üzere okuyorsa onu terk etmesin. Kim de bir âyeti inkâr ederse, bu yüzden bütün Kur'ân'ı inkâr etmiş olur."²⁶⁷

4. "Kur'ân, yedi bab içinde yedi harf üzerinedir. Nehiy, emir, helâl, haram, muhkem, müteşâbih, emsâl. Helâlini helâl kılın, haramını da haram kılın. Onunla birbirinize emredin ve kötülüklerden kaçının. Muhkeminden öğüt alın, müteşâbihine ise iman edin."²⁶⁸

Ebû Hûreyre'nin Rivayetleri

1. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kur'ân hakkında tartışmaya girmek küfürdür. Bu cümle üç defa tekrarlanmıştır. Bu yedi harften bildiğinizi okuyunuz. Bilmediğiniz şeyleri bilene sorunuz."²⁶⁹

2. Resûlullah şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Alîmün hakîm, ğafûrun rahîm" gibi."²⁷⁰

3. "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Onu (dilediğiniz harf üzere) okuyunuz, bunda beis yoktur, ama rahmet âyetini azapla, azap âyetini de rahmetle bitirmemeye dikkat ediniz."²⁷¹

²⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/26-27.

²⁶⁸ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 8/115; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/62-63.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/369; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/21; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 76-77.

²⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/424; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/21.

²⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/120; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/40; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 58.

Ümmü Eyyûb'un Rivayeti

Ümmü Eyyûb, (ö. [?]) Peygamber'i (s.a.v.) şöyle buyururken işitmiştir: *"Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisini okursan doğrudur."*²⁷²

İbn Abbâs'ın Rivayeti

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Cibrîl (a.s.) bana Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Artırması için mürâcaat ettim. Tekrar tekrar aynı mürâcaatımı yapıyor, o da her seferinde artırıyor. Nihayet yedi harfe kadar çıktı." Seneddeki râvilerden İbn Şihâb diyor ki: "Benim öğrendiğime göre bu yedi harf, aynı sonuca varan şeyler üzerinde meydana gelir. Helâli haram, haramı helal yapmaz."*²⁷³

Ömer b. el-Hattâb'ın Rivayeti

Hz. Ömer: *"Resûlullah hayatta iken Hişâm b. Hakîm'in Furkân sûresini okuduğunu duydum. Okuyuşuna kulak verdim. Bir de baktım ki, Resûlullah'ın bana okutmadığı birçok harflerle onu okuyordu. Neredeyse namazda üzerine atılacaktım. Selam verinceye kadar güçlükle sabrettim. Sonra yakasından tutup: Okuduğun şekliyle bu sûreyi sana kim öğretti?" dedim. "Resûlullah okuttu" dedi. Ben de: "Yalan söylüyorsun, vallahi bizzat Resûlullah senin okuduğun bu sûreyi bana okutmuştur." dedim. O'nu sürükleyerek Resûlullah'a götürdüm. "Yâ Resûlellah bu şahsı, senin bana öğretmediğin birtakım harflerle Furkân sûresini okurken işittim. Hâlbuki Furkân sûresini sen bana öğretmiştin." dedim. Resûlullah: "O'nu serbest bırak yâ Ömer" dedi. "Oku yâ Hişâm" dedi. Hişâm, benim daha önce duyduğum gibi okudu. Resûlullah: "Böyle indirilmiştir" buyurdu. Sonra "Yâ Ömer, oku" dedi. Ben de Resûlullah'ın bana daha önce okuttuğu gibi okudum. Resûlullah: "Böyle indirilmiştir" buyurdu, sonra şöyle devam etti: *"Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bu yedi harften kolayınıza gidenle okuyunuz."*²⁷⁴*

²⁷² Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 8/112; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/27-28; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 50.

²⁷³ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Salatü'l-müsâfirin", 48 (No.819); Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/27.

²⁷⁴ Buhârî, *el-Camiu's-sahîh*, "Tevhid", 53, "Fedâil", 5; Müslim, *el-Camiu's-sahîh*, "Müsâfirîn" 70; Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, "Salât" 357; Nesaî, *es-Sünen*, "İftitah" 37; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Kıraat" 11; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/24-25.

İbn Ömer'in Rivayeti

İbn Ömer'den (ö. 73/693): (Babam) Hz. Ömer, birisinin Kur'ân okuyuşunu dinlemiş, bir âyeti Resûlullah'tan duymadığı bir tarzda okuduğunu görmüştü. O'nu alıp Resûlullah'a götürdü ve: "Yâ Resûlellah, bu adam şöyle şöyle okuyor" dedi. Resûlullah: "*Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan her biri şâfidir, kâfidir*" dedi.²⁷⁵

Zeyd b. Erkâm'ın Rivayeti

Zeyd b. Erkâm'dan (ö. 68/688): *Resûlullah ile beraber mesciddeydik. Bize bir saat konuştu. Sonra Resûlullah'a bir adam geldi ve: "Bana Abdullah b. Mes'ud bir sûre okutmuştu. Aynı sûreyi Zeyd ve Übey b. Ka'b da okuttu, ama okuyuşlarında farklılıklar var, hangisinin okuyuşunu alayım?" diye sordu. Resûlullah sükût etti. Yanında bulunan Ali şöyle konuştu: "Herkes öğretildiği gibi okusun, hepsi de güzeldir, hoştur."*²⁷⁶

Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî'nin Rivayeti

Ebû Talha (ö. 34/654-55) şöyle dedi: *Bir şahıs Ömer b. el-Hattâb'ın yanında Kur'ân okumuş, Ömer de onun okuyuşunu düzeltmek istemişti. Adam: "Ben Resûlullah'ın huzurunda okumuştum, O bana herhangi bir ikazda bulunmamıştı," dedi. Nihâyet Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda iddialarını arz ettiler. O şahıs: "Ey Allah'ın (c.c.) Resûlü, filan âyeti sen bana (şöylece) okutmadın mı?" diye sordu. Resûlullah: "evet" dedi. Bunun üzerine Ömer'in kalbine bir şüphe düştü. Peygamber (s.a.v.) onun bu halini yüzünden anlamıştı. Hemen göğsüne vurdu ve üç defa: "Ey şeytan uzak ol" buyurdu, sonra şöyle devam etti: "Yâ Ömer, rahmet âyetini azap, azap âyetini de rahmet kılmadıkça Kur'ân'ın (bu okuyuşlarının) hepsi doğrudur."*²⁷⁷

Ebû Cuheym el-Ensârî'nin Rivayeti

Ebû Cuheym'in (ö. [?]) bildirdiğine göre iki kişi Kur'ân'dan bir âyet üzerinde ihtilaf ettiler. Her ikisi de ben Resûlullah'tan öğrendim, diye iddia ediyordu. Neticede Resûlullah'a sordular. Resûlullah şöyle buyurdu: "*Kur'ân yedi harf üzere*

²⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/26; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kiraatlar*, 53.

²⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/24; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1433), 5/198.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/285; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/25.

indirilmiştir. Kur'ân üzerinde tartışmayın. Onun hakkında tartışmaya girmek küfürdür.”²⁷⁸

Ebû Bekre'nin Rivayeti

Ebû Bekre'den, (ö. 51/671[?]) Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *Cibrîl (a.s.) bana: “Kur'ân'ı bir harf üzere okuyunuz,” dedi. Mikâil (a.s.) de: “artırılmasını iste,” dedi. Bunun üzerine Cibrîl (a.s.): “iki harf üzere olsun” dedi. Neticede altı veya yedi harfe çıktı, sonra ilâve etti: Bunların hepsi, “هلمّ تعال” misallerinde olduğu gibi azap âyeti rahmetle, yahut rahmet âyeti azapla bitirilmediği müddetçe şâfidir, kâfidir.*”²⁷⁹

Süleyman b. Surad'ın Rivayeti

İbn Surad'ın (ö. 51/671[?]) rivâyetine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: *“Bana iki melek geldi. Onlardan biri: “oku” dedi. Diğeri: “kaç harf üzere?” diye sordu. O da: “iki harf üzere” dedi. Diğeri tekrar: “artır” dedi. Böylece yedi harfe çıktı.*”²⁸⁰

Amr b. Dinâr'ın Rivayeti

Amr b. Dinâr'dan, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Hepsi de şâfidir, kâfidir.*”²⁸¹

Ebû'l-Âliye'nin rivayeti

“Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda beşer kişilik gurupların her birinden bir kişi Kur'ân okudu, ama dilde ihtilaf etmişlerdi. Resûlullah bunların hepsinin okuyuşunu tasvip etti. Arap kavminin en fasih olanı Benû temîmdi.”²⁸²

²⁷⁸ Ebu'l-Hasen es-Sa'dî Ali b. Hucr, *Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmâ'il b. Ca'fer el-Medenî*, thk. Ömer b. Refîd b. Refîd es-Süfyân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 378; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/39; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 70.

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/38; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 60.

²⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/28; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 52-53.

²⁸¹ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/159; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/39.

²⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/40.

2.4.11.2. İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş'in Tefsir Mukaddimelerinde Yer Verdiği Hadisler

Taberî'nin tefsir mukaddimesinde yer verdiği hadis rivayetleri, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş gibi müfessirlerin tefsirlerinde önemli bir yer tutmuş ve bu müfessirler, Taberî'nin görüşlerinden etkilenecek kendi yorumlarını şekillendirmişlerdir. İbn Atıyye, Taberî'nin mukaddimesindeki hadisler arasından özellikle İbn Mes'ûd'un 4, Ebû Hûreyre'nin 3 numaralı rivayet ettiği hadisler ile Ömer b. el-Hattâb'ın rivayet ettiği hadisi derinlemesine inceleyerek yedi harf meselesi hakkındaki görüşlerini inşa etmiştir. Kâsımî ise Taberî'nin mukaddimesinde zikredilen Übey b. Ka'b'ın 4, Ebû Hûreyre'nin 3 numaralı hadisleri ile Ümmü Eyyûb'un ve Ömer b. el-Hattâb'ın rivayet ettiği hadisleri temel alarak yedi harf konusunu detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Ateş ise Taberî'nin eserinde yer verdiği Übey b. Ka'b'ın 1, 4 ve 6 numaralı, Ebû Hûreyre'nin 3 numaralı hadisleri ile İbn Abbâs'ın ve Ömer b. el-Hattâb'ın rivayet ettiği hadisler üzerinden yedi harf meselesini ele alarak bu konudaki tartışmalara önemli katkılar sunmuştur. İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş'in mukaddimelerinde yer verdiği diğer hadisler Taberî'de yer alan rivayetlerle çok benzer olduğu için ayrıca onlara yer verilmemiştir.

Taberî, mukaddimesinde yedi harf hadislerini detaylı bir şekilde incelemiş ve bu konuda önemli bir kaynak oluşturmuştur. O, tefsirinin mukaddimesinde yedi harfle ilgili kırk hadisi rivayet ederek, bu hadislerin farklı okunuş versiyonlarını da sunmuştur. Böylece, sahâbe döneminde Kur'an'ın okunuşu konusunda yaşanan kıraat ihtilaflarına dair önemli ipuçları vermiştir. İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş gibi müfessirler de Taberî'nin bu çalışmasına paralel olarak yedi harf hadislerini kendi eserlerinde ele almışlardır. Taberî'nin bu konudaki hadislerini temel alan İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş de onun görüşlerinden hareketle kendi yorumlarını şekillendirmişler ve yedi harf konusunu farklı yönleriyle ele alarak zengin bir tartışma ortaya koymuşlardır.

İbn Atıyye, hadislerin hem rivayetini hem de yorumunu içeren bir yöntem benimsemiştir. Hadisleri derlerken, hadis ilminin usul kaidelerini titizlikle uygulamış, hadislerin senedlerini inceleyerek güvenilirliğini tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca,

metinlerin orijinalliğini korumak amacıyla metin tenkidi yapmış ve bazı durumlarda hadislerin senedlerini kısaltarak doğrudan ilk râviye isnat etmiştir.²⁸³

Taberî'nin yer verdiği hadislerin çoğu sahih, bir kısmı da zayıftır. “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir.” hadîsini Taberî 14 sahâbeden 46 senedle nakletmiştir.²⁸⁴ İbn Atıyye ve Kâsımî, sahih hadislere yer verirken Ateş ise sahih hadislerin dışında Taberî'nin de zayıf kabul ettiği bir hadise yer vermiştir.²⁸⁵

Taberî, yedi harf ve kıraatler konusundaki fikirlerini dile getirirken, “Kur’ân cennetin yedi kapısından indirilmiştir.”²⁸⁶ hadisine de yer vermektedir. İbn Atıyye, Kâsımî ve Ateş ise mukaddimelerinde bu hadise yer vermeyi tercih etmemişlerdir.

²⁸³ Birışık, “İbn Atıyye el-Endelüsî”, 19/339.

²⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/20-67; Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, 100.

²⁸⁵ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/24.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/42.

3. SONUÇ

Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın (c.c.) son vahyi ve korunan kelâmıdır. Farklı dillere ve kültürlere sahip müslümanların anlayabilmeleri ve hayatlarına rehber alabilmeleri için her çağda tefsir edilmiştir. Bu sayede, vahiy hazinesi her dönemde inananların ruhuna ve hayatına ışık tutmaya devam etmektedir.

Klasik dönemden Taberî ve İbn Atıyye ile modern dönem'den Kâsımî ve Süleyman Ateş'in tefsir mukaddimelerinde yer alan “yedi harf” konusundaki benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılması, bu müfessirlerin izledikleri yöntemler, bakış açıları, yaşadıkları dönemin izleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, öncelikle dört müfessirin hayatı ve eserleri ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Taberî, İbn Atıyye, Kâsımî ve Süleyman Ateş'in tefsir mukaddimleri üzerinden yedi harf yorumlarının tespiti ve mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. Farklı dönemlerde yaşamış olsalar da çalışmamıza konu olan bu dört önemli müfessirin eserlerinde yedi harf konusuna dair özgün ve değerli görüşler sundukları görülmüştür. Bu durum, çalışmanın konusunu oluşturmuş ve bu alanda araştırma yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma, yedi harf konusunun tefsirlerde nasıl ele alındığına dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Tefsir mukaddimleri üzerinden Taberî'den günümüze kadar yedi harf meselesi hangi yoğunlukta ele alınmış ve müfessirler birbirlerinden etkilenmişler mi sorularının cevaplarını araştırdık. İran'ın kuzeyinde yer alan Taberistan'dan Taberî'yi, Endülüs'ten İbn Atıyye'yi, Suriye'den Kasımî ve Türkiye'den Süleyman Ateş gibi isimleri seçerek adeta ilim merkezlerini ve coğrafyaları cem etmiş olduk. Biz böyle çok spesifik bir çalışma yaparken aynı netlikte bir ürün ortaya çıkmadı. Bunun nedeni, yedi harf konusu ve yedi harf konusunda yapılan tartışmaların çok karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Dört müfessir yedi harfi yedi lehçe olarak yorumlasa da, yorumları birbirinden farklılık göstermektedir. Taberî, Arap lehçelerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu, Kur'ân'ın bu lehçelerin bir kısmıyla nazil olduğunu, günümüzde bu lehçelerin uygulamada, pratikte bir değerinin kalmadığını ve yalnızca bir lehçenin günümüze ulaştığını ifade etmektedir. Kasımî de Taberî ile aynı görüşte olduğunu, ondan yaptığı alıntılardan görmekteyiz. İbn Atıyye ise yedi harf görüşünü kabileler üzerinden açıklamakta ve öncelikli olanın Kureyş

lehçesi olduğunu, sonra ise onu Benû Sa'd bin Bekr lehçesinin takip ettiğini söylemektedir. Süleyman Ateş ise Kur'ân'ın Kureyş lehçesi ile nazil olduğunu, insanların lehçelerini değiştirmelerinin çok zor olduğunu ve bunun için uzun bir eğitim gerektiğini söylemektedir. Hicretin 9. yılından itibaren farklı lehçelere mensup kabileler topluca İslâm'a girmeye başladığından Peygamberimiz, bu kabilelere kendi lehçeleri ile Kur'ân okuma ruhsatı verdiğini söylemektedir.

Taberî'ye göre müslümanlar, Kur'ân'ın indiği yedi harfin tamamını okumakla yükümlü değildir. Yedi harften sadece biriyle okumak yeterlidir ve bu gerçekleşince yükümlülük yerine getirilmiş sayılır. Ancak, yedi harften hiçbirinin inkâr edilmesi kabul edilemez. Taberî'ye göre mevcut olan yedi veya on kıraat, tek harfin yansımalarıdır. Bu tek harften türeyen kıraatler arasında tercih yapmakta herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bunlar kıraattir, yedi harf değildir. Taberî'ye göre, yedi harfin tamamı vahiy ürünüdür ve Allah (c.c.) tarafından indirilmiştir. Bu harflerin her biri, Kur'ân'ın mucizevi bir parçasıdır ve Allah'ın (c.c.) kelâmının temeli olarak kabul edilmektedir. Taberî, yedi harften birini okuyan ve onu muhafaza eden kişinin, diğer yedi harfi inkâr etmemesi şartıyla, Kur'ân'ı okuma yükümlülüğünden kurtulduğunu savunmaktadır. Bu, kişinin tercihiine saygı gösterirken, aynı zamanda Kur'ân'ın bütünlüğünü de korumaktadır.

İbn Atıyye, “Şüphe yok ki bu Kur'ân, yedi harf üzere nazil olmuştur. Ondan kolayınıza geleni okuyun.” hadisi ile başlıklandırmıştır. Müellif, bu başlık ile yedi harf meselesinin temelini Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerine dayandırmaktadır. Hadisin yanında, Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasındaki ihtilafa dair bir hadis de dâhil olmak üzere yedi harf ile ilgili toplam beş hadis aktarmaktadır. İbn Atıyye, yedi harfin Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) mubah kılındığını ve Cebrâil (a.s.) tarafından da i'cazlı bir şekilde arz edildiğini savunmaktadır. Bu, yedi harfin Kur'ân'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yedi harfi vahiy yoluyla aldığını göstermektedir.

Kâsımî, yedi harf meselesini tarihi bir bakış açısıyla ele almaktadır. İlk olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında farklı lehçelerle Kur'ân okunmasına izin verildiğini savunmaktadır. Bunu desteklemek için Hz. Ömer'in başından geçen bir olayı, Übey b. Kâ'b tarafından gelen bir rivayeti ve diğer bazı rivayetleri kullanmaktadır. İbn Kuteybe'den alıntı yaparak bazı kabilelerin farklı okumalar yaptığını da

belirtmektedir. Her kabilenin kendine özgü lehçesiyle Kur'ân-ı Kerim'i okumasının, yerleşik bir gelenek haline geldiğini ve bu durumun değişmesinin zor olduğunu belirtmektedir. Bu farklılıkların ortadan kaldırılması için de uzun süreli bir eğitim sürecinin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Kâsımî'nin bu görüşleri, yedi harf meselesinin sadece teorik bir tartışma değil, aynı zamanda tarihi ve pratik bir boyutunun olduğunu da göstermektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında farklı lehçelerle Kur'ân okunmasına izin verilmesi, bu konudaki farklı yaklaşımların meşruiyeti için önemli bir argüman oluşturmaktadır. Kâsımî, yedi harf meselesinde yedi rakamının kastedilmediğini savunmaktadır. Buradaki yedi sayısı, kelimenin farklı şekillerde okunabilme imkânına işaret etmektedir. Tıpkı yüzler basamağında yedi yüzün, onlar basamağında yetmişin, birler basamağında da yedinin çokluk ifade etmek için kullanıldığı gibi, buradaki yedi de belirli bir sayıdan ziyade çokluğu temsil etmektedir. Bu sayede Kur'ân'ın farklı lehçelerle okunabilmesi ve farklı telaffuzların kabul görmesi mümkün hale gelmektedir.

Ateş, "Kıraatler Meselesi" başlığı altında Kur'ân'ın yedi harf üzere okunması konusunu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Konuyla ilgili hadisleri inceleyip değerlendirmekte ve Taberî, Kurtubî, Zerkeşî, İbn Atıyye, İbn Kuteybe, Mürsî, Ebû Şâme, Ferrâ, Bâkılânî ve Tahâvî gibi âlimlerin görüş ve değerlendirmelerine yer vermektedir. Ateş'e göre Kur'ân, sadece okunması için değil, üzerinde düşünülmesi ve prensiplerinin uygulanması için indirilmiştir. Bu nedenle Kur'ân'da önemli olan kelimelerin şekli değil, taşıdığı anlamdır.

Farklı yorumlara rağmen müfessirler arasında bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Hepsi yedi harfin Kur'ân'ın mucizelerinden biri olduğunda ve farklı şekillerde yorumlanabileceğinde hemfikirdir.

Bu çalışma yedi harf meselesinin tefsir tarihindeki yeri ve önemini daha iyi kavramamızı sağlayan bir bakış açısı sunmaktadır. Ancak bu konuda daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sonraki araştırmalarda farklı tefsirlerden yedi harf yorumlarının derlenmesi ve karşılaştırılması, bu yoruma dair farklı bakış açılarının ortaya konması ve yedi harfin Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması açısından önemini daha detaylı bir şekilde incelenmesi isabetli olacaktır.

4. KAYNAKÇA

- Abaza, Nizar. *Cemâlüddin el-Kâsımî: Ehadu ulemai'l-ıslahi'l-hadis fi'ş-Şam*. Dimaşk: Darü'l Kalem, 1997.
- Ablay, Rıfat. *İbn Atiyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dicle Üniversitesi, 2019.
- Acemî, Muhammed Beznâsır. *Âlü'l-Kâsımî*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaut - Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akasan, Yaşar. "İbnü'l-Cezerî'nin 'Yedi Harf' Meselesi Üzerindeki Fikirleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018).
- Akdokur, Fatma. "*Tehzîbu'l-âsâr*" Bağlamında *et-Taberî'nin Hadisçiliği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, ts.
- Akkoyun, Cihad. *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri Adli Eserlerdeki Metotların Karşılaştırılması*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2022.
- Albayatı, Yasir Asel Zaynal. *Tefsirde Bağlam (Siyak) ve el-Muharrerü'l-veciz Örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, 2016.
- Ali b. Hucr, Ebu'l-Hasen es-Sa'dî. *Hadîsu Alî b. Hucr es-Sa'dî an İsmâ'il b. Ca'fer el-Medenî*. thk. Ömer b. Refûd b. Refîd es-Süfyân. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Atan, Abdullah Hikmet. "Hadîs ve Sünnete Adanmış Bir Ömür: Prof.Dr. Nûreddin İtr". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 45 (2021), 201-207.
- Ateş, Süleyman. *Kırâatlarda Tevatür Meselesi*. "Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV". *İstanbul*, 321-331.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Atmaca, Gökhan - Ali Karataş (ed.). *Tefsire Adanmış Bir Ömür Süleyman Ateş*. Ankara: Fecr Yayın, 1. baskı., 2020.
- Aydın, Atik. *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, 2004.
- Bağcı, Selâmi. *Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin Mehâsinü't te'vil Adli Tefsiri ve Bilimsel Açidan Değerlendirilmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2004.

- Bahar, Murat. “Cemâleddîn el-Kâsimî'nin Kimliği, Kişiliği ve Mehâsinü't-te'vîl Adlı Eseri”. *Burdur İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2021), 115-138.
- Bakkal, Mustafa Cihad. “İbn Atıyye'nin Nüzûl Sebebi Rivayetlerini Yorumlama Yöntemi ve Tenkidi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 297-322.
- Bayar, Fatih. *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Bayrakçı, Nizamettin. *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Birişik, Abdulhamit. “İbn Atıyye el-Endelüsî”. 1999
- Birişik, Abdulhamit. “İbn Atıyye el-Endelüsî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul, 1999.
- Bostan, Osman. “Hamza ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Camiu's-sahîh*. VIII Cilt. İstanbul, 1979.
- Büyük, Enes. “el-Muharrerü'l-vecîz'in Kaynakları, Nüshaları, Neşirleri ve Hakkında Yapılan Bilimsel Çalışmalar”. *Dergiabant* 10/2 (2022).
- Cerrahoğlu, İsmail. “Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul, 1993.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Muhammed İbn Cerir et-Taberî ve Tefsiri”. *Ankara Üniversitesi Basımevi* 16 (1970).
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 9. Basım, 2019.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-. *Ğayetü'n-nihâye fi tabakati'l kurrâ*. thk. Otto Pretzl. II Cilt. Mısır: Mektebetü'l Hancî, 1932.
- Çetin, Abdurrahman. “Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 1/3 (1987), 71-88.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

- Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 35. Basım, 2014.
- Ebî Tâlib, Mekkî b. *Kitâbü'l-ibâne an meâni'l-kirâât*. çev. Fatih Çollak. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2003.
- Erdem, İdris. *İbn Atıyye'nin "el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz" Adli Eserinin Dil Özellikleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dicle Üniversitesi, 2014.
- Erdim, Enes. *Zemahşerî ve İbn 'Atıyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Erdoğan, Sümeyye. *Taberî Tefsiri'nde Hıristiyanlık*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uludağ Üniversitesi, 2022.
- Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul, 2010.
- Gökkır, Necmettin. "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberî Tefsiri Matbuatı Örneği". *kisbu ilahiyat dergisi*, 7-24.
- Gülle, Sıtkı. "Taberî'nin, Tefsîr'indeki Kırâât Değerlendirmeleri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 21.
- Günay, Mehmet. "Cemâlüddin el-Kâsımî Hayatı ve İlmi Kişiliği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 253-271.
- Günay, Mehmet. "Suriye Selefilığının Önderi Cemâleddin el-Kâsımî (1866-1914): Hayatı, İslahatçı Kişiliği ve Fıkhî Eserleri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 119-140.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-. *Mü'cemü'l-üdebâ*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1957.
- Hanay, Necattin. *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2005.
- Harb, Muhammed. "Mahmûd Muhammed Şâkir". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara, 2003.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.

- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr.* thk. Ali Muhammed Dabbâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İltir, Kadir. *Tâhir İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve 't-tenvîr İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Ele Aldığı Hususları Tefsirine Uyarlaması.* Sosyal Bilimler Enstitüsü: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019.
- Kalkan, Gökçen. *Cemâleddin el-Kâsımî ve Tefsirdeki Metodu.* Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2007.
- Kaplan, Abdurrahim. "İbn Atıyye Tefsirinde Şefaât". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020).
- Kara, Mustafa. "MÜRSİ - TDV İslâm Ansiklopedisi", ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri.* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 23. Basım, 2012.
- Karataş, Ali. *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri ve Tasavvufî Yönü.* Sosyal Bilimler Enstitüsü: Dicle Üniversitesi, 2002.
- Karataş, Şuayip. "Kâsımî'nin Mehâsinü't-te'vîl İsimli Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 315-337.
- Kâsımî, Cemâleddin el-. *Mehâsinü't-te'vîl.* çev. M. Beşir Eryarsoy. 1 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2022.
- Kâsımî, Cemâlüddin el-. *Mehâsinü't-te'vîl.* thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kâsımî, Zâfir el-. *Cemâlüddîn el-Kâsımî ve asruhu.* Dımaşk: Matbaatu'l-Hâşimiyye, 1965.
- Kılıç, Mustafa. *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemaşeri Örneği.* İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Kılıç, Mustafa. "Son Dönem Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kıraat Tefsir İlişkisi-Mehasinü't-te'vîl Örneği-". *İsar Yayınları*, 479-503.
- Koç, İhsan. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Akademik Tefsir Çalışmalarında Nesh Meselesine Teorik ve Pratik Yaklaşım: Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği.* Sosyal Bilimler Enstitüsü: Trakya Üniversitesi, 2019.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebi Hatim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi.* Ankara: Kitabiyat yayınları, 2003.
- Koçak, İsmihan Kayhan. *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Genel Hatlarıyla Hıristiyanlık.* Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2006.

- Koşuk, Mehmet. *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Akdeniz Üniversitesi, 2021.
- Köktaş, Yavuz. “Yüce Kur’ân’ın Tefsiri Adlı Eserde Geçen Bazı Hadis Tenkidlerinin Değerlendirilmesi”. *Diyanet İlmi Dergi* 40/4 (2004), 59-98.
- Kurt, Hasan. *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1991.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Camiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. V Cilt. Beyrut, 1955.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 5 Cilt. Beyrut: Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, 1955.
- Nesaî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. VIII Cilt. Mısır, 1964.
- Okcu, Abdülmecit. *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2000.
- Okcu, Abdülmecit. “Taberî'nin Yedi Harf Hakkındaki Görüşleri”, 191-200.
- Okçu, Abdülmecit. *Kırâat Açısından Tâberî ve Tefsîri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2000.
- Öğmüş, Harun. “Yedi Harf Meselesi”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 26.
- Özdemir, Ali İhsan. “Ebû Ca'fer et-Taberî ve 'Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân' Ad'lı Tefsirinin Özellikleri”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 14/1 (2001).
- Özdemir, Mehmet. “Endülüs'ün Yıkılış Sürecinde Ortaya Çıkan Bazı Hususlar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (ts.).
- Saîd b. Mansûr. *es-Sünen*. thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âlü Humeyyid. 5 Cilt. Riyad: Daru's-Sami'i, 1997.
- San'ânî, Abdürrezzâk es-. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: Tevzi'u'l-Mektebeti'l-İslâmî, 1983.
- Sıddık, Muhammed. *XX. Asırda Şam'da Hadis Çalışmaları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2022.
- Süleyman b. el-Eş'as, Ebû Dâvud. *es-Sünen*. II Cilt. Mısır, 1952.
- Şahin, Abdu's-Sabur. “el-Ahrufu's-Seb'a”. çev. Tayyar Altıkulaç. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 12/1 (1973), 11-22.
- Şahin, Mevlüt. *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, 2006.

- Şaşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc eş-. *el-Müsned*. thk. Mahfûzürrahman Zeynullah. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1990.
- Şirin, Süleyman. *Cemâleddin el-Kâsimî'nin (1283/1866-1332/1914) Hadis İlmindeki Yeri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1433.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 25 Cilt, ts.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Taberî Tefsîri*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1410.
- Taşpınar, Kadir. "İbn Atıyye ve İbn Cüzey Tefsirlerinin Mukaddimelerinde Yer Alan Kıraat Meselelerine Mukayeseli Bir Bakış" 10/2 (2022).
- Taşpınar, Kadir. *Subhî Sâlih'in Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. ed. Yaşar Akaslan. İlahiyat, 1. Basım, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Turgut, Ali. "Cemaleddin el-Kâsimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Asiklopedisi*.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- Yaşar, Muhammed Yuşa. *Taberî'nin Temel İtikâdî Görüşleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Yaşar, Naif. "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı".
- Yazar, Samed. *Cemâliuddîn el-Kâsimî ve Mehâsinü't te'vîl'inde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uludağ Üniversitesi, 2022.
- Yüksek, Ali. *İslâm Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014.